

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

МАГИСТРАТУРА БЎЛИМИ

Қўлёзма ҳуқуқида
УДК: 336.5

УСАНОВ КАМОЛИДДИН ХАҚҚУЛОВИЧ

**БАНКЛАРДА МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТЛАРНИ ТУЗИШ ВА
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

Мутахассислик: 5A230702-« Банк ҳисоби ва аудит»

Магистр академик даражасини олиш учун ёзилган

ДИССЕРТАЦИЯ

Илмий раҳбар:
и.ф.н., доц. Ж.Исақов

ТОШКЕНТ-2014

М У Н Д А Р И Ж А

Кириш.....	3
1-боб. Тижорат банкларида молиявий ҳисоботлар ва уларни тузишнинг назарий асослари	8
1.1. Тижорат банкларида молиявий ҳисоботларнинг моҳияти ва аҳамияти.	8
1.2. Тижорат банкларида молиявий ҳисоботларни тузиш тамойиллари.....	15
1.3. Банкларда молиявий ҳисобот элементлари ва уларни тан олиш	25
1-боб бўйича хулоса.....	33
2-боб. Тижорат банкларининг молиявий ҳисоботлари ва уларни тузишнинг ҳозирги ҳолати.....	35
2.1. Тижорат банкларида балансни тузишнинг ўзига хос хусусиятлари	35
2.2. Тижорат банкларида фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботни тузиш тартиби	44
2.3. Пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот ва молиявий ҳисоботга изоҳлар ҳамда тушунтиришлар	50
2-боб бўйича хулоса.....	58
3-боб. Тижорат банкларида молиявий ҳисоботларни тайёрлаш ва уни тузишни такомиллаштириш.....	60
3.1. Тижорат банкларида молиявий ҳисоботларни консолидациялаш масаласи ва уни тузиш.....	60
3.2. Тижорат банкларининг молиявий ҳисоботларини тузишни такомиллаштириш ва уларни таҳлил қилиш йўллари.....	73
3-боб бўйича хулоса.....	79
Хулоса.....	80
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	83
Иловалар.....	89

Кириш

Диссертация мавзусининг асосланиши ва унинг долзарблиги.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан сўнг, тижорат банклари тизимида ҳам сезиларли даражада ўзгаришлар юзага келди. Республикамизда тижорат банк тизимининг узлуксиз ривожланиши бозор муносабатлари шароитидаги объектив зарурият бўлиб, бу ўз навбатида тижорат банклари фаолиятини узлуксиз назорат қилишни ва уларни самарали бошқариш учун зарур маълумотлар баъзасини вужудга келтирувчи бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботининг услубий асосларини такомиллаштиришни талаб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов "... бугунги кунда глобал инқироз келтириб чиқараётган чуқур жараёнларни фақат эски восита ва принципларни тузатиш билан ҳал этиб бўлмаслигидан дарак бермоқда ва авваламбор молия ва банк тизимининг янги тузилмасини, уни назорат қилиш ва тартибга солиш механизмларини кўп томонлама асосда ишлаб чиқишни тақозо этмоқда"¹ лигини таъкидлайди.

Хозирги кунда молия-банк фаолиятининг норматив-ҳуқуқий базасини янада такомиллаштириш, замон талаблари ва халқаро нормалар ҳамда стандартларга мувофиқ ҳолда амалдаги қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳамда янги қонун ҳужжатлари ва меъёрий ҳужжатлар қабул қилиш, республика тижорат банклари ва молия институтларини дунёда қабул қилинган стандартлар, услубиятлар ва баҳолаш кўрсаткичлари тизимида ишлай оладиган, профессионал тайёрланган юқори малакали мутахассислар билан мустаҳкамлаш, молия-банк фаолияти соҳасида кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш вазифаси белгилаб берилган.²

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2013 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси Тошкент 18.01.2013

²«2011-2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида»ги 1438-сонли Қарор, 2010 йил 26 ноябр

Бундан ташқари, мазкур Қарорга мувофиқ, тижорат банкларининг бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботларини Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига (МҲҲС) тўлиқ мувофиқлаштиришни кўзда тутувчи меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқиш ҳамда автоматлаштирилган банк тизимини замонавийлаштиришда банк ҳисоботларини Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МҲҲС) талабларига мувофиқлаштириш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқилиши белгиланган.

Ушбу ҳолат диссертация мавзуси долзарблигини, унинг мақсади ва вазифаларини белгилаб беради.

Тадқиқот объекти –тижорат банкларифаолияти ҳисобланади.

Тадқиқотнинг предмети - тижорат банкларида молиявий ҳисоботларни тайёрлаш ва уларни тузиш билан боғлиқ жараёнлар ҳисобланади.

Тадқиқот мақсади ва вазифалари. Тадқиқот мақсади–тижорат банкларининг молиявий ҳисоботларини тузиш, уларни халқаро андозаларга мувофиқлаштириш, уларни тузишни такомиллаштиришга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Ушбу мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифаларни бажариш белгилаб олинди:

- тижорат банклари ҳисоботларининг тузилиши, уларнинг мазмуни ва моҳиятини назарий ҳамда амалий жиҳатдан ўрганиш;
- банк ҳисоботларининг тузиш тамойилларини назарий ҳамда услубий асосларини тадқиқ қилиш;
- банк ҳисоботлари тузиш тартиби амалий жиҳатдан ўрганиш;
- тижорат банклари ҳисоботларини тузишда ахборот манбаларининг шаклланиши ва улардан фойдаланиш жараёнини ўрганиш;
- тижорат банкларининг ҳисоботларини тузиш тартиби ва уни такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг асосий фаразлари.Тижорат банкларининг молиявий ҳисоботи ва уни тузишнинг асослари тадқиқ қилиниши натижасида

берилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар тижорат банклари молиявий ҳисоботи сифати ва шаффофлигини янада оширади.

Тадқиқотнинг асосий масалалари:

– тижорат банклари ҳисоботларининг моҳиятини ўрганиш асосида уларни тузиш амалиётидаги айрим муаммолар ўрганилган;

– тижорат банклари молиявий ҳисоботлари тузиш тартиби МХҲС лари асосида ўрганилган;

– банкларда консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузиш амалиёти тадқиқ қилинган;

– тижорат банкларида молиявий ҳисоботлар тузишни такомиллаштириш бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Тижорат банклари ҳисоботларининг тузилиши ва уларни халқаро андозаларга мувофиқлаштириш масалалари кўпчилик иқтисодчи олимлар ҳамда мутахассисларнинг эътиборида бўлган.

Хусусан, молиявий ҳисобот ва уни тузиш масалалари хорижлик олимлардан Л.Г. Батракова, Г.Н. Белоглазова, Ю.Г. Вешкин, О.В. Ефимовой, Е.П. Козлова, Г.Г. Коробова, О.И. Лаврушина, Д. Мак Нотон, И.В. Пещанская, Я.В. Соколов, Ф. Стивен, А.Д. Шереметларнинг³ илмий ишларида тадқиқ қилинган.

³ Батракова Л.Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка: учебник для вузов. – изд. 2-е перераб. и доп. – М.: Университетская книга, Логос, 2007. – 368 с.; Банковское дело. Организация деятельности коммерческого банка: учебник / Г.Н. Белоглазова, Л.П. Кроливецкая, – М.: Высшее образование, 2009. – 422 с.; Вешкин Ю.Г., Авагян Г.Л. Экономический анализ деятельности коммерческого банка: учеб. пособие: – М.: Магистр, 2007. – 350 с.; Анализ финансовой отчетности: учебное пособие / Под ред. О.В. Ефимовой, М.В. Мельник. – М.: Омега-Л, 2004. – 408 с., Козлова Е.П., Галагина Е.Н. Бухгалтерский учёт в коммерческих банках. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 640 с.; Банковское дело: Учебник/ под.ред. д.э.н. проф. Г.Г. Коробовой. – М.: Экономистъ, 2004. – 751 с.; Банковское дело: Учебник. перераб. и доп./ Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: КНОРУС, 2008. – 768 с.; Нотон Д.М., Карлсон Д.Д., Дитд Д.Д. и др. Организация работы в банках: в 2-х томах. Том 2. Интерпретирование финансовой отчетности. Пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 240 с.; Пещанская И.В. Организация деятельности коммерческого банка. Учебное пособие – М.: ИНФРА-М, 2001. – 320 с.; Соколов Я.В. «Основы теории бухгалтерского учёта» – М.: Финансы и статистика, 2000. – 496 с.; Фраст Стивен М. Настольная книга банковского аналитика. – Дн.: Баланс Бизнес Букс, 2006. – 672 с., Финансовый анализ в коммерческом банке/ А.Д. Шеремет, Г.Н. Щербакова. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 256 с.

Банкларда молиявий ҳисобот ва уни тузишнинг айрим жиҳатлари республикамиз олимларидан Ф.Т.Абдувахидов, Б.Т.Бердияров, А.В.Вахабов, К.Н.Джураев, А.К.Ибрагимов, Ё.А.Махмудалиева, И.А.Муругова, К.Н.Наврозова, Н.К.Ризаев, З.А.Умаровларнинг⁴ илмий ишларида ўз ифодасини топган.

Албатта, юқоридаги барча иқтисодчи олимларимизнинг илмий ишлари, ҳам назарий ҳам услубий жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга бўлсада, уларда тижорат банкларида ҳисоботларни тузиш ва уларни халқаро стандартлар талаблари даражасида ташкил қилишда бозор муносабатларининг чуқурлашуви ҳамда мамлакатимиз банкларининг жаҳон иқтисодиётига янада кенг интеграциялашуви жараёнида вужудга келаётган ўзгаришларнинг инобатга олинмаганлигидир. Шу боисдан, мазкур мавзу бўйича илмий тадқиқот ишларини олиб бориш зарурияти туғилди.

Тадқиқот услублари. Диссертацияда гуруҳлаш, таққослаш, тизимли ёндашув, таҳлил ва синтез усуллари қўлланилди.

Тадқиқот натижаларининг назарий ва амалий аҳамияти. Ишда билдирилган фикр-мулоҳазалар тижорат банкларининг молиявий ҳисоботларинитайёрлаш ва уларни тузишни такомиллаштиришга назарий жиҳатдан кўмак беради. Бу ўз навбатида, тижорат банкларининг молиявий фаолияти жараёнларининг самарадорлигини оширишга кўмаклашади. Тадқиқот натижаларидан иқтисодий йўналишдаги олий ўқув юртларида “Банк иши”, “Банкларда бухгалтерия ҳисоби ва операцион техника” фанлари ўқув дастурларини такомиллаштириш ва ўқитишда фойдаланиш мумкин.

⁴Абдувахидов Ф.Т., Умаров З.А., Джураев К.Н. Банкларда бухгалтерия ҳисоби. Ўқув қўлланма. –Т.: ТДИУ, 2010. –224 б.; Бердияров Б.Т. Тижорат банклари актив операцияларининг даромадлиги. и.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. –Т.: 2002. – 21 б.; Вахабов А.В., Ибрагимов А.К., Ризаев Н.К. Тижорат банклари ташқи аудитида халқаро молиявий ҳисобот стандартларини жорий этиш методикаси. Монография. Тошкент: молия, 2011. -188б.; Ибрагимов А.К ва бошқ. Халқаро молиявий ҳисобот стандартлари асосида банкларда бухгалтерия ҳисоби. Ўқув қўлланма.Тошкент, Молия. – 2010, 272б.; Махмудалиева Ё.А. Тижорат банкларининг молиявий барқарорлиги ва уни баҳолаш. и.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: 2001. – 22 б.; Муругова И.А. Операционная техника и учет в банках. - Т.: Молия – Иқтисод 2010г. Наврозова К.Н. Банкларда бухгалтерия ҳисоби Т., MOLIIYA – IQTISOD 2010 й.;

Тадқиқотнинг илмий янгилиги.

- тижорат банкларида молиявий ҳисоботни тузиш тамойилларини қўллаш бўйича амалий таклифлар ишлаб чиқилган;
- тижорат банкларида молиявий ҳисобот элементларини акс эттириш тартибини такомиллаштиришга қаратилган илмий таклифлар берилган;
- банкнинг фойда ва зарарлари таркибини ўрганиш асосида молиявий натижалар тизимини такомиллаштиришга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган;
- тижорат банкларида молиявий ҳисоботларни МХҲСлари асосида тузиш бўйича таклифлар берилган.

Диссертация таркибининг қисқача тавсифи. Диссертация иши кириш, учта боб, хулоса ва таклифлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ҳамда иловалардан иборат.

1-боб. Тижорат банкларида молиявий ҳисоботлар ва уларни тузишнинг назарий асослари

1.1. Тижорат банкларида молиявий ҳисоботларнинг моҳияти ва аҳамияти

Банк фаолияти ва унинг фаолияти натижалари ҳақида кенгроқ ва умумлашган маълумотлар ҳисоботларда акс эттирилади. Шу сабабли, банк ҳисоботларининг асосий моҳияти-банк фаолияти ҳақида тўғри, тўлиқ ва тезкор иқтисодий маълумотлар манбаси бўлиб ҳисобланишидир. Банк ҳисоботлари инвесторлар, кредиторларга ва бошқа банк мижозларига тушунарли бўлиши, уларга жалб қилинаётган ресурсларнинг таркиби, турлари ва жойлашиши, кутилаётгандаромадларнинг суммаси ва вақти, кредитлар ва бошқа активлар бўйича кўрилиши мумкин бўлган зарарларни қоплаш заҳираларининг мавжудлиги, банк капитали таркиби ва бошқалар бошқалар тўғрисида тегишли маълумотларни бериши лозим.

Хусусан, бухгалтерия ҳисоби ва шу асосда тузиладиган банкнинг молиявий ҳисоботлари, унинг маълумотлари Давлат тартибга солиш органлари учун тижорат банкларининг молиявий аҳволи, пул муомаласининг ҳолати, халқ ҳўжалигидаги нақд пулсиз ҳисоб-китоблар ҳолатини ўрганиш учун ўта муҳимдир.

Марказий Банк алоҳида олинган ҳудудлар ва бутун мамлакат миқёсида олинган шундай таҳлилларга асосланган ҳолда молия —кредит бозоридаги аҳволни ўрганиши, тижорат банклари учун ўрнатилган меъёрлар ва кўрсаткичларни қандай бажарилаётганини назорат этиши, олиб борилаётган пул —кредит сиёсатининг самарасини кўриб чиқиши ва зарур ҳолларда унга қўшимча ва ўзгартиришлар киритиши мумкин⁵.

Банк эгалари учун, шу билан бирга унинг хиссадорлари учун бу маълумотлар банк маблағларининг қандай жалб қилинаётганлиги, улардан қай усулда фойдаланилаётганлиги, банк актив операциялардан қандай молиявий натижалар кутилаётганлигини билиш учун жуда муҳимдир. Бундан ташқари, бухгалтерия ҳисоби маълумотлари банк раҳбарлари,

⁵Наврўзова К. Банкларда бухгалтерия ҳисоби ва операцион техника. Ўқув қўлланма. –Т.: 2004, 24- бет.

унинг ходимлари, айти чоғда банк мижозлари учун ҳам қизиқарлидир. Чунки банк раҳбарлари ва барча ходимлари банкнинг кунлик активлари ва мажбуриятларининг ҳолати, даромадлари ва харажатларининг структураси билан қизиқсалар, банк мижозлари эса банк ликвидлиги ва унинг барқарорлик даражасини билишни истайдилар. Банк молиявий аҳволи ёмонлашувини сезган мижозлар бошқа барқарор банкка ўз маблағларини ўтказиб унинг хизматидан фойдаланишни афзал кўрадилар (1-жадвал).

1-жадвал

Банк ҳисоботларидан фойдаланувчилар ва уларнинг манфаати учун зарур бўлган маълумотлар⁶

№	Фойдаланувчилар	Фойдаланувчиларнинг манфаати учун зарур бўлган маълумотлар.
1	Акционерлар	Банкнинг молиявий ҳолати ва дивидентлар фоизи бўйича келгусидаги дивиденд сиёсати
2	Инвесторлар	Маблағларни сарфлашдан кўриладиган иқтисодий самарадорлик ва таваккалчилик даражаси
3	Кредиторлар ва депозиторлар	Банкнинг молиявий барқарорлиги, яъни кредиторлар ва депозиторларни ва уларга ҳисобланган фоизларни тўлаш имконияти ва хоказо.
4	Чет эл банклари	Банк корреспондентнинг ишончилиги
5	Марказий банк	Банкнинг самарали бошқарилаётганлиги тўғрисидаги маълумотлар
6	Давлат солиқ қўмитаси	Активлар, даромад, харажатлар ва солиқ тўланиши бўйича маълумотлар
7	Бошқа давлат органлари	Миллий даромадлар тўғрисидаги маълумотлар, харажатлар ва бошқа статистик маълумотлар
8	Ишчи ва хизматчилар	Мехнат ҳақини тўлаш қобиляти.

Демак, банк бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи маълумотлари банк ҳақидаги аниқ маълумотларни олиш нуқтаи назаридан Марказий банк, Солиқ қўмитаси, барча тижорат банклари ва мижозлар учун жуда зарурдир. Бу маълумотлар асосида банкнинг ликвидлиги, йўл қўяётган хатари, резервлари, кредит портфели ҳолатини белгилаш имконияти яратилади.

⁶Муаллиф томонидан тузилди.

Амалдаги қонунчилик⁷ ва БҲМС⁸ларида молиявий ҳисоботларнинг турлари, алоҳида ҳар бир ҳисобот турларининг мазмуни ва уларнинг таркиби, ҳамда тузилиш тамойиллари тўлиқ ёритиб берилган. Лекин, тегишли меъёрий ҳужжатлар⁹да банк ҳисоботларининг умумий таърифи келтирилмаган.

Юқоридагилардан хулоса қилиб, банк ҳисоботларига қуйидагича умумий таъриф беришимиз мумкин: «Банк ҳисоботлари - бу ҳисобот даврига бўлган банкнинг молиявий ва мулкӣ ҳолатини уларнинг иқтисодий мазмунига қараб маълумтартибда гуруҳлаштирадиган ва ўзаро алоқадорлигини таъминлайдиган шаклларда акс эттирадигандан миқдорӣ характеристика ва кўрсаткичлар яғонатизимидир».

2-жадвал

Ҳисобот шакллариинг туркумланиши¹⁰

Туркумлашиш белгилари	Ҳисобот шакллари
Турлари бўйича	Молиявий Бухгалтерия Статистика
Аҳамияти бўйича	Асосий Қўшимча
Қамраб олинadиган даври бўйича	Кунлик Ойлик Чораклик Ярим йиллик Йиллик
Доимий равишда тузилмайдиган ҳисоботлар	ЎЗР Марказий банки сўрови бўйича
Қўлланилаётган акс эттириш усуллариинг хусусиятлари бўйича	Миллий стандартлар бўйича ҳисоботлар МҲХС талабларини ҳисобга олган ҳолда тузилган ҳисоботлар

2-жадвал маълумотлардан кўриниб турибдики замонавий банкларни бошқариш пул бирлигида акс эттирилган миқдорӣ маълумотлардан фойдаланишга асосланади. Шунингдек, банк ҳисоботларида, агар уларни

⁷ Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонуни. –Т.: 1996й.

⁸ «Ўзбекистон Республикасининг 1-сонли «Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот» БҲМС. –Т.: 26.07.1998й.

⁹ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан «Тижорат банкларининг чоп этиладиган йиллик молиявий ҳисоботларига қўйилadиган талаблар тўғрисида»ги 1419-низом. –Т.: 2004й

¹⁰Муаллиф томонидан тузилди.

таҳлил қилишда ёрдам берса, сифат кўрсаткичларидаги маълумотлар ҳам мавжуд бўлиши мумкин. Шу боис, банк менежерлари учун махсус тайёрланган ҳисоботлар бошқарув ҳисоби маълумотлари бўлиб ҳисобланади. Шунини билиш лозимки, бухгалтерия маълумотлари шартли туркумлаш, тахминий баҳолашдан ҳам фойдаланади.

Шу нуқтаи назардан, банк ҳисоботи маълумотлари тахминий ҳисобланади. Масалан, пассив ҳисобварақларда банкнинг захира капиталини акс эттирилиши уларнинг ликвид шаклда мавжудлигидан далолат бермайди.

Молиявий ҳисобот бухгалтерия ҳисоби маълумотлари асосида тузилади. Молиявий ҳисобот қуйидаги ҳисоботларни ўз ичига олади:

- а) баланс ёки молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот;
- б) фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисобот;
- в) пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот;
- г) хусусий капитал ҳақида ҳисобот;
- д) изохлар, ҳисоб-китоблар, тушунтиришлар.

Ҳисобот даври бўлиб 1 январдан 31 декабргача бўлган календар йил ҳисобланади. Молиявий ҳисобот банк акционерлари ва таъсисчиларига, Марказий банкга, солиқ идораларига, давлат статистика идораларига, қонунчиликда кўзда тутилган ҳолларда бошқа идораларга тақдим қилинади. Молиявий ҳисоботлар ҳар чоракда йил бошидан ўсиб боровчи яқун билан тузилган ҳолда тақдим қилинади.

Молиявий ҳисоботнинг мақсади банкнинг молиявий аҳволи, фаолияти, молиявий аҳволидаги ўзгаришлар тўғрисидаги ахборотни тақдим этишдан иборат. Бироқ молиявий ҳисобот иқтисодий қарорлар қабул қилиш учун фойдаланувчиларга зарур бўлган бутун ахборотни ўз ичига олмайди, чунки ҳисобот асосан аввалги воқеаларнинг натижаларини акс эттиради.

Молиявий ҳисобот қуйидагилар учун ҳам ахборотни сақлайди:

Инвестиция қарорларини ва кредитлар беришга доир қарорларни қабул қилиш;

банкнинг бўлғуси пул оқимиға баҳо бериш;

тижорат банкиға ишониб топширилган ресурслар муносабати билан унинг ресурсларига, мажбуриятларига баҳо бериш;

банк бошқаруви ишиға баҳо бериш.

Молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар қабул қиладиган иқтисодий қарорлар тижорат банкнинг пул маблағларини кўпайтириш, уларнинг кўпайиш вақтини ҳисоб-китоб қилиш ва натижаға эришишға умид қилишдаги қобилятини баҳолашни талаб қиладди. Бундай қобиляят пировард натижада масалан, тижорат банки ўз ходимлари ва маҳсулот етказиб берувчиларига ҳақ тўлай оладими, фоизларни тўлаб турадими, кредитларни уза оладими ва даромадни (фойдани) тақсимлай оладими ёки йўқми эканини аниқлайди.

Фойдаланувчилар пул маблағларини кўпайтириш қобилятини яхшироқ баҳолайдилар, агар у банкнинг молиявий аҳволи фаолиятини ва молиявий аҳволидаги ўзгаришларни акс эттирадиган ахборот билан таъминланган бўлса.

Банк назорат қилиб турадиган иқтисодий ресурслар, унинг молиявий тузилмаси, ликвидлиги, тўловға қобиляти, ишлаётган муҳит ўзгаришларига муносабат билдира олиши унинг молиявий аҳволиға таъсир ўтказади. Тижорат банки назорат қилиб турадиган иқтисодий ресурслар ҳақидаги ва унинг ана шу ресурсларни қайта ишлаш қобиляти тўғрисидаги ахборотлар унинг келгусида пул маблағларини ва уларнинг эквивалентини кўпайтириш имкониятини прогнозлаш учун зарурдир. Молиявий аҳвол ҳақидаги ахборот келгусида кредитларға бўлган эҳтиёжни аниқлаш учун, шунингдек келадиган даромадлар билан пул оқимларини банкнинг акцияларига эға бўлганлар ўртасида тақсимлашда зарурдир, шунингдек банк кейинчалик ўзининг молиявий аҳволини қанчалик муваффақият билан яхшилаш олишини аниқлаш учун зарурдир. Ликвидлик ва тўловға қобиляят ҳақидаги ахборот банкнинг молиявий мажбуриятларини ўз вақтида тўлай олишини аниқлаш учун зарурдир. Ликвидлик яқин келгусида ана шу давр ичидаги молиявий

мажбуриятларни тўлаш учун пул маблағлари мавжудлигини англатади. Тўлов қобилияти молиявий мажбуриятларни ўз вақтида тўлаш учун пул маблағлари мавжудлигини англатади.

Банкнинг фаолият кўрсаткичлари, унинг рентабеллигининг ўзига хос хусусиятлари тўғрисидаги ахборот иқтисодий ресурслардаги потенциал ўзгаришларни баҳолаш учун талаб этилади. Бундай ахборот келгусида назоратни амалга оширишга имкон беради, шунингдек банкнинг фаолиятидаги ўзгаришлар ҳақидаги муҳим ахборот ҳамдир.

Фаолият ҳақидаги ахборот банкнинг мавжуд ресурслар базасидан пул маблағлари тўплай олишини прогнозлаш учун зарурдир, бу эса банк қўшимча ресурсларни жалб қилиши мумкин бўлган самарадорликка баҳо беришни шакллантиришда муҳимдир.

Пул оқимлари ҳақидаги ахборот тижорат банкнинг пул маблағларини жалб қилиш қобилиятига баҳо бериш учун зарурдир, бу эса фойдаланувчиларга ҳар хил банкнинг пул оқимларини баҳолаш ва таққослаш учун янги усуллар ишлаб чиқишга имкон беради.

Молиявий ҳисоботлар ўзаро бир-бири билан боғлангандир, чунки улар банк фаолиятига доир бир хил ҳолатларнинг ҳар хил жиҳатларини акс эттиради. Ҳар бир ҳисобот битта мақсадга хизмат қилмайдиган ва фойдаланувчиларнинг муайян эҳтиёжларини аниқлаш учун зарур бўлган бутун ахборотни бермайди. Масалан, молиявий-хўжалик фаолиятнинг натижалари тўғрисидаги ҳисобот, агар ундан бухгалтерлик баланси ва пул оқимлари ҳақидаги ҳисобот билан уйғунликда фойдаланилмаса, фаолиятнинг бутун манзарасини акс эттирмайди.

Молиявий ҳисобот шунингдек қўшимча ахборотни - изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришларни (тушунтириш хати тарзида) ўз ичига олади. Изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар жадваллар шаклида ҳам, бошқача тарзда ҳам бўлиши мумкин.

Ўзбекистон банк тизими 1997 йил 17 мартдан бошлаб бухгалтерия ҳисоби ҳисоб варақларини халқаро андозаларга мос келадиган янги режаси бўйича ишламоқда. Илгари қарор топган банк ҳисоби юритиш тизими

кредит ресурсларини марказлаштирилган тарзда ҳудудлар ва тармоқлар бўйича сафарбар этиш ҳамда тақсимлашга асосланган эди. Равшанки, ҳисоб юритишнинг бундай тизими бозор иқтисодиётига хос бўлган янги ахборот талабларини сифатли таъминлай олмасди.

Агар маъмурий-режали иқтисодиёт шароитида давлат бошқаруви органлари банк ахборотининг асосий истеъмолчилари ҳисобланган бўлса, ҳозирда банк ҳисоботнинг тамомила янги фойдаланувчилари-акционерлар, инвесторлар, кредиторлар, депозиторлар, чет эл банклари, молия муассасалари ва бошқаларнинг жадал кўпайишига олиб келди. Акционерлар банкни бошқариш ҳамда банк бошқаруви тўғрисидаги ҳисоботлар ҳақида, банкларнинг дивидентлар тўлаш қобилияти ҳақида, инвесторлар-ўз қўйилмалари билан боғлиқ хатар, берган инвестицияларидан олинadиган даромадлар тўғрисида, кредиторлар ва депозиторлар-банк берилган суммалар беҳавотир турганидан ва қайтарилишидан далолат берувчи банк молиявий кучи ва фаолияти ҳақида маълумот олишга муҳтожлар. Чет эл банклари вакил банк ишончилигини тасдиқлайдиган ахборот олишдан маанфатдордирлар. Давлат солиқ кўмитасига солиқ низомлари ва қонунларини ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин бўладиган банк активлари, даромадлари ва харажатлари тўғрисида, марказий банкка банкларни бошқариш сифати тўғрисида ҳулосалар чиқариш учун зарур маълумотлар керак.

Ҳозирда банкнинг ҳисоботлари ҳамкорлик қилиш мақсадида уларнинг молиявий кучи, хатарсизлиги ва барқарорлигини белгилаш учун керак бўлади. Бунинг устига молиявий ҳисоботлар бухгалтерия ҳисобининг халқаро андозаларига мос келиши ва халқаро қоидаларга мувофиқ тан олинган аудиторлик фирмалар томонидан текширилиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки учун бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботларни такомиллаштириш жаҳон тажрибаси ҳамда ХВФ ни таклифи ҳисобга олинган ҳолда, шунингдек, Жаҳон банки институтционал

карзи ҳисобидан молияланувчи «Ўзбекистон Республикаси банк тизимида бухгалтерия ҳисоби ва аудитни ислоҳ қилиш» лойиҳаси ишлаб чиқилди.

Тижорат банкларда ҳисоб юритиш усуллари ва қоидалари Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 1996 йил 30 августда қабул қилган «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида» ги Қонун талабларига тўлиқ жавоб беради. Бунинг асосий афзаллиги шундаки, улар ҳисобот давридаги даромад ва харажатларни, шу даврда пул тушган вақтдан қатъий назар акс эттириш имконини беради. Илгари эса даромад келиб тушган вақтда, харажат эса тўланган вақтда тан олинishi кўзда тутилган эди.

Хуллас, молиявий ҳисоботлар бухгалтерия ҳисоби маълумотлари асосида тузилади ва қуйидагиларни ўз ичига олади, яъни бухгалтерия баланси, фойда ва зарарлар тўғрисида ҳисобот, пул оқимлари тўғрисида ҳисобот ва бошқалар. Бу ҳақида кейинги саволларимизда батафсил тўхталамиз.

1.2. Тижорат банкларида молиявий ҳисоботларни тузиш тамойиллари

XX асрнинг 70-йиллари бошида жаҳон миқёсида бухгалтерия ҳисоби қоидаларини умумлаштириш зарурати туғилди. Узоқ давом этган жараён натижасида халқаро сандартлар тасдиқланди. Бу стандартлар бухгалтерия ҳисобининг Америкада Умумий қабул қилинган тамойиллари (GAAP), шунингдек Европадаги тамойилларга кўп жиҳатдан ўхшашдир. Халқаро стандартлар бухгалтерия ҳисоби миллий стандартларини шакллантириш учун тавсия характериға эға бўлишиға эътибор қилинган, бу билан миллий стандартларни бир —бири билан солиштириш имкони бўлади¹¹.

Жаҳонда бухгалтерия ҳисоби бизнес тили сифатида тушунилади ва халқаро стандартларнинг асосий мақсади бўлиб бухгалтерия ҳисоби тушунчаси ва асосий тамойиллари бирлигини таъминлаш, мавжуд терминология умумийлиги, молиявий ҳисобот кўрсаткичларини

¹¹ Белоцерковский В.И., Федорова Е.А. Бухгалтерский учет и аудит в коммерческом банке. Учебник. – М.: Издательство: экономика. 2005. -185с

таърифлаш ва шакллари тузишда бир хил ёндошишга эришиш ҳисобланади. Бунда тушунчалар, тамойиллар, терминлар ва молиявий ҳисобот кўрсаткичлари миллий тизимлари ўз хусусиятларига ва турли номларга эга бўлиши мумкин.

Тижорат банкларида молиявий ҳисоботларни тузишда қуйидаги тамойиллардан фойдаланилади: ҳисоблаш, иккиёқлама ёзув усулида ҳисоб-китобни юритиш, узлуксизлик, хўжалик операцияларини, активлар ва пасивларни пул билан баҳолаш, ишончлилиқ, эҳтиёткорлик, мазмунининг шаклдан узунлиги, кўрсаткичларнинг қиёсийлиги, молиявий ҳисоботдаги бетарафлик, ҳисобот даврида даромадлар билан харажатларнинг мувофиқлиги, активлар ва мажбуриятларнинг ҳақиқий баҳоси, тушунарлилиқ, аҳамиятлилиқ, жиддийлик, ҳаққоний ва ҳолис тақдим, тугалланганлик, изчиллик, ўз вақтида тақдим этиш.

Бухгалтерия ҳисобини гуруҳларга ажратиш ва хўжалик фаолияти фактларига баҳо бериш, активлар қийматини тўлаш, ҳужжатлар айланмасини, мол-мулкни рўйхатга олишни ташкил этиш усуллари, бухгалтерия ҳисобида ҳисоботларни қўлланиш усуллари, ҳисоб регистрлари тизими, ахборотларни ишлаб чиқиш ва ўзга тегишли усуллар, услубиятлар бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи усулларига киради.

Пул оқими тўғрисидаги ҳисоботдан ташқари молиявий ҳисоботлар ҳисоблаб ёзиш тамойили асосида тузилади¹².

Ҳисоблаб ёзиш тамойилига мувофиқ активлар, пасивлар, ўз сармояси, даромадлар, харажатлар, хўжалик операциялари ва воқеалар бухгалтерия ҳисобида бу ҳаракатлар юзасидан пул маблағлари ёки эквивалентлари олинган ёхуд тўланган пайтда эмас, балки шу ҳаракатлар содир этилган (ёки ҳақиқатда олинган) пайтда акс эттирилади. Ҳисоблаб ёзиш тамойили асосида тайёрланган молиявий ҳисоботлар ундан фойдаланувчиларга ўтмишда пул тўлаб ёки пул маблағларини олиб амалга оширилган операциялар тўғрисидагина эмас, шунингдек келгусида пул

¹² Шпаков Л. В., Барулина Е. В. Бухгалтерский учет как пользоваться МФСО. «Альфа-Пресс». –М.: 2006. -37 с

тўланадиган мажбуриятлар тўғрисида ҳам ахборот беради, бу эса тегишли иқтисодий қарорларни қабул қилиш чоғида жуда зарур ҳисобланади.

Иккиёқлама ёзув усули билан ҳисоб юритиш қондаси хўжалик юритувчи банк бухгалтерия операцияларини иккиёқлама ёзув тизими асосида рўйхатга олиши лозимлигини билдиради. Иккиёқлама ёзув тизими шундан иборатки, бир операция бўйича бир миқдор бухгалтерия ҳисобининг икки ҳисобварағида - бирининг дебитида ва иккинчисининг кредитида акс эттирилади.

Молиявий ҳисоботни узлуксизлик тамойили асосида тайёрлаш банкнинг доимий ҳаракат қилишини ва узоқ муддат давомида ўз фаолиятини давом эттиришини, яъни банкнинг ўзини тугатишига ёки ўз фаолияти соҳасини қисқартиришга эҳтиёжи йўқлигини билдиради. Агар раҳбар банкни тугатиш ёки унинг фаолияти кўламларини қисқартириш зарур деб ҳисобласа ёхуд шундай вазиятга олиб келадиган шароит мавжуд деб ўйласа, молиявий ҳисобга тушунтиришларда бундай фактнинг мазмунини очиб бериши ва молиявий ҳисоботни тузишга асос бўлган жихатларни, узлуксизлик тамойилидан чекиниш сабабларини кўрсатиши зарур. Узлуксизлик тамойили яна шуни билдирадики, бухгалтерия ҳисобини юритиш муддати банк фаолият кўрсатган муддатга мос бўлиши лозим, яъни банкнинг бухгалтерия ҳисоби банк тугатилган ёки у банкрот деб эълон қилинган пайтгача юритилиши лозим. Банк ўз фаолиятини тўхтатган кундан бошлаб, бухгалтерия ҳисобини юритиш ҳам тўхтатилади.

Барча хўжалик операциялари, воқеалар, активлар ва пасивлар бир хил бирликда ўлчаниши - пул билан баҳоланиши лозим. Ўзбекистон Республикасида пул бирлиги - сўм, унинг бўлаклари - тийинлардир.

Ахборотда муҳим хато ёки гаразлилик бўлмаса ва фойдаланувчилар унга таянишлари мумкин бўлса, ишончли ҳисобланади. Операциялар ёки воқеаларнинг ишончлилиги одатда дастлабки ҳисоб ҳужжатлари билан тасдиқланиши лозим.

Эҳтиёткорлик тамойили молиявий ҳисоботда активлар ва даромадлар нархининг оширилиб юборилишига ва мажбуриятлар ёки харажатлар

баҳоси камайтирилишига йўл қўйилмаслиги лозимлигини билдиради. Бу тамойилнинг қўлланиши яширин заҳираларни барпо этишга ёки таъминотни ошириб кўрсатишга, активлар ёки фойдани, мажбуриятлар ва харажатларни атайлаб камайтиришга ва ошириб кўрсатишга ҳуқуқ бермайди.

Мазмуннинг шаклдан устунлиги - бу тамойилнинг мазмуни шуни билдирадики, агар ҳисобга олиш ҳужжатларида ва молиявий ҳисоботда ахборот операциялар ва воқеаларнинг мазмунини тўғри акс эттирса, бу ахборот молиявий ҳисоботда ҳисобга олиниши ва кўрсатилиши лозим.

Кўрсаткичларнинг қиёсийлиги – бу тамойилнинг мазмунишундан иборатки, молиявий ахборот фойдали ва мазмунли бўлиши учун у турли ҳисобот даврларидаги ахборотларга қиёсланадиган бўлиши керак. Ҳисоботдан фойдаланувчилар банкнинг молиявий ҳисоботини тайёрлаш чоғида фойдаланган ҳисоб сиёсатидан, бу сиёсатдаги барча ўзгаришлардан ва бундай ўзгаришларнинг натижаларидан хабардор бўлиши керак. Молиявий ҳисоботда ундан олдинги даврга нисбатан бутун қиёсий ахборотни очиб бериш зарур. Олдинги даврдаги молиявий ҳисоботларнинг шарҳлари ва баён қилувчи ахборотлари жорий ҳисобот даври учун ҳам тақдим этилиши ва жорий ҳисобот даври молиявий ҳисоботларини ҳолисона тақдим этиш учун зарур бўлса, янгиланиши керак. Молиявий ҳисоботнинг кўрсаткичларини тузатиш ёки унинг моддаларини тасниф этиш чоғида жорий ҳисобот билан қиёсийликни таъминлаш учун қиёслама миқдорлар қайтадан тасниф этилиши ва айни пайтда бундай таснифнинг характери, миқдори, сабаби очиб берилиши лозим. Бунинг имконияти бўлмаса, хўжалик юритувчи банк қайта тасниф этиш сабабини ва агар миқдорлар қайтадан тасниф этилган бўлса киритилган ўзгаришларнинг характерини очиб бериши лозим. Агар ахборот фақат тақдим этиш учун, масалан маълум бир давр бошидаги ва охиридаги номоддий ва моддий активларнинг сальдосини текшириш учун хизмат қилса, бундай ҳолларда қиёсланадиган ахборот талаб қилинмайди.

Янги стандартларни ишлаб чиқиш ва мавжуд стандартларни ўзгартириш бобида қиёсланадиган ахборот тақдим этишга талаблар доираси камайтирилиши мумкин¹³. Янги ва қайта кўриб чиқилган стандартлардаги ўтиш қоидалари стандартдан биринчи марта фойдаланилаётганда қиёсланадиган ахборот тақдим этишни талаб қилмаслиги ҳам мумкин. Шундай вазиятлар ҳам борки, жорий давр билан қиёслаш мақсадида қиёсланадиган ахборотни қайта тасниф этиш мумкин бўлмайди. Масалан, бундан олдинги даврдаги ахборот қайта тасниф этиш мумкин бўлмайдиган тарзда тўпланган бўлиши мумкин, бу эса ахборотни ўзгартиришга амалда имкон бермайди. Бундай вазиятда қиёсланадиган миқдорларга киритилиши мумкин бўлган тузатишларнинг характери очиб берилиши лозим. Қиёсийлик тамойилига риоя қилиш учун қуйидаги шартларни бажариш керак: бутун ахборот миқдорига нисбатан талаблар; ҳисобот йилида ҳисоботни тақдим этишга ёндашув ўзгарган тақдирда ундан олдинги давр ахбороти қиёслаш мақсадлари учун қайтадан тасниф этилиши лозим.

Агар амалий мулоҳазалар билан қайта тасниф этиш мумкин бўлмаса, башарти қайта тасниф амалга оширилганда содир бўладиган ўзгаришларнинг сабаблари ва характери очиб берилиши лозим.

Молиявий ҳисоботнинг бетарафлиги – бу тамойилнинг мазмуни шундан иборатки, молиявий ҳисоботнинг ишончлилигини таъминлаш учун унда келтириладиган ахборот янглишлардан холи бўлиши керак.

Ҳисобот давридаги даромадлар ва харажатларнинг бир-бирига мувофиқлиги ушбу даврда мазкур ҳисобот даврида олинган даромадларга асос бўлган харажатларни акс эттиришини билдиради. Агар харажатлар ва даромадларнинг айрим турлари ўртасидаги бевосита боғлиқликни аниқлаш қийин бўлса, харажатлар тақсимлашнинг бирор-бир тизимига мувофиқ тарзда бир неча ҳисобот даврига тақсимлаб чиқилади. Бу бир неча йилга тақсимланадиган амортизация харажатларига ҳам тааллуқлидир.

¹³ Камышанов П.И., Камышанов А.П. Бухгалтерская финансовая отчётность: составление и анализ. – 5-е издание. – М.: Омега-Л, 2006. – 167 с.

Активлар ва мажбуриятларни ҳақиқий баҳолаш тамойили уларнинг таннархи ёки сотиб олинган нархи баҳолашга асос бўлишини назарда тутлади. Стандартларда кўзда тутилган айрим ҳолларда ҳақиқий баҳолаш сотиб олиш қийматидан фарқ қилиши мумкин.

Тушунарлилик тамойилида молиявий ҳисоботда келтириладиган ахборот фойдаланувчилар учун тушунарли ва содда бўлиши лозим.

Молиявий ахборотнинг аҳамиятлилиги молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар қарорлар қабул қилиш жараёнида уларнинг эҳтиёжини қолдириши ва операцион, молиявий ҳамда банк фаолиятига доир воқеаларга баҳо беришда уларга ёрдам бериши лозимлигини билдиради. Ахборотнинг моҳияти ва қиймати (муҳимлиги) унинг аҳамиятлилигига таъсир қилиши мумкин.

Жиддийлик - бу тамойилнинг мазмуни шундан иборатки, агар ахборотнинг тушириб қолдирилиши ёки нотўғри кўрсатилиши ахборотдан фойдаланувчиларнинг молиявий ҳисобот асосида қабул қиладиган иқтисодий қарорларига таъсир қилса, бундан ахборот жиддий ҳисобланади. Молиявий ҳисоботларда характери ва вазифалари жиҳатидан ўхшаш бўлган ва алоҳида кўрсатилиши мумкин бўлмаган миқдорлар билан умумлаштирилиши лозим бўлган миқдорлар бир моддада акс эттирилади. Бироқ, алоҳида ўзини олганда ҳам, бошқаларга кўшганда ҳам муҳим ҳисобланган ахборот ўзга ахборот билан тўла умумлаштирилмаслиги лозим. Шу муносабат билан, агар ахборотнинг очиқ берилмаслиги ҳисоботдан фойдаланувчилар молиявий ҳисобот асосида қабул қиладиган иқтисодий қарорларига таъсир қилиши мумкин бўлса, бундай ахборот муҳим ҳисобланади. Жиддийлик уни тушириб қолдиришнинг алоҳида аниқ шарҳларида кўриб чиқиладиган модданинг ҳажмига боғлиқ бўлади. Молиявий ҳисобот характери ва вазифалари жиҳатидан гуруҳларга бирлаштирилган банк операцияларини ишлаб чиқиш натижасидир. Молиявий ҳисоботларда ёки модда тарзида тушунтиришларда акс эттириладиган, тасниф этилган қисқа кўринишдаги ахборот мазкур жараённинг якунловчи босқичи ҳисобланади. Молиявий

ҳисоботда айрим кўрсаткичларни ажратиб кўрсатиш ёки уларни бошқа кўрсаткичлар билан бир моддага бирлаштириш ҳам муҳимдир. Шу сабабли агар активлар ёки пасивларнинг, даромадлар ёки харажатларнинг айрим моддалари муҳим бўлмаса, бундай ҳолларда модда ёки моддалар жамининг характери ва ҳажми бир вақтнинг ўзида баҳоланади. Вазиятга қараб модданинг характери ёки ҳажми белгиловчи омил бўлиб хизмат қилади. Агар дастлабки ахборот муҳим бўлмаса, МҲХСда келтирилган бундай ахборотларни очиб кўрсатиш талабларини бажаришга ҳожат бўлмайди. Бироқ умумий фойдаланишга мўлжалланган молиявий ҳисоботларда муҳим ахборот бошқа муҳим ахборот билан бир моддада бирлаштирилган бўлса, молиявий ҳисоботга тушунтиришларда бу ахборотни очиб кўрсатиш зарур. Жиддийлик молиявий ҳисоботда келтирилган тушунарлилик ва аниқлик даражаси билан боғлиқ. Ахборотнинг ёки миллионгача яхлитлаштириш чоғида жиддийлик тамойили бузилмаган пайтгача аниқлик даражасидан фойдаланишга йўл қўйилади.

Ҳаққоний ва холис тақдим - бу тамойилнинг мазмуни шундан иборатки, молиявий ҳисоботлар улардан фойдаланувчиларда банкнинг молиявий аҳволи, операцияларнинг натижалари ва пул маблағларининг ҳаракати тўғрисида ҳаққоний ва холис тасаввур ҳосил қилиши керак.

Тугалланганлик - бу тамойилнинг мазмуни шундан иборатки, ишончлилиكنи таъминлаш учун молиявий ҳисоботлардаги ахборот тўла бўлиши керак.

Изчиллик - бу тамойилнинг мазмуни шундан иборатки, молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар хўжалик юритувчи банкнинг турли ҳисобот даврларидаги молиявий ҳисоботларини унинг молиявий аҳволидаги ўзгаришлар тамойилларини аниқлаш учун қиёслаш имкониятига эга бўлишлари керак. Банк операциялари характеридаги муҳим ўзгаришлар ёки ҳисоботни тақдим этиш шаклини таҳлил қилиш ҳисоботни тақдим этиш шаклини ўзгартириш мақсадга мувофиқлигидан далолат бермаса, молиявий ҳисобот моддаларини тақдим қилиш ва тасниф этиш сақланиб қолиши керак. Банк операция ўтказиш фаолиятининг характеридаги айрим

муҳим ўзгаришлар ёки вақти-вақти билан катта миқдордаги харид қилиш ёхуд кўп миқдордаги мулкнинг чиқиб кетиши ёки молиявий ҳисоботнинг шарҳи молиявий ҳисоботларни ўзгача тасаввур этиш мақсадга мувофиқлигига олиб келади.

Ҳисобот ахборотининг асоссиз даражада кечиктирилиши билан у ўзининг иқтисодий аҳамиятини йўқотади. Ахборотни ўз вақтида тақдим этиш учун битимнинг ёки бошқа воқеанинг барча жиҳатлари маълум бўлгунга қадар ҳисоботга зарурат пайдо бўлиши мумкин, бу эса унинг ишончлилигини бузади. Бошқа томондан, агар ҳисобот барча жиҳатлар маълум бўлгунча кечиктирилса, ҳатто энг ишончли ахборот ҳам фойдаланувчиларга катта фойда келтирмайди, чунки улар илгарироқ қарор қабул қилишга мажбур бўладилар. Аҳамиятлилиқ билан ишончлилиқ ўртасида мутаносибликка эришиш мақсадида иқтисодий қарорларни қабул қилишда фойдаланувчиларнинг эҳтиёжларини қандай қилиб энг яхши тарзда қондириш масаласини ҳал этиш керак.

Бизнинг мамлакатимизда бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи стандартларини ишлаб чиқиш билан аудиторлик стандартларини тайёрлаш ва актуаллаштириш масалалари долзарб характерга эга. Аудитнинг аниқланган ва таққословчи даражаларини таъминланиши билан йиллик ҳисоботини бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи халқаро стандартларига мос келувчи сифати ва ойдинлашувини таъминлаш мумкин.

Ҳақиқий қиймат - бу баҳолаш тамойили бўлиб, молиявий ҳисоботларни тузиш жараёнида тижорат банклари томонидан кўп қўлланилади. У одатда баҳолашнинг бошқа тамойиллари билан биргаликда қўлланилади. БҲХС талабларига кўра товар-материал қийматликлар таннархи ва сотишнинг мумкин бўлган соф баҳолардан энг кичиги миқдорида баҳоланади. Ликвидли қимматбаҳо қоғозлар бозор курси бўйича баҳоланади, моддий активлар жорий бозор қийматида мунтазам қайта баҳоланиб боради. 36-сонли «Активлар қийматининг арзонлашуви» БҲХСга асосан активлар уларни қоплаш суммаларидан ортиқ бўлмаган

қийматда баҳоланиши талаб қилинади. Бунда вужудга келадиган фарқ ҳисобот даври зарари сифатида кўрсатилади¹⁴.

Тиклаш қиймати мазкур объектни алмаштириш зарурати бўлганда тўланиши керак бўлган пул маблағлари ёки уларнинг эквиваленти суммасига тенгдир. Мажбуриятлар жорий қийматда баҳоланади, бунда уларни шу вақтда сўндириш учун зарур бўлган пул маблағлари ёки улар эквивалентларининг дисконтланмаган суммаларини аниқлатади.

Бозор қиймати-актив фаолият кўрсатаётган бозорда молиявий инструмент ёки бошқа активларни сотилишида олинadиган ёки сотиб олинishiда тўландиган пул маблағлари суммасидир.

Ҳаққоний қиймат бир-бири билан боғлиқ бўлмаган томонлар ўртасида битимларни амалга оширишда мажбуриятларни бажарилиши ёки активни сотиб олиш учун етарли бўлган пул маблағи сифатида аниқланади.

Жорий дисконтланган қиймат одатдаги тижорат операцияси вақтида активни реализация қилишга олиб келадиган келгусидаги пул тушумларининг дисконтланган ҳажми сифатида аниқланади. Мажбуриятлар нормал хўжалик вазиятида мажбуриятларни сўндириш учун талаб қилинадиган келажакдаги пул оқимларининг дисконтланган қиймати бўйича баҳоланади.

Қийматни дисконтланиши ҳақиқатда мавжуд қоидага асосланади: пул суммасининг бир қисми бугун келгусига нисбатан қиммат туради, чунки у фоиз кўринишида даромад олинishi учун ишлатилиши мумкин. Соф пул моддалари бўйича фойда ва зарарлар соф фойда таркибига қўшилади ва алоҳида кўрсатилади. Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари бухгалтерия ҳисоботи маълумотларини инфляция даражасига коррективировка қилишни кўзда тутмайди, бу эса унинг БҲХС билан солиштириб бўлмасликнинг сабабларидан биридир.

¹⁴ Шпаков Л. В., Барулина Е. В. Бухгалтерский учет как пользоваться МФСО. «Альфа-Пресс». –М.: 2006. -107 с

Мамлакатимиз банклари фаолияти натижаларини чет эл банклариники билан солиштиришларини таъминлаш учун тижорат банклари ҳисоботлари халқаро амалиётда қабул қилинган норма ва стандартларига мос келишлари керак¹⁵. Мазкур стандартда банклар ҳукуматлар ва тартибга солувчи органлар билан яқин ўзаро муносабатлари орқали пул тизимига ишончни таъминлашда асосий ролни ўйнаши кўрсатиб ўтилади.

Шунинг учун банкларнинг ҳолати ҳақидаги маълумотга, хусусан уларнинг тўловга қобилиятлигига, ликвидлигига ва уларнинг турли фаолиятлари билан боғлиқ таваккалчиликнинг нисбий даражасига, кенг қизиқувчанлик мавжуд. Банкларнинг бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи ва унга қўйилган талаблар бошқа тижорат компанияларига қўйилган талаблардан фарқ қилади.

Банклар ўзларининг молиявий ҳисоботларидаги моддаларни баҳолаш ва тан олишлари учун турлича усулларни қўллайдилар. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларга мос келиш ва қўлланилган усулнинг фойдаланувчиларга тушунарли бўлишини таъминлаш учун қуйидагиларга нисбатан ҳисоб сиёсатини ёритиш керак бўлади: даромаднинг асосий турларини тан олиш; инвестицион ва тижорий қимматбаҳо қоғозларни баҳолаш; кредитлар ва аванслар бўйича зарарларни аниқлаш ва уларни ҳисобдан чиқариш усули; банк умумий таваккалчилик (риск)ларига ҳисобланган фоизларни аниқлаш ва уларни бухгалтерия ҳисобида акс эттириш усули.

Шундай қилиб, банк фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботни даромадлар ва харажатларни характериға қараб гуруҳлаштирадиган ва уларни асосий турлари бўйича ёритадиган даражада тақдим қилиш керак. Шунингдек, актив ва пассивларни уларнинг характери бўйича нисбатан ликвидлигини акс эттирувчи тартибда гуруҳлаштирувчи баланс тақдим қилиши лозим.

¹⁵ Рожнова О.В. Международные стандарты бухгалтерского учета и финансовой отчетности: Учеб. пос. - М.: ЭКЗАМЕН, 2003. - 127 с.

1.3. Банкларда молиявий ҳисобот элементлари ва уларни тан олиш

Молиявий ҳисоботлар молиявий натижаларни ва бошқа банк операцияларини акс эттиради, уларни молиявий ҳисоботларнинг элементлари деб аталувчи иқтисодий тавсифларига мувофиқ алоҳида моддаларга гуруҳлайди. Активлар, хусусий капитал ва мажбуриятлар бухгалтерия балансида банкнинг молиявий ҳолатини аниқлаш билан бевосита боғлиқ бўлган элементларидир. Даромадлар ва харажатлар фаолият натижалари тўғрисидаги ҳисоботда банкнинг молиявий натижалари кўрсаткичларини аниқлаш билан бевосита боғлиқ бўлган элементларидир. Пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот фаолият натижалари ва бухгалтерия баланси элементларидаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисоботнинг элементларидир.

Активлар, мажбуриятлар, хусусий капитал, резервлар, даромадлар ва харажатлар молиявий ҳолатни аниқлаш билан бевосита боғлиқ элементлардир. Улар қуйидаги тарзда аниқланади:

Активлар - субъект назорат қиладиган, келгусида улардан даромад олиш мақсадида аввалги фаолият натижасида олинган иқтисодий ресурслардир.

Мажбуриятлар - шахснинг (қарздорнинг) бошқа шахс (кредитор) фойдасига муайян ишни амалга ошириш, масалан, мол-мулкни топшириш, ишни бажариш, пул тўлаш ва бошқа мажбуриятларидир ёхуд муайян хатти-ҳаракатдан тийилиб туриш мажбуриятидир, кредитор эса қарздордан ўз мажбуриятларини бажаришини талаб қилишга ҳақлидир;

Хусусий капитал - субъектнинг мажбуриятларни чегириб ташлагандан кейинги активларидир;

Захиралар - келгусида муайян харажатларга сарфланиши мумкин бўлган хусусий капиталнинг бир қисмидир;

Даромадлар - ҳисобот даврида активларнинг кўпайиши ёхуд мажбуриятларнинг камайишидир;

Харажатлар - ҳисобот даврида активларнинг камайиши ёхуд мажбуриятларнинг кўпайишидир;

Молиявий натижалар – тижорат банкининг фойда ёки зарар шаклида ифодаланган фаолиятининг пировард иқтисодий якунидир.

Активлар – тижорат банкининг қиймат баҳосига эга бўлган моддий, шу жумладан, пул маблағлари ва дебиторлик қарзлари ва номоддий мулкидир.

Активларда акс эттирилган бўлғуси иқтисодий фойда, тижорат банкининг пул маблағлари оқимига потенциал, бевосита ва билвосита кўшиладиган улушдир. Бу улуш банк асосий фаолиятининг бир қисми сифатида юзага келиши мумкин.

Банкнинг активлари аввалги битимлар ва бошқа воқеаларнинг натижасидир. Банклар одатда активларни сотиб олиб ёки ҳосил қилиб унга эга бўладилар, бироқ, бошқа битимлар ва воқеалар активларни кўпайтиришга имкон беради. Масалан, тижорат банки томонидан миқдорларга берилган кредитлар, лизинг, факторинг ва хоказолар. Келгусида кутиладиган битимлар ва бошқа воқеалар ўзидан ўзи активларнинг пайдо бўлишига олиб келмайди.

Банк ўз активларидан банк операцияларни амалга оширишда, хизмат кўрсатишда ва уларни бошқариш учун фойдаланади.

Активларда акс эттирилган бўлғуси иқтисодий фойда тижорат банки томонидан ҳар хил йўллар билан амалга оширилиши мумкин. Масалан, активдан:

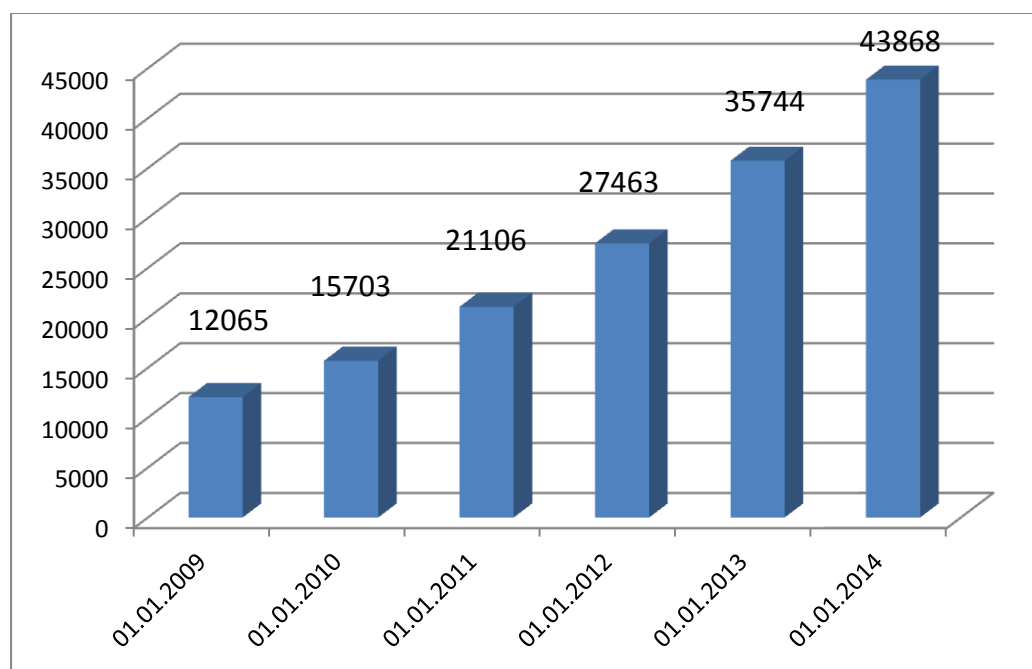
- банк операцияларини бажаришда ва хизматлар кўрсатишда алоҳида ёки бошқа активлар билан биргаликда фойдаланилиши;
- бошқа активларга алмаштирилиши;
- мажбуриятларни бажариш учун фойдаланилиши;
- банкнинг эгалари ўртасида тақсимланиши мумкин.

Активлар пул, кредит, қимматли қоғозлар, бинолар, иншоотлар ва ускуналар сингари жисмоний шаклга эга. Бироқ, жисмоний шакл активнинг мавжуд бўлиши учун зарур эмас. Масалан, патентлар ва

муаллифлик ҳуқуқлари активлардир, агар банк келгусида улардан фойдаланишдан иқтисодий фойда олишни кутаётган бўлса.

Активлар, масалан, дебиторлик қарзлари ва мулк юридик ҳуқуқлар, шу жумладан эғалик ҳуқуқи билан боғлиқдир. Актив мавжудлигини аниқлашда, эғалик ҳуқуқи асосий ҳисобланмайди. Масалан, ижарага олинадиган мулк актив ҳисобланади, агар банк ана шу мулкдан олинishi керак бўлган фойдани назорат қилса.

Тижорат банкларининг жами активлари охириги 6 йил давомида 3,5 бараварга кўпайиб, 2014 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра 43,9 трлн. сўмга етди (1-расм). Банк активлари юқори ўсиш тенденциясига эга.

1-расм. Тижорат банкларининг жами активлари қолдиғининг динамикаси (млрд. сўм ҳисобида)¹⁶

Харажатларни амалга ошириш билан активларни ҳосил қилиш ўртасида узвий алоқа мавжуд, аммо бу жараёнлар ҳамма вақт ҳам вақти бўйича тўғри келмайди. Банк томонидан амалга оширилган харажатлар бўлғуси иқтисодий фойда изланганидан далолат беради, лекин активлар олинганини узил-кесил тасдиқламайди. Бинобарин, харажатларнинг мавжуд эмаслиги объектни актив деб ҳисоблаш учун асос бўлмайди.

¹⁶ www.cbu.uz сайти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди

Масалан, банкга текинга берилган объектлар активларни таърифлашга мос келади.

Банк бошқа юридик ва жисмоний шахслар олдида жорий масъулиятли эканлиги мажбуриятнинг асосий тавсифидир.

Мажбуриятлар уставнинг ёки шартноманинг талаблари оқибати сифатида кучга кириши мумкин. Масалан, олинган товар-моддий захиралар ва хизматлар учун тўланадиган суммалар. Мажбуриятлар олдин тадбиркорлик иши жараёнида, яхши муносабатларни сақлаб туриш ёки холисона тарзда иш кўришда ҳам юзага келади. Масалан, агар банк кафолат муддати тугаганидан сўнг ўз маҳсулотидаги камчиликларни тузатиш тўғрисида қарор қабул қилса, шу бўйича қилинган харажатлар ҳам мажбуриятлар деб ҳисобланади.

Ҳозирги мажбурият билан келгуси мажбурият ўртасида чегара бўлиши керак. Банк раҳбарининг келгусида активларни сотиб олиш ҳақида қабул қилган қарори мажбурият пайдо бўлишига сабаб бўлмайди. Мажбурият одатда актив олинганда ёки банк активни сотиб олиш тўғрисида битимга киришгандагина пайдо бўлади.

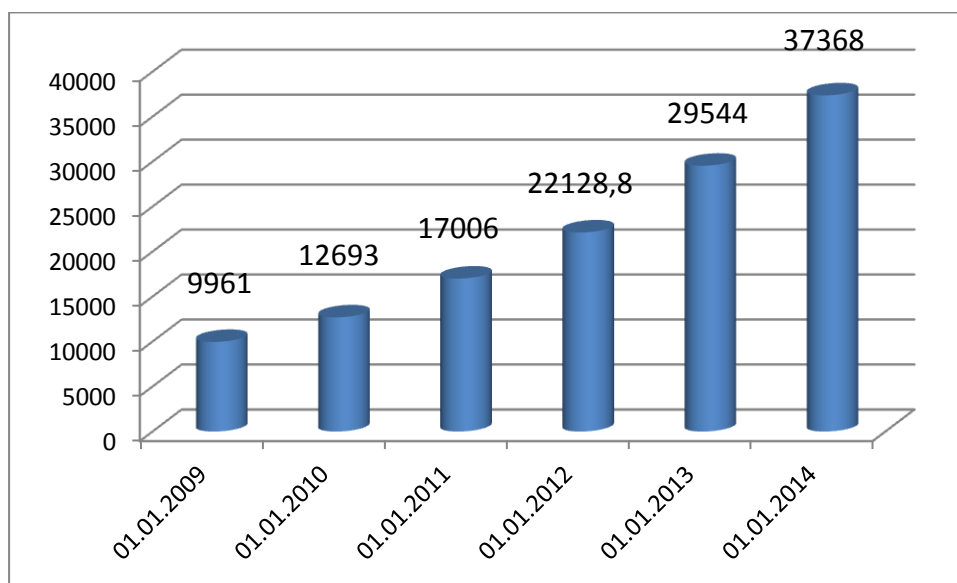
Тегишли мажбуриятни бажариш одатда бошқа тарафнинг эътирозларини қондириш учун иқтисодий фойдани ифодаловчи банк ресурсларини ўзига жалб этади. Мажбуриятларнинг бажарилиши ҳар хил усулларда (қонун ҳужжатларида кўзда тутилган ҳоллардан ташқари) амалга оширилади:

- ҳақ тўлаш билан;
- бошқа активларни бериш билан;
- хизматларни кўрсатиш билан;
- ушбу мажбуриятни бошқаси билан алмаштириш орқали;
- мажбуриятларни акцияларга алмаштириш орқали. Мажбурият, кредитор ўз ҳуқуқларидан бош тортган ҳолларда ёки кредитор ана шу ҳуқуқларидан маҳрум бўлганида, бажарилган деб ҳисобланиши мумкин.

Мажбуриятлар аввалги битимлар ёки ўтган воқеаларнинг натижасидир. Масалан, товар-моддий қийматликларни сотиб олиш ва

хизматларни олиш билан тўланиши керак бўлган (агар улар илгари тўланмаган бўлса ёки етказиб берилганда) счётлар ҳам олинади.

Банк мажбуриятлари ҳам ўтган йилларга нисбатан ўсиш тенденциясига эга бўлган. 2014 йил 1 январ ҳолатига банк мажбуриятлари 37,4 трлн. сўмни ташкил қилган (2-расм). Бу тижорат банкларининг капиталлашув базасининг кенгайганлигидан далолат беради. Банк мажбуриятлари жами пасивларининг ўртача 80-82 фоизини ташкил қилган.

2-расм. Тижорат банклари мажбуриятларининг ўсиш динамикаси (млрд. сўм ҳисобида)¹⁷

Хусусий капитал устав, қўшилган, захиралар капиталдан ва тақсимланмаган фойдадан иборатдир.

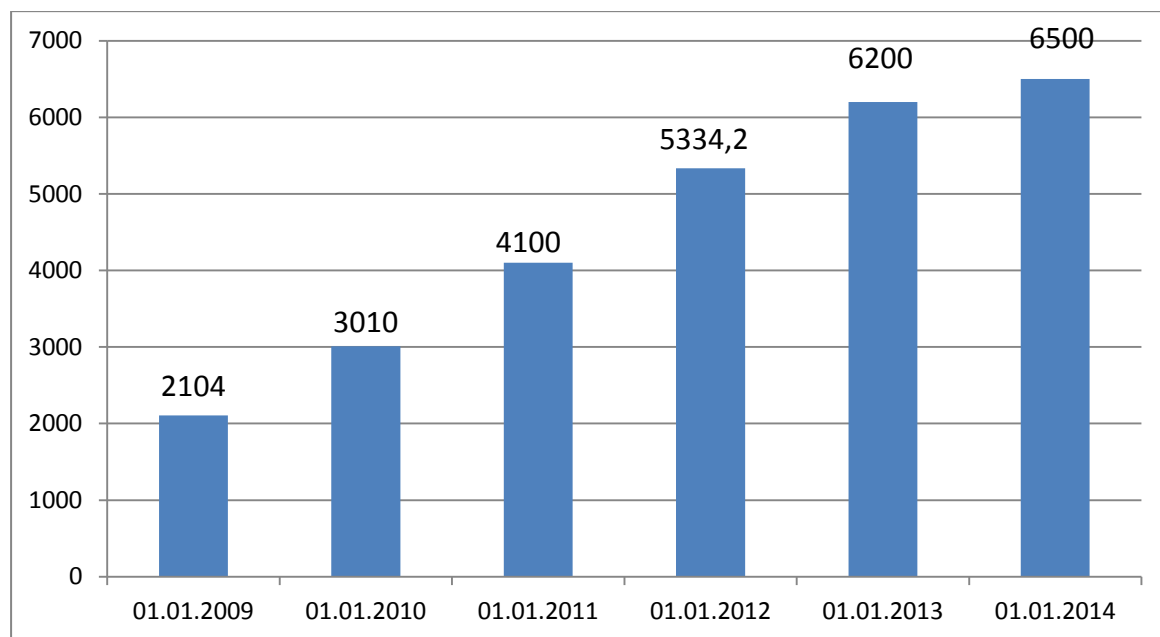
Зарур ҳолларда устав, қўшилган, захиралар капитали таҳлилий жиҳатдан ҳисобга олинади.

Бухгалтерия балансидаги хусусий капиталнинг миқдори активлар қийматини ва мажбуриятларни баҳолашга боғлиқдир.

2013 йилда банклар капиталлашувини оширишнинг барча воситаларидан самарали фойдаланиш, жумладан, қўшимча акциялар ва қарз қимматли қоғозларини чиқариш ҳамда жойлаштириш орқали аҳоли ва хўжалик субъектларининг бўш пул маблағларини жалб қилиш

¹⁷ www.cbu.uz сайти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди

кўламларини кенгайтириш натижасида тижорат банкларининг умумий капитали ҳажми 2012 йилга нисбатан **25** фоизга ошиб, 2014 йил 1 январь ҳолатига кўра, **6,5** трлн. сўмдан ошди (3-расм). Бунда тижорат банкларининг устав капиталини янада ошириш борасида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президенти қарорлари ва уларда белгиланган тадбирлар ижросининг таъминланганлиги муҳим омил бўлиб хизмат қилди.

3-расм. Тижорат банклари жами капиталининг ўсиш динамикаси (млрд. сўм ҳисобида)¹⁸

Тижорат банкни ва кредиторларни зарарларнинг оқибатларидан қўшимча тарзда ҳимоя қилишни таъминлаш учун заҳираларни вужудга келтириш зарур. Заҳираларни ҳосил қилиш ва уларнинг миқдори ҳақидаги ахборот қарорлар қабул қилишда фойдаланувчилар учун аҳамиятлидир. Заҳираларни вужудга келтириш хўжалик юритувчи субъектга доир қонунчиликда ва уставда (солиқ қонунларини бузмаган ҳолда) кўзда тутилади.

Тижорат банкларининг даромади фоизли ва фоизсиз даромадини ўз ичига олади. Банк харажатлари ҳам фоизли, фоизсиз ва операцион харажатларни ўз ичига олади.

¹⁸ www.cbu.uz сайти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди

Зарарлар иқтисодий фойданинг камайганлигини билдиради ва ўз табиатига кўра бошқа харажатлардан фарқ қилмайди ва концептуал асоснинг алоҳида қисми деб ҳисобланмайди.

Зарарлар бошқа активларни сотишда ёки табиий офатлар натижасида юзага келиши мумкин. Бундай зарарлар молиявий натижалар ҳақидаги ҳисоботда кўрсатиладиган бўлса, улар ҳақидаги ахборот иқтисодий қарорларни қабул қилишда фойдали бўлиши мумкин ва шунинг учун ҳам улар алоҳида кўрсатилади.

Даромадлар ва харажатлар молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда қарорлар қабул қилиш учун зарур бўлган ахборотни тақдим этиш мақсадида фаолият турларини чегаралаш йўли билан кўрсатилиши мумкин.

Тан олиш - бухгалтерия балансига кириш жараёни ёки жиҳатни аниқлаштиришга жавоб берувчи ва уларда акс эттирилиши лозим бўлган моддаларнинг молиявий натижалари тўғрисидаги ҳисоботдир.

Тан олиш жараёни модданинг баёнини ҳам, унинг пулдаги ифодасини ҳам ўз ичига олади, шунингдек у ушбу модданинг бухгалтерия балансига ёки молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботга киритилишидир.

Модданинг мезонга мувофиқлигини аниқлаш учун ва уни малакали тарзда акс эттиришда аҳамиятлилиқ ва таққослаш қоидаларига эътиборни қаратиш керак.

Элементлар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик таъриф ва мезонларга жавоб берадиган модда алоҳида жиҳатни акс эттиришини англатади. Масалан, активнинг акс эттирилиши ўз-ўзидан даромад ёки мажбуриятнинг бошқа элементини акс эттиришни талаб қилади.

Активдан фойдаланиш натижасида банкга бўлғуси иқтисодий фойда тушиш эҳтимоли мавжуд бўлганида ушбу актив бухгалтерия балансида акс эттирилади ва актив аниқ ифодаланадиган чиқимлар ёки қийматни ўз ичига олади.

Мажбуриятлар ўзида иқтисодий фойдани ифодаловчи ресурслар оқими эҳтимоли мавжуд бўлганида бухгалтерия балансида эътироф этилади, шунингдек улар мажбуриятларни қабул қилиш натижасидир.

Активларнинг кўпайиши ва мажбуриятларнинг камайиши билан боғлиқ бўлғуси иқтисодий фойданинг ўлчанган кўпайиши пайдо бўлганда, даромад молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилади. Бу эса даромадни акс эттириш активларнинг кўпайиши ва мажбуриятларнинг камайишини акс эттириш билан бир вақтда юзага келишини англатади.

Харажат активларнинг камайиши ва мажбуриятларнинг кўпайиши билан боғлиқ бўлғуси иқтисодий фонданинг ўлчанган камайиши пайдо бўлганда молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилади ва бу ишончли тарзда белгиланиши мумкин. Бу эса харажатларни акс эттириш мажбуриятлардаги кўпайиш ёки активларнинг камайишини акс эттириш билан бир вақтда юзага келишини англатади.

Баҳолаш - активлар ва мажбуриятлар эътироф этиладиган ва молиявий ҳисоботларда қайд этиладиган пул ўлчовининг усулидир.

Молиявий ҳисоботларда баҳолашнинг қуйидаги усулларида фойдаланилади:

Бошланғич қиймат. Активлар сотиб олиш вақтида эришилган томонларнинг ўзаро келишувига кўра белгиланган жорий қиймати бўйича акс эттирилади. Мажбуриятлар мажбуриятни бажаргунга қадар тўланадиган пул маблағлари суммаси бўйича мажбуриятларга алмашиб олинган маблағлар суммасида акс эттирилади.

Жорий қиймат. Активлар ана шу ёки шунга ўхшаш актив эндиgina сотиб олинган бўлгандаги ҳолатда тўланиши керак бўлган пул маблағлари суммаси бўйича ҳисоботда акс эттирилади. Мажбуриятлар мажбуриятни тўлаш учун талаб этиладиган пул маблағларининг дисконтланмаган суммасида акс эттирилади.

Сотиш қиймати. Активлар сотишдан олиниши мумкин бўлган пул маблағлари суммаси бўйича акс эттирилади. Мажбуриятлар уларни тўлаш қиймати бўйича акс эттирилади, бундай қиймат эса мажбуриятларни

тўлаш учун талаб этиладиган пул маблағларининг дисконтланмаган суммасидир.

Дисконтланган қиймат. Активлар банкнинг нормал фаолияти давомида активларни кўпайтириши лозим бўлган бўлғуси пул маблағлари тушумининг дисконтланган қиймати бўлган жорий қиймат бўйича акс эттирилади.

Мажбуриятлар келгусида ўтказиладиган пул маблағларининг дисконтланган қийматидан иборат бўлган, банкнинг оддий фаолияти давомида мажбуриятларни тўлаш учун фойдаланилиши мумкин бўлган жорий қиймат бўйича акс эттирилади.

Баланс қиймати - ҳисобот санасида бухгалтерия балансида активлар ва мажбуриятларни акс эттириш қийматидир.

Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий ҳисоботларни тайёрлашда бошланғич қийматни баҳолаш учун асос қилиб оладилар. Ундан одатда баҳолашнинг бошқа асосий тушунчалари билан биргаликда фойдаланилади.

1-боб бўйича хулоса

Тижорат банкларида молиявий ҳисоботлар ва уларни тузишнинг назарий асослари ўрганилиб қуйидаги хулосалар шакллантирилди.

1. Банк ҳисоботларининг асосий моҳияти - банк фаолияти ҳақида тўғри, тўлиқ ва тезкор иқтисодий маълумотлар манбаси бўлиб ҳисобланишидир. Банк ҳисоботлари инвесторлар, кредиторларга ва бошқа банк миждозларига тушунарли бўлиши, уларга жалб қилинаётган ресурсларнинг таркиби, турлари ва жойлашиши, кутилаётган даромадларнинг суммаси ва вақти, кредитлар ва бошқа активлар бўйича кўрилиши мумкин бўлган зарарларни қоплаш захираларининг мавжудлиги, банк капитали таркиби ва бошқалар тўғрисида тегишли маълумотларни беради.

2. Молиявий ҳисоботлар бухгалтерия ҳисоби маълумотлари асосида тузилади ва қуйидагиларни ўз ичига олади, яъни бухгалтерия баланси ёки

молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот, фойда ва зарарлар тўғрисида ёки умумий даромад тўғрисидаги ҳисобот, пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот, капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисобот ва изохлар. Бухгалтерия ҳисобини гуруҳларга ажратиш ва ҳўжалик фаолияти фактларига баҳо бериш, активлар қийматини тўлаш, ҳужжатлар айланмасини, мол-мулкни рўйхатга олишни ташкил этиш усуллари, бухгалтерия ҳисобида ҳисоботларни қўлланиш усуллари, ҳисоб регистрлари тизими, ахборотларни ишлаб чиқиш ва ўзга тегишли усуллар, услубиятлар бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи усулларига киради.

3. Тижорат банкларида молиявий ҳисоботларни тузишда қуйидаги тамойиллардан фойдаланилади: ҳисоблаш, иккиёқлама ёзув усулида ҳисоб-китобни юритиш, узлуксизлик, ҳўжалик операцияларини, активлар ва пасивларни пул билан баҳолаш, ишончлилик, эҳтиёткорлик, мазмунининг шаклдан узунлиги, кўрсаткичларнинг қиёсийлиги, молиявий ҳисоботдаги бетарафлик, ҳисобот даврида даромадлар билан харажатларнинг мувофиқлиги, активлар ва мажбуриятларнинг ҳақиқий баҳоси, тушунарлилик, аҳамиятлилик, жиддийлик, ҳаққоний ва ҳолис тақдим, тугалланганлик, изчиллик, ўз вақтида тақдим этиш.

4. Молиявий ҳисоботлар молиявий натижаларни ва бошқа банк операцияларини акс эттиради, уларни молиявий ҳисоботларнинг элементлари деб аталувчи иқтисодий тавсифларига мувофиқ алоҳида моддаларга гуруҳлайди. Активлар, хусусий капитал ва мажбуриятлар бухгалтерия балансида банкнинг молиявий ҳолатини аниқлаш билан бевосита боғлиқ бўлган элементларидир. Даромадлар ва харажатлар фаолият натижалари тўғрисидаги ҳисоботда банкнинг молиявий натижалари кўрсаткичларини аниқлаш билан бевосита боғлиқ бўлган элементларидир. Пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот фаолият натижалари ва бухгалтерия баланси элементларидаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисоботнинг элементларидир.

2-боб. Тижорат банкларининг молиявий ҳисоботлари ва уларни тузишнинг ҳозирги ҳолати

2.1. Тижорат банкларида балансни тузишнинг ўзига хос хусусиятлари

Бухгалтерия баланси - банкнинг молиявий маблағларини ва уларнинг келиб чиқиш манбаларини тегишли гуруҳлар бўйича пул ифодасида маълум бир санага ҳолати ва ҳаракати тўғрисидаги маълумотларни умумлаштиришдир¹⁹.

Бухгалтерия балансида муайян санага бўлган хўжалик маблағлари ва уларнинг манбалари акс эттирилган. Балансининг айрим моддаларини солиштириш учун молиявий ҳисоботда бухгалтерия баланси билан бирга ўзаро боғланган ҳамда бир-бирини тўлдирадиган бир қатор ҳисобот шакллари назарда тутилган.

Бухгалтерия баланси молиявий ҳисоботнинг асосий шаклларида бири ҳисобланади. У банк маблағларини гуруҳлаш ва таркибини пул баҳосида акс эттириш ҳамда пул маблағларини, уларни ҳосил қилиш манбаларини муайян санага жойлаштириш усулидан иборат.

«Баланс» атамаси латинча *bis* – «икки марта», *banx* – «тарози палласи» сўзларидан таркиб топган бўлиб, том маънода «икки палла» деган маънони англатади ва тенглик, мувозанат тушунчаси сифатида ишлатилади. Бухгалтерия балансининг ҳар хил турлари мавжуд бўлиб, улар қуйидаги белгилари бўйича таснифланади: тузилиш вақтига кўра; ахборот ҳажмига кўра; мулкчилик шаклига кўра; акс эттириш объектига кўра; тозалаш усулига кўра²⁰.

Тузилиш вақтига кўра бухгалтерия баланслари кириш, жорий, тугатиш, бўлиш ва бирлаштириш балансларига бўлинади.

Кириш баланси банкнинг ташкил топиш пайтида тузилади. У банк ўз фаолиятини бошлаётган бойликлар суммасини белгилайди. Кириш

¹⁹ Камышанов П.И., Камышанов А.П. Бухгалтерская финансовая отчетность: составление и анализ. – 5-е издание. – М.: Омега-Л, 2006. – 167 с.

²⁰ Папанова Г.С. Анализ финансового состояния коммерческого банка. - М: Финансы и статистика, 2001 г.

балансида устав капитали таъсис ҳужжатлари бўйича ва унга доир бадаллар пул маблағлари, бошқа мол-мулк кўринишидан, ақлий мулк номоддий активлар кўринишида акс эттирилади ва ҳоказо.

Жорий баланслар банк қонунчилигига билноан белгиланган муддатда мавжуд бўлган вақт мобайнида вақти вақти билан тузилиб турилади.

Тугатиш баланси банк фаолиятини тугатиш санасида мол-мулк ва унинг манбалари ҳолатини тавсифлаш учун тузилади. Тугатиш баланси асосида тугатиш комиссияси банкнинг тугатилиши пайтидаги кредиторлик ва дебиторлик қарзлари суммасини белгилайди, сўнгра кредиторлар билан ҳисоб-китоб қилади, кейин банкни ташкил этиш чоғида муассислар томонидан устав капиталига киритилган бадалларни қайтаради. Сўнгра банк мол-мулкнинг қолганини унинг муассислари ўртасида тақсимлайди, яъни барча узил-кесил ҳисоб-китобларни амалга оширади.

Тугатиш балансида банкнинг активлари тугатиш комиссияси баҳосида, яъни улар сотилиш мумкин бўлган баҳода акс эттирилади. Олиниши умидсиз қарзлар ва зарарлар тугатиш балансига киритилмайди.

Бўлиш баланслари йирик банкнинг бир неча майда банкларга бўлиниш вақтига ёки шу банкнинг бир ёхуд бир неча таркибий бўлинмасини бошқа банкга бериш вақтига тузилади. Баъзи ҳолларда бу баланс бериш баланси ҳам деб юритилади.

Бирлаштириш баланси бир неча банклар битта балансга бирлашганида тузилади. Ахборот ҳажми бўйича баланслар бир марталик ва йиғма балансларга бўлинади. Бир марталик баланс фақат битта банк бўйича жорий ҳисоб асосида тузилади. Йиғма баланс бир марталик баланслар асосида тузилади ва бирлашмалар (вазирликлар, фирмалар, акциядорлик жамиятлари ва шу кабилар) нинг хўжалик маблағларини акс эттиради. Мулкчилик шаклига кўра давлат, кооператив, ўз, аралаш ва кўшма банклар, шунингдек, жамоат ташкилотлари баланслари фарқ қилади. Акс эттириш объектига кўра баланслар мустақил ва алоҳида балансга ажратилади. Мустақил балансни юридик шахс бўлган банклар

тузади. Алоҳида балансни банкнинг таркибий бўлинмалари (филиаллар) тузади. Тозалаш усулига кўра баланслар брутто-баланс ва нетто-балансларга бўлинади.

Брутто баланс – тартибга солувчи моддаларни ўз ичига олувчи балансдир. Воситаларнинг ҳақиқий қийматини (таннарх ёки қолдиқ қийматини) аниқлашда суммалар бошқа моддалар суммаларидан чегириладиган моддалар тартибга солувчи моддалар дейилади. Масалан, «Асосий воситалар» суммасидан «Асосий воситаларнинг эскириши» тартибга солувчи моддаси суммаси чегирилади. Брутто-балансда ана шу тартибга солувчи моддалар суммаси баланс якуний қийматига киритилади.

Нетто-баланс – қийматидан тартибга солувчи моддалар суммаси чегирилган баланс бўлиб, бунга тозалаш дейилади. Ўзбекистондаги барча банклар нетто-баланс тузади, яъни баланс якунига асосий воситалар, арзон баҳоли ва тез эскирувчан буюмларнинг қолдиқ қийматда, қайта сотиладиган товарлар эса таннархи бўйича киритилади.

Тижорат банклари томонидан тузилаётган бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботлари, аввало, ички ва ташқи фойдаланувчиларнинг манфаатлари ҳамда қизиқишларини қондириши, шунингдек, банкнинг молиявий ҳолатига ҳолисона баҳо бериш мақсадида тузиладиган маълумотлар мажмуаси ҳисобланади. Шу боисдан, банкларда тузиладиган баланс ҳисоботлари муддатига кўра, корхоналарникидан фарқли ўлароқ, кунлик баланс, ойлик баланс, чораклик баланс ва йиллик баланс шаклида тузилади. Тижорат банкларида бухгалтерия хизматининг асоси баланс тузишдан иборат. Кириш балансидан тортиб тугатиш балансига қадар бўлган давр мураккаб бухгалтерия жараёнини қамраб олади.

Кунлик балансда банкларнинг ўзлик ва жалб қилинган маблағларнинг ҳолати, шунингдек, уларни кредит ва бошқа даромадли операцияларга жойлаштрилиши акс эттирилади. Баланс маълумотларига кўра, пул маблағларининг шаклланиши ва жойланиши, кредит, ҳисоб-китоб, касса ва бошқа операцияларининг ҳолати ҳамда уларни бухгалтерия ҳисобида

тўғри акс эттирилиши назорат қилинади. Банкларда баланслар тузилишига кўра: крим баланс, жорий баланс, йиғма баланс, қайта тиклаш баланс, бирлаштириш баланс, тугатиш балансларига бўлинади.

Баланс тузишда маълумотлар асосан айланма қайдномалардан кўчириб ёзилади. Бухгалтерия ҳисоботининг иккинчи шакли сифатида «фойда ва зарарлар тўғрисида»ги ҳисобот тузилади. Бунда банкнинг даромадлари ва харажатларининг ҳисобини юритишда тайинланган асосий ҳисобварақлардаги маълумотлар коррективка қилиниб, банкнинг кунлик, ойлик, чорақлик ва йиллик харажатлари ҳамда даромадларининг ҳолати бўйича маълумотлар акс эттирилади. Фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботни тузишдан мақсад банкнинг даромадлари ва харажатларини таҳлил қилиш, уларни ҳисоблашдаги ҳато ҳамда камчиликларини аниқлаб, олинган натижаларга асосланган ҳолда банкнинг истиқболдаги фаолиятини режалаштиришдир.

Бухгалтерия ҳисоботининг 3-чи шакли балансга илова ҳисобланиб, бунда ҳисоботнинг биринчи қисмида бюджет даромадларига ажратмалар ва тўловлар акс эттириб борилади. Иккинчи қисмида эса, марказлаштирилган суғурта фондларига, захира фондларига бошқа махсус фондларга ажратмалар акс эттирилади.

Банк балансдаги маълумотлар ҳар бир операциянинг рўй бериши натижасида активлар ва пасивларни ҳолати бўйича тўлиқ маълумотлар олиш имкониятини беради. Бу ҳолат ҳисоб-китоб-пул ҳужжатларининг дастлабки ҳисобини тегишли ҳисоб регистрларида расмийлаштирилиб, сўнгра бухгалтерия бўлимида аналитик ва синтетик ҳисоб бўйича умумлаштирилади ва бухгалтерия ҳисобининг ҳисобварақларида икки ёқлама ёзув орқали акс эттирилади. Банк иш куни якунида ҳар бир ҳисобварақлар бўйича қолдиқ суммалар аниқланади. Ҳисобварақлардаги охириги қолдиқ суммалар бош ва ёрдамчи китобга кўчирилади ҳамда балансда ўрнатилган тартибда акс эттирилади.

Бухгалтерия баланси икки қисмдан, актив ва пассивдан иборат бўлиб, уларнинг ўзаро тенглиги балансининг тўғри тузилганлиги – банкнинг иш куни тўлиқ яқунланганлигини ифодалайди²¹. Банк баланси ўрнатилган тартибда кунлик, чораклик ва йиллик бухгалтерия ҳисоботи шакллари тузиш кўрсатмасига асосан, андозадаги бланкаларга тузилади. Ундаги кўрсаткичлар умумий бир ўлчов бирлигида, яъни, миллий валютада акс эттирилади. Бу андозадаги баланс бланкасидаги сатрлар бир нечта бўлиб, моддалари ҳам турличадир. Балансининг иккала қисми, яъни, активлар ва пассивларнинг жами суммалари бир-бирига тенг бўлиши билан изоҳланади.

Балансининг актив томонида нақд пул маблағлари, хорижий валютадаги пул маблағлар, Маркизий банкдаги вакиллик ҳисобварағи, мажбурий захиралари, қимматбаҳо қоғозларга қўйилмалар, кредитлар, сармоялар, асосий воситалар ва номоддий активлар ҳамда бошқа активлардан ташкил топади.

Пассив томони эса, депозитлар, бошқа банклардан олинган кредитлар, банк томонидан чиқарилган қарз мажбуриятлар, акционерлик капитали каби ҳисобварақлардан иборатдир.

Банкнинг активлари таркибидаги нақд пуллар- банк маблағлари тоифаси бўлиб, банкнинг тўлов фаолиятининг аҳволини белгилайди ва мижозларнинг нақд пул маблағларига бўлган талабини қондириш учун банк мижозлари олдидаги ўз мажбуриятларини бажариш қобилиятини белгилайди.

Хорижий валютадаги пул маблағлари эса, тижорат банкларининг валюта бозоридаги операцияларининг ҳажмини ифодалайди. Марказий банкдаги вакиллик ҳисобварақлари –баланс ҳисобварақлари бўлиб, унда айни пайтда банкда маблағларнинг мавжудлигини англатади. Ҳар бир тижорат банкларининг ҳисобварағи Марказий банкда очилади. Маблағлар

²¹ Муругова И.А. Операционная техника и учет в банках. Учебный пособие. –Т.: ТФИ, 2004. -25 стр

ўтказиш ва маблағларнинг тузилиши бўйича банк амалдаги ҳамма операциялар вакиллик ҳисобварағида акс эттирилади.

Мажбурий заҳиралар фонди Марказий банкдаги алоҳида ҳисобварағида мавжуд банк маблағлари бўлиб, Ўзбекистоннинг ҳамма тижорат банклари томонидан мажбурий тартибда заҳираланади, бу эса, уларнинг ликвидлилигини сақлаб туришига маълум даражада кафолатлайди. Мажбурий заҳиралар фондига ажратмалар фоиз ставкаларини белгилаш Марказий банк томонидан ўтказиладиган тижорат банклари ликвидлилигини сақлаб туришнинг энг таъсирчан механизми ҳисобланади.

Қимматли қоғозларга қўйилмалар тижорат банкнинг фонд бозоридаги операцияларини акс эттириб, баланс активининг бошқа кўрсаткичлари билан таққосланганда, қимматли қоғозлар билан бўладиган операцияларида банкнинг амалий фаоллигини ифодалайди. Улар эмитетлар мақомига қараб, икки тоифага бўлинади; ҳукумат ёки марказий банк чиқарган қимматли қоғозлар ва тижорат банклар чиқарган қимматли қоғозлардан ташкил топади.

Ҳукумат ёки марказий банк чиқарган қимматли қоғозлар юқори даражада ликвидлилиги билан ажралиб туради, аммо бу қоғозларнинг даромадлилиги бошқа эмитетлар чиқарган қимматли қоғозларникидан бир мунча паст бўлади.

Кредитлар- тижорат банкининг кредитга оид операциялари бўлиб, банкнинг фойда олишини белгиловчи моддаси ҳисобланади. Балансда кредит муддатлари бўйича тижорат банкиларнинг мулкчилик шаклига қараб таснифланади.

Капитал – банкнинг бошқа юридик шахслар фаолиятидаги улушини ифодалайди. Банк сармоялари тижорат банки фаолиятини бошқариш йўли билан қўшимча фойда, дивиденд сифатида, бошқа турдаги даромадлар олиш мақсадида турли лойиҳаларга йўналтирилган маблағлар ҳажмини изоҳлайди.

Асосий воситалар ва номоддий активлар – банк активларининг асосий моддаларидан бири бўлиб, банк ўз фаолиятини ташкил этишда моддий базасини шакллантиришга ва банк операцияларини амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратиш учун йўналтирилган маблағларидир. Улар жумласига: банк бинолари, иншоотлари, капитал қурилиш учун қилиган харажатлари, офис ва иш мебеллари, жиҳозлари, компьютер ва бошқа ҳисоблаш техникаси, алоқа воситаларидан иборатдир. Марказий банк томонидан белгиланган меъёрлар тижорат банкларининг капитал харажатлари миқдори банк активларининг 10 фоиз миқдорида чегараланган.

Банк пассивида акс эттириладиган моддалари қуйидагиларни ўз ичига олади: депозитлари – банкнинг бошқа субъектларда харид қилган манбаларини ифодалайди²². Улар талаб қилиб олинадиган, жамғарма, муддатли депозитларга бўлинади. Талаб қилиб олинадиган депозитларидан ташқари барча депозитлар кредит ресурсларининг энг барқарор манбаларидан ҳисобланади. Жалб қилинган манбаларда муддатли депозитлар улушининг ошиши қўилмаларни узоқ муддатга, шу билан бирга юқорироқ фоиз билан амалга ошириш имконини беради, бу эса банкнинг омонатлар бўйича фоиз харажатларини кўпайтиради.

Бошқа банклардан олинган кредитлар – тижорат банкининг бўш маблағларига бўлган эҳтиёжи ва мижозларига пуллик хизматлар ҳажмини ошириш мақсадида бошқа молия институтлари билан ўзаро муносабатларини ифодалайди. Бироқ, банклараро кредитлар биринчидан, бошқа маблағларга нисбатан олиш имкониятининг юқорилиги ва иккинчидан, энг қиммат кредит манбаси ҳисобланади. Тижорат банкларида жалб қилинган маблағлар улушида банклараро кредитларнинг салмоғи юқорилиги уларда депозит сиёсати яхши ишлаб чиқилмаганлигини изоҳлайди.

²² Козлова Е.П., Николаевна Е.Н. Бухгалтерский учет в коммерческих банках. –М.: Финансы и статистика. 2003. -152 с

Банк чиқарган қарз мажбуриятлар моддаси— тижорат банклари томонидан чиқарилган қарз мажбуриятларининг улушини ифодалайди. Қарз мажбуриятларини чиқариш банкка узоқ муддатли манбааларни шакллантириш имконини беради. Бундан ташқари, бундай катта ҳажмдаги қарз маблағлари банк учун қулайдир, чунки унинг пулини тўлаш ва қайтариб бериш олдиндан маълум бўлади, бу эса, банкнинг тўлай олмаслик хавфини камайтиради.

Акциядорлик капитали — банкнинг ўз маблағлари ҳажмини англатади. Марказий банк томонидан тижорат банкларининг капиталининг шаклланишини назорат қилади ва тартибга солиб туради. Бу эса, банк операциялари даромадлилигини ошириши ва уларнинг фаолиятини самарали бошқаришни таъминлайди.

Банк тизимига ишончни мустаҳкамлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тижорат банкларининг молиявий фаолиятининг сифатини оширишга қаратилган тадбирларни амалга ошириб бормоқда. Бунда Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги қонуннинг 42-моддасига, «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги ва Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги қонунларига мувофиқ, банкларнинг эълон қилинадиган молиявий ҳисоботларига доир Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг талаблари тўғрисида низоми²³ ишлаб чиқилган. Ушбу низомнинг ишлаб чиқилиши тижорат банклари йиллик ҳисоботларининг очиқ матбуотда эълон қилиниши дунёда муайян даражада ошқоралиги билан ажралиб турадиган банк тизимини яратиш учун дастлабки қадамдир. Ушбу низомга кўра, барча банклар ўз йиллик ҳисоботларини, жумладан, баланс ҳисоботини матбуотда эълон қилишлари лозим.

²³ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан «Тижорат банкларининг чоп этиладиган йиллик молиявий ҳисоботларига қўйиладиган талаблар тўғрисида»ги низом. —Т.: 2004й

Балансдаги моддалар бўйича кўрсаткичлар ҳисобот йили бошига ва ҳисобот даври охирига кўрсатилади. Бундай тартибда тузилишига сабаб, активлар ва пасивларнинг ҳолатини ўрганиш ҳамда келгусида уларнинг даромадлилиги ошириш бўйича муҳим қарорлар қабул қилишдир.

3-жадвал

**«Ипотека-банк» АТИБнинг Молиявий ҳолат тўғрисидаги йиғма
ҳисобот (2013 йил 31 декабрь ҳолатига кўра)**

(млн. сўмда)

№	АКТИВЛАР	2013 йил	2012 йил
1	Пул маблағлари ва уларнинг эквивалентлари	581 846 704	554 158 946
2	Бошқа банклардаги маблағлар	326 105 143	354 833 155
3	Миждозларга берилган кредитлар	1 894 961 176	1 304 527 235
4	Сотиш учун мавжуд бўлган инвестицион қимматли қозғалар	5 535 592	10 365 131
5	Асосий воситалар ва номоддий активлар	73 619 928	61 059 905
6	Жорий фойда солиғи бўйича олдиндан тўлов	2 895 762	2 913 342
7	Солиқ бўйича кечиктирилган активлар	6 337 617	3 734 299
8	Бошқа молиявий активлар	298 415	108 759
9	Бошқа активлар	31 881 727	31 813 712
10	Сотув учун ушлаб туриладиган узок муддатли активлар	8 434 650	5 345 796
11	ЖАМИ АКТИВЛАР	2 931 915 714	2 328 860 280
12	МАЖБУРИЯТЛАР		
13	Бошқа банклар маблағлари	97 800 547	66 965 993
14	Миждозларнинг маблағлари	1 866 229 358	1 542 945 403
15	Чиқарилган қарз қимматли қозғалар	22 306 308	8 220 574
16	Давлат, ҳукумат ва халқаро молия ташкилотларидан олинган ўзлаштирилмалар	732 625 806	537 946 281
17	Бошқа молиявий маблағлар	2 604 664	2 180 912
18	Бошқа мажбуриятлар	10 012 167	3 177 679
19	ЖАМИ МАЖБУРИЯТЛАР	2 731 578 850	2 161 436 842
20	КАПИТАЛ		
21	Устав капитали	140 419 163	112 372 355
22	Эмиссион даромад	754 417	754 417
23	Таксимланмаган фойда	59 163 284	54 296 666
24	ЖАМИ КАПИТАЛ	200 336 864	167 423 438
25	ЖАМИ МАЖБУРИЯТЛАР ВА КАПИТАЛ	2 931 915 714	2 328 860 280

Тижорат банклари томонидан тузилаётган баланс ҳисоботлари консодациялашган баланс шаклида тузилиб, ундаги маълумотлар банк филиалларининг бир бутун молиявий аҳволини ўзида мужассамлаштиради. Банкнинг баланс ҳисоботлари ҳисобот ойининг охирги куни ҳолатига тузилишини талаб қилади. Баланс ҳисоботлари

даромад ва харажатларни тан олишнинг ҳисоблаш усули асосида тузилади ва Марказий банка ҳисобот ойдан кейинги ойнинг 10- санасигача (Тошкент шаҳри учун 5-санага) топширилади.

Тижорат банклари томонидан тузилаётган ушбу баланс ҳисоботларининг бўш қолган сатрларида ёзув бўлмаган ҳолда, бўш қолган сатрларга ноль ёки чизикча тортиб қўйилади. Айрим ҳолатларда тузилаётган баланс ҳисоботларидаги маълумотлар ижобий ёки салбий бўлса, албатта, улар салбий бўлса, қавс (-) ичида кўрсатилган бўлиши лозим. Ойлик баланс ҳисоботларини тузишда ҳисоботнинг жами суммаси жадвалда сўм ҳисобида деган ёзув билан ёзиб қўйилади. Чунки ушбу ёзувларни бутун шаклда ёзишда хатоликларга йўл қўйилмасликнинг олдини олади.

Жамланма баланс ҳисоботини тузишда сўм китоблари ҳамда бошқа валюта китобларидаги операциялар ва ҳолатлар натижалари бўйича қолдиқларни жамланган асосда амалдаги валюта (сўм)да акс эттирилади.

Шундай қилиб, тижорат банкларида балансни тайёрлашда дастлабки бухгалтерия ҳисоби маълумотларининг қанчалик аниқ ва беҳато тузилишига боғлиқ деб ҳисоблаймиз. Чунки беҳато ва аниқ расмийлаштирилган дастлабки бухгалтерия маълумотлари баланснинг тузилишига ёрдам беради.

2.2. Тижорат банкларида фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботни тузиш тартиби

Фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисобот тижорат банкининг ҳисобот давридаги молиявий фаолиятини кўрсатади ва бу фаолиятнинг турли жиҳатларини тушунишга имкон берадиган усулдан иборат бўлади.

Тижорат банкларининг ўз фаолиятларини олиб боришдан асосий мақсади юқори даромад олишга қаратилган. Бу даромадларни кўпайтириш йўллари тижорат банклари ўзлари мустақил равишда белгилайдилар²⁴.

²⁴ Бабаев Ю.А. Теория бухгалтерского учета: Учебник для вузов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК

Даромад –бу ҳисобот даврида пул маблағларининг оқиб келиши ёки активларнинг кўпайиши сифатида, ёки капитал эгаларининг бадали билан боғлиқ бўлмаган ҳолда, капиталнинг кўпайишига олиб келадиган мажбуриятларнинг камайиши сифатида иқтисодий нафнинг ўсишидир. Тижорат банклари ўз мижозлари – юридик ва жисмоний шахсларнинг топшириғига асосан ҳисоб-китоб, касса, кредит бериш ва бошқа операцияларни бажаради. Банклар ўз фаолияти давомида ушбу операцияларни бажаришда турли хил харажатлар қилади.

Банкнинг даромадлилиги, биринчи навбатда, харажатларни камайтиришга боғлиқ. Банк иши технологиясидаги муваффақиятлар жорий харажатларни камайтиришга имкон беради.

Харажат –бу ҳисобот даврида пул маблағларининг ёки бошқа активларнинг камайиши сифатида, ёки капитал эгаларининг бадалларини қайтариб тўлаб берилиши билан боғлиқ бўлмаган ҳолда, капиталнинг камайишига олиб келадиган мажбуриятларнинг кўпайиши сифатида иқтисодий нафнинг камайишидир.

Тижорат банкларининг янги қабул қилинган бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлари режасига қараб чиқадиган бўлсак, бу ерда даромадлар шартли равишда қуйидагича таснифланади: фоизли ва фоизсиз даромадлар.

Фоизли даромадларга берилган кредитлар бўйича даромадлар, кўйилган депозитлар бўйича даромадлар, қарз мажбуриятлари бўйича даромадлар, шунингдек ҳисоб, лизинг, факторинг, форфейтинг операциялардан олинadиган даромадлар киради.

Фоизсиз даромадларга комиссион даромадлар, молиявий бозорлардаги операциялардан даромадлар, чет эл валютасидаги маблағларни қайта баҳолаш натижасидаги даромадлар киради.

Банк даромадларини фоизли ва фоизсиз даромадларга бўлиб ўрганишда банк тизимида уларнинг жами даромаддаги салмоғини ҳамда

уларнинг ўзгариш динамикасини қуйидаги жадвал маълумотларида кўриш мумкин.

4-жадвал

Ўзбекистон банк тизимида тижорат банкларининг даромадлари таркиби (фоизда)²⁵

№	Кўрсаткичлар	2008 йил	2009 йил	2010 йил	2011 йил	2012 йил	2013 йил
1	Фоизли даромад	55,9	54,4	55,1	56,2	57,0	57,5
2	Фоизсиз даромад	44,1	45,6	44,9	43,8	43,0	42,5
3	Жами даромад	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Маълумотлардан кўришиб турибдики, банк тизимимизда фаолият олиб бораётган банкларнинг даромадларининг асосий қисмини фоизли даромад ташкил қилади. Фоизли даромадларнинг жами даромаддаги улуши 2008 йилда 55,9 фоизни, 2013 йилга келиб 57,5 фоизни ташкил қилган. Ушбу таҳлилдан фоизли даромаднинг улуши 2009 йилда камайиб, 2010 йилдан бошлаб кўпайиб бораётганлигини кўриш мумкин. Фоизсиз даромад улуши эса, ўз навбатида, шунга мос равишда ўзгариб борган. Фоизли даромаднинг улуши камайиб бориши ижобий ва салбий ҳолат бўлиши мумкин. Унинг ижобийлиги шундаки, банкларга хос бўлган турли хил бошқа амалларни бажариши эвазига банклар кўшимча фоизсиз даромад оладилар. Лекин, республика банклари фаолиятида ушбу ҳолатда кўпроқ салбийлик мавжудлигини тасдиқлайди, банкларнинг фоизли даромад келтирувчи банк операцияларини амалга оширишининг камайиши ёки ушбу операцияларда муаммолар мавжуд эканлигидан далолат беради. Банкларнинг асосий операциялари фоиз даромади билан боғлиқ бўлганлиги сабабли, ушбу операцияларни амалга оширишни кўпайтирса ва унинг даромад таркибидаги улушини 70–75 фоизга етказса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Банк харажатлари шартли равишда: фоизли харажатлар, фоизсиз харажалар ва операцион харажатлар қуйидагича таснифланади²⁶.

²⁵ «Банк ахборотномаси» газетаси ва «Ahbor-Reyting» рейтинг агентлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

²⁶ Наврўзова К.Н. Банкларда бухгалтерия ҳисоби ва операцион техника. Ўқув қўлланма. - Т.: ТМИ, 2003. - 170 б

1. Фоизли харажатлар ўз навбатида қуйидаги қисмларга бўлинади: талаб қилиб олгунча сақланадиган депозитлар бўйича фоизли харажатлар; жамғарма депозитлар бўйича фоизли харажатлар; муддатли депозитлар бўйича фоизли харажатлар; Марказий банк олдидаги тўловлар бўйича фоизли харажатлар; бошқа банклар олдидаги тўловлар бўйича фоизли харажатлар; банкнинг ёпилмаган акцептлари бўйича фоизли харажатлар; қисқа муддатли кредитлар бўйича фоизли харажатлар; узоқ муддатли кредитлар бўйича фоизли харажатлар; чиқарилган қимматли қоғозлар бўйича фоизли харажатлар; бошқа фоизли харажатлар;

2. Фоизсиз харажатлар эса ўз ичига қуйидагиларни олади: барча коммиссион харажатлар; чет эл валютасидаги зарар; тижорат операциялари бўйича харажатлар; инвестициялар бўйича зарарлар; бошқа фоизсиз харажатлар.

3. Операцион харажатлар эса ўз ичига қуйидагиларни олади: иш ҳақи ва ходимлар учун бошқа харажатлар; ижара ва таъминот харажатлари; хизмат сафари ва транспорт харажатлари; маъмурий харажатлар; репрезентация ва хайрия харажатлари, эскириш харажатлари; суғурта, солиқ ва бошқа харажатлар; кўрилиши мумкин бўлган зарарларни баҳолаш; даромад солиғи.

Шу сабабли, Фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда юқорида кўрсатилган мажбурий унсурлар бўлиши лозим.

Банк молиявий фаолияти натижасида олинган фойда (зарар) 31200 – «Тақсимланмаган фойда» баланс ҳисобварағи доирасида қуйидаги иккинчи тартибли ҳисобварақларда акс эттирилади: 31203 – «Тақсимланмаган фойда (актив-пассив)»; 31206 – «Соф фойда (зарар) (актив-пассив)».

Олдинги молиявий йиллар давомида банк фаолияти натижасида олинган тақсимланмаган фойда (зарар) лар ҳисоби 31203 – «Тақсимланмаган фойда (актив-пассив)» баланс ҳисобварағида юритилади. Ушбу ҳисобварақнинг кредитида 31206 - «Соф фойда (зарар) (актив-

пассив)» баланс ҳисобварағидан ўтказилган банкнинг соф фойдаси суммаси, ҳамда заҳира капитали ҳисобварағидан тақсимланмаган фойдага ўтказилган суммалар акс эттирилади. Ҳисобварақнинг дебитида 31206 - баланс ҳисобварағидан ўтказилган зарарлар, эълон қилинган дивидендлар, ҳар хил фонд (жамғарма)ларга ажратма суммалари акс эттирилади. Аналитик ҳисоб битта шахсий ҳисобварақда юритилади.

Ҳисобот йилида банкнинг молиявий фаолиятдан олинган соф фойда, ҳамда ушбу давр давомида эълон қилинган дивидендлар ҳисоби 31206 – «Соф фойда (зарар) (актив-пассив)» баланс ҳисобварағида юритилади. Ушбу ҳисобварақнинг кредитида ҳисобот йилида банк томонидан олинган фойда суммаси, 31203 - «Тақсимланмаган фойда (актив-пассив)» баланс ҳисобварағига ўтказилган зарарлар суммаси, ҳамда нотўғри эълон қилинган дивидендларнинг қайтарилиши акс эттирилади. Ҳисобварақнинг дебитида ҳисобот йилида банк томонидан олинган зарарлар, 31203 - «Тақсимланмаган фойда (актив-пассив)» баланс ҳисобварағига ўтказилган фойда, эълон қилинган дивидендлар, ҳамда заҳира капиталига ўтказилган суммалар акс эттирилади. Аналитик ҳисоб соф фойда ва дивидендлар бўйича алоҳида шахсий ҳисобварақларда юритилади. Жорий йилнинг соф фойдаси қуйидагича аниқланади:

а) Ҳисобот даврининг якунида даромад ҳисобварақлари ёпилганда қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси берилади: Дт 4xxxx – тегишли даромад ҳисобварақлари, Кт 31206 – «Соф фойда (зарар) (актив-пассив)».

б) Ҳисобот даврининг якунида харажат ҳисобварақлари ёпилганда қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси берилади: Дт 31206 – «Соф фойда (зарар) (актив-пассив)», Кт 5xxxx – тегишли харажатлар ҳисобварақлари.

Ҳисобот йилининг якунида (31 декабр) «Соф фойда (зарар) (актив-пассив)» ҳисобварағи қолдиғи қуйидаги бухгалтерия ёзуви билан ёпилади: Дт 31206 – «Соф фойда (зарар) (актив-пассив)», Кт 31203 – «Тақсимланмаган фойда (актив-пассив)».

Шу даврдаги соф фойда ёки зарар, қўшимча сатрлар, сарлавҳалар ва яқунлар фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда БҲМС²⁷га мувофиқ равишда кўрсатилади.

5-жадвал

«Ипотека-банк» АТИБнинг Фойда ва зарар ҳамда бошқа умумий даромад тўғрисидаги йиғма ҳисобот (2013 йил 31 декабрь ҳолатига)
(млн. сўмда)

№		2013 йил	2012 йил
1	Фоизли даромадлар	172 262 877	128 099 740
2	Фоизли харажатлар	-73 387 808	-52 150 082
3	Соф фоизли даромадлар	98 875 069	75949658
4	Кредит портфелининг қадрсизланиши буйича захира	-5 086 581	-1 471 972
5	Кредит портфелининг қадрсизланиши буйича захира ташкил этилгандан кейинги соф фоизли даромадлар	93 788 488	74 477 686
6	Воситачилик даромадлари	125 258 803	98 909 514
7	Воситачилик харажатлари	-18 729 075	-14 129 691
8	Даромадлар, хорижий валюта билан операциялар бўйича харажатларни чегириб ташлаганда	4 179 148	10 339 012
9	Даромадлар, хорижий валюталарни қайта баҳолаш бўйича харажатларни чегириб ташлаганда	9 985 266	10 923 553
10	Шўъба компаниясининг чиқариб ташланишидан кўрилган зарар	0	-1 509 121
11	Дивидендлар тарзидаги даромадлар	1 182 741	2 366 847
12	Бошқа операцион даромадлар	4 101 334	3 378 264
13	Маъмурий ва бошқа операцион харажатлар	-175 251 008	-144 091 262
14	Солиқдан олдинги фойда	44 515 697	40 664 802
15	Фойда солиғи бўйича харажатлар	-5 164 312	-5126389
16	Йиллик фойда	39 351 385	35 538 413
17	Бошқа умумий даромад/(зарар)		
18	Сотувда мавжуд инвестициялар:		
19	- Йиллик даромадлар / (харажатлар)	-19 474	14350
20	- Бошқа умумий даромад таркибий қисмга тегишли фойда солиғи бўйича тўлов / (даромад)	4 245	-2 153
21	Йиллик бошқа умумий даромад / (зарар)	-15 229	12 197
22	Жами йиллик умумий даромад	39 336 165	35 550 610

“Фойда ва зарарлар тўғрисида”ги ёки “Умумий даромад тўғрисида”ги ҳисобот моддалари тегишли банк даромад ва харажат ҳисобварақларидаги қолдиқлар бўйича тўлдирилади.

Тижорат банклари молиявий ҳисоботга изохлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришларда даромадлар ва харажатлар турлари ёки фаолият турлари

²⁷ Ўзбекистон Республикаси банк тизмида бухгалтерия ҳисобини юритишга оид қонунчилик ҳужжатлари тўплами. - Т.: Ўзбекистон, 2003. - 272 бет

бўйича тасниф қилиш йўли билан даромадлар ва харажатларни таҳлил қилиб бериши керак.

Харажатларни фаолият турлари бўйича тасниф қиладиган тижорат банклари харажатларнинг турлари бўйича қўшимча ахборотни, жумладан эскириш (амортизация) харажатларини, ходимларни сақлаш билан боғлиқ харажатларни, хом ашё ва халқ истеъмоли молларидан фойдаланиш харажатлари бўйича қўшимча ахборотларни очиб беришга мажбурдир.

2.3. Пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот ва молиявий ҳисоботга изоҳлар ҳамда тушунтиришлар

Пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот ундан фойдаланувчиларга тижорат банкининг молиявий аҳволидаги ўзгаришларни баҳолашга имкон беради, уларни ҳисобот даврида қанча пул тушгани ва қанча пул чиққани тўғрисидаги ахборот билан таъминлайди.

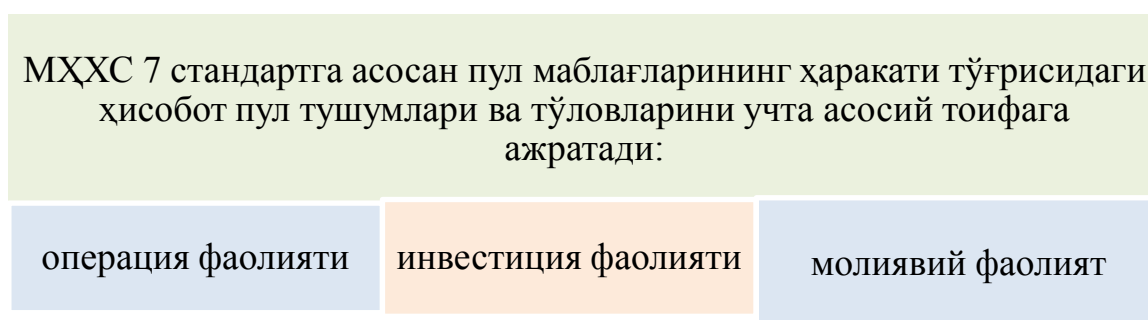
Бошқа молиявий ҳисоботлар билан бирга фойдаланиш чоғида Пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот ахборотлари молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар учун тижорат банкининг пул маблағларини ва уларнинг эквивалентларини жалб этиш қобилиятини баҳолашга база бўлиб хизмат қилиши билан фойдалидир. Пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот пул тушумлари ва тўловларини учта асосий тоифага ажратади: операция фаолияти, инвестиция фаолияти ва молиявий фаолият. Ҳар уч тоифанинг пул маблағига биргаликда таъсири ҳисобот даврида пул маблағининг соф ўзгаришини белгилаб беради. Пул оқимлари ҳаракати тўғрисидаги ахборот бўлажак пул оқимлари прогнози тўғрилигини текшириш чоғида, фойда олиш ва пул оқимларининг соф ҳаракати ва нарх ўзгариши таъсири ўртасидаги алоқаларни таҳлил қилиш чоғида зарур бўлади.

Пул маблағлари - кассадаги нақд пул ва талаб қилиб олинадиган депозитлар, шунингдек банкнинг ҳисоб-китоб, валюта ва бошқа ҳисобварақларидаги маблағлар.

Пул эквивалентлари - маълум пул маблағига тез ва осон алмаштириладиган ҳамда қийматидаги ўзгаришлар туфайли бироз хатари бўлган қисқа муддатли, юқори ликвидли инвестициялар.

Пул маблағларининг ҳаракати - пул маблағлари ҳамда улар эквивалентларининг оқими (тушуми) ва чиқими (сарфланиши, чиқиши)дан иборат.

МҲХС 7 стандартга асосан пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот пул тушумлари ва тўловларини учта асосий тоифага ажратади: операция фаолияти, инвестиция фаолияти, молиявий фаолият.

4-расм. МҲХС 7 стандартга асосан пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот пул тушумлари ва тўловлари²⁸

Пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот - ҳисобот даврида пул маблағи оқимларини батафсил кўрсатувчи кўрсаткичлар йигиндиси.

Операция фаолияти - тижорат банкининг даромад келтирувчи асосий фаолияти, шунингдек субъектнинг инвестиция ва молия фаолиятига оид бўлмаган ўзга хўжалик фаолияти.

Инвестиция фаолияти - пул эквивалентларига киритилмаган узоқ муддатли активлар ва бошқа инвестиция объектларини сотиб олиш ва сотиш.

Молия фаолият - тижорат банкининг фаолияти бўлиб, унинг натижасида ўз маблағи ва қарз маблағлари миқдори ва таркибида ўзгаришлар юз беради.

²⁸Муаллиф томонидан тузилди

Пул маблағи эквивалентларидан асосан инвестициялар ва бошқа мақсадлар учун эмас, балки фақат қисқа муддатли мажбуриятлар бўйича тўловлар учун фойдаланилади. Инвестицияларни пул эквиваленти деб ҳисоблаш учун улар эркин равишда нақд пулга айлантириладиган бўлиши ва қийматининг ўзгаришида биров хавф бўлиши лозим. Шу сабабли инвестиция қисқа муддатда тўланадиган бўлса яъни харид қилинган пайдан бошлаб тахминан уч ой ичида тўланадиган бўлса уни пул эквиваленти деб ҳисоблаш мумкин бўлади.

Пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот ҳисобот даври давомида операция, инвестиция ёки молиявий фаолият натижасида тижорат банки олган пул оқимлари тўғрисидаги маълумотларни тақдим этиши лозим бўлади²⁹.

Тижорат банкининг операция фаолияти натижасида вужудга келадиган пул оқими ҳажми тижорат банки амалга оширадиган операция фаолияти натижасида олинадиган пул оқимлари ҳаракати кредитларни тўлаш, тижорат банкининг ишлаб чиқариш қувватларини сақлаб туриш, дивидендларни тўлаш ва молиялаштиришнинг ташқи манбаларига мурожаат қилинмай янги инвестициялар учун қанчалик етарли эканини акс эттирувчи асосий кўрсаткич ҳисобланади. Операция фаолиятидан келадиган олдинги пул оқимининг айрим қисмлари тўғрисидаги ахборотдан операция фаолиятидан бўлажак пул оқимларини прогноз қилиш учун ахборотнинг бошқа турларидан қўшиб фойдаланиш мумкин бўлади. Операция фаолиятидан пул оқими тижорат банкининг асосий фаолиятидан келиб чиқади.

Тижорат банки инвестиция фаолиятидан келадиган пул оқими тўғрисидаги ахборотни алоҳида кўрсатиб беради. Инвестиция фаолиятидан пул оқими тўғрисидаги ахборот келажакда даромад ва пул оқими миқдорини белгилайдиган ресурслар бўйича қилинган харажатлар

²⁹ Рожнова О.В. Международные стандарты бухгалтерского учета и финансовой отчетности: Учеб. пос. - М.: ЭКЗАМЕН, 2003. - 107 с.

даражасини кўрсатади. Инвестиция фаолиятидан олинган асосий пул оқимларига қуйидагилар киради:

Асосий воситаларни, номоддий ва ўзга узоқ муддатли активларни харид қилишга пул тўловлари. Бу тўловлар тажриба - конструкторлик ишларига ажратилган сармоялаштирилган харажатлар, шунингдек хўжалик суди билан амалга оширилган қурилишлар билан боғлиқ бўлган тўловларни ўз ичига олади; Асосий воситаларни, номоддий ва ўзга узоқ муддатли активларни сотишдан олинган пул тушуми; Бошқа субъектларнинг акциялари ёки қарз мажбуриятларини ҳамда қўшма корхоналарда иштирок этиш ҳуқуқини сотиб олишга доир пул тўловлари, пул эквивалентлари ҳисобланган ёки дилерлик мақсадларига ёки савдо мақсадларига сақлаб қўйилган тўлов ҳужжатлари бўйича тўловлардан ташқари; Бошқа субъектларнинг акциялари ва қарз мажбуриятларини ҳамда қўшма корхоналарда иштирок этиш ҳуқуқини сотишдан келган пул тушумлари, пул эквиваленти ҳисобланган ёки дилерлик ёки савдо мақсадлари учун сақланаётган вексель каби тўлов ҳужжатлари бўйича тушумлар бунга кирмайди.

Тижорат банки молиявий фаолиятидан бўладиган пул оқимлари тўғрисидаги ахборотни алоҳида кўрсатади. Бу ахборот молиявий фаолиятдан бўлажак пул оқимларини тахмин қилиш учун зарур бўлади. Молиявий фаолиятдан келадиган асосий пул оқимларига қуйидагилар киради: акциялар ёки ўз маблағи билан боғлиқ бошқа воситаларни чиқаришдан келадиган пул тушумлари; субъектлар акцияларининг ҳақини тўлаш ёки сотиб олиш учун уларнинг эгаларига тўловлар; таъминланмаган облигациялар эмиссиясидан, молия корхоналари томонидан берилган кредитлардан, гаровга қўйилган ва бошқа қисқа ҳамда узоқ муддатли заёмлардан пул тушумлари; заёмларни тўлаш; молиявий лизинг бўйича мажбуриятларни қисқартириш учун ижарачиларнинг тўловлари ва бошқалар.

Хорижий валютадаги операциялардан пул оқимлари Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан операция амалга оширилган кун учун белгилаб қўйилган алмаштириш қийматидан фойдаланиб, Ўзбекистон Республикаси валютасида акс эттирилади. Хорижий шуъба жамиятининг пул оқими Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланган пул оқими келиб чиққан вақтдаги алмаштириш курси бўйича қайта ҳисобланиши керак. Хорижий валютанинг алмаштириш курси ўзгаришидан келиб чиқадиган амалга оширилмаган даромад ва зарар пул маблағи ҳаракати ҳисобланмайди³⁰. Бироқ алмаштириш курси ставкалари ўзгаришнинг хорижий валютада сақланаётган ёки тўланиши лозим бўлган пул маблағига ёки уларнинг эквивалентларига таъсири пул маблағлари ҳаракатини ҳисобот даври бошланиши ва охирида бир-бирига мувофиқлаштириш учун пул оқими тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилади. Бу миқдор операция, инвестиция ва молия фаолияти натижасида вужудга келадиган пул оқимидан алоҳида кўрсатилади ва агар пул маблағларининг бу ҳаракати ҳисобот даврининг охиридаги пул алмаштириш курсида акс этадиган бўлса, тафовутга қўшилади.

Фоизлар ва дивидендларни олиш ва тўлаш билан боғлиқ пул оқимини алоҳида кўрсатиш, бир ҳисобот давридан иккинчи ҳисобот даврига изчиллик билан операция, инвестиция ёки молия фаолиятидан пул оқими сифатида тасниф этиш лозим бўлади. Банк муассасалари учун тўланган ва олинган фоизлар ҳамда дивидендлар операция пул оқимлари сифатида тасниф этилади. Бошқа тижорат банклари учун тўланган ва олинган фоизлар ҳамда дивидендлар операция фаолиятидан келадиган пул оқимлари сифатида тасниф қилиниши мумкин, чунки улар соф даромад ёки зарарни аниқлашга қўшилади. Тўланган дивидендлар молиявий пул оқими сифатида тасниф қилиниши мумкин, чунки улар молиявий ресурсларни олиш учун тўланган ҳақ ҳисобланади.

³⁰ Ўзбекистон Республикаси банк тизмида бухгалтерия ҳисобини юритишга оид қонунчилик ҳужжатлари тўплами. - Т.: Ўзбекистон, 2003. - 272 бет

Даромад (фойда) солиги бўйича пул оқимлари алоҳида очиб берилиши лозим ва улар операция фаолиятларидан бўладиган пул оқимлари қаторига киради.

Пул маблағлари ёки пул эквивалентларидан фойдаланишни талаб қилмайдиган инвестицион ва молиявий операциялар пул оқими тўғрисидаги ҳисоботга киритилмаслиги керак. Бундай операциялар бошқа молиявий ҳисоботларда фаолиятнинг шу инвестицион молиявий турлари тўғрисидаги барча муҳим ахборотни кўрсатадиган тарзда очиб берилиши лозим.

Банк операцион фаолиятдан олинган пул маблағларини қуйидаги усуллардан фойдаланган ҳолда акс эттириши лозим:

а) бевосита – тўғри усул, бунда ялпи пул тушумлари ва ялпи пул тўловларининг асосий турлари ошкор қилинади (А-шакл) (1-илова),

б) билвосита – эгри усул, бунда соф фойда ва зарарларга ишончсиз тусдаги операциялар натижаларини, ҳар қандай муддат узайтиришлар ёки ўтган даврларда ҳисобланган маблағлар ёхуд келгусидаги операцион пул тушумлари ёки тўловларини, ҳамда пул маблағларининг инвестицион ёки молиявий оқимлари билан боғлиқ даромадлар ва харажатлар моддаларини ҳисобга олган ҳолда тузатиш киритилади (Б-шакл) (2-илова).

Пул маблағларининг оқимларини акс эттиришда банклар учун бевосита - тўғри усул афзалроқдир. Ушбу усул келгусидаги пул маблағлари оқимларини баҳолаш учун зарур бўлган, лекин билвосита - эгри усулдан фойдаланиш чоғида мавжуд бўлмаган ахборотни беради. Бевосита усулдан фойдаланганда ялпи пул тушумларининг ва ялпи пул тўловларининг асосий турлари ҳақидаги ахборот қуйидагилар орқали олиниши мумкин:

а) банкнинг ҳисоб ёзувларидан; ёхуд

б) фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда фоиз даромадлари ва шу каби даромадларга ҳамда фоизли харажатлар ва шу каби харажатларга ҳамда бошқа моддаларга тузатиш киритиш йўли билан, бунда қуйидагилар ҳисобга олиниши лозим:

1) муайян давр мобайнида захираларда ҳамда операцион кредиторлик ва дебиторлик қарзларидаги ўзгаришлар;

2) бошқа ишончсиз моддалар;

3) инвестицион ёки молиявий пул оқимларнинг пайдо бўлишига олиб келувчи бошқа моддалар.

Билвосита усулдан фойдаланганда операцион фаолиятга оид соф пул маблағлари оқими соф фойда ва зарарларга қуйидагиларни ҳисобга олган ҳолда тузатиш киритиш йўли орқали аниқланади:

а) муайян давр мобайнида захираларда ҳамда операцион кредиторлик ва дебиторлик қарзларидаги ўзгаришлар;

б) эскириш, захиралар, муддати узайтирилган солиқлар, хорижий валютадаги операциялар бўйича амалга ошмаган фойда ва зарарлар, қарам хўжалик жамиятларининг тақсимланмаган фойдаси, ҳамда озчилик улуши каби ишончсиз моддалар;

в) инвестицион ёки молиявий пул оқимларнинг пайдо бўлишига олиб келувчи бошқа барча моддалар.

Тижорат банки, шунингдек пул маблағлари ва пул эквивалентларининг айрим моддаларини кўрсатиши ҳамда пул оқими тўғрисидаги ҳисоботдаги пул миқдорини бухгалтерия балансидаги тегишли моддалари қиёсини тақдим этиш керак.

Тижорат банкда мавжуд бўлган, лекин гуруҳ фойдалана олмайдиган муҳим пул маблағлари ва пул эквивалентлари қолдиги миқдорини раҳбариятнинг тушунтириши билан бирга очиб бериши лозим. Тижорат банкнинг пул оқими билан унинг бўгинлари ўртасидаги алоқаларни тушуниш учун пул оқимлари бўгинлар бўйича очиб берилиши лозим. Хўжалик фаолиятининг мазкур турида умуман пул оқими ҳаракати билан унинг айрим таркибий қисмлари ўртасидаги алоқани аниқлаш учун пул оқимларининг бўгинлардаги ҳаракатларини очиб кўрсатиш зарур.

Банк молиявий ҳолатининг соғломлигини шарти бўлиб, пул маблағларининг кирими, банкнинг мажбуриятларини қоплай олишидир. Минимал миқдордаги пул маблағларининг етишмаслиги молиявий ҳолат

танглигига сабаб бўлади. Ортиқча мабалағларга эга бўлиш инфляция натижасида пулни кадрсизланишига, ҳамда ортиқча маблағлардан самарали фойдаланишга йўналтирмаслик натижасида қўшимча даромад ололмаслиги мумкин. Шу боис пул маблағларини рационал бошқаришни доимо назорат қилиш - акциялар ва заёмлар, шунингдек бошқа тушумлар ва тўловлар.

Тижорат банкининг молиявий ҳисоботиغا изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришларда: тижорат банкининг молиявий ҳисоботини тузишда ва унинг ҳисоб сиёсатида танлаб олинган ва қўлланилаётган асос тўғрисидаги ахборот бўлиши лозим; БХМС талаб қилувчи, ҳеч бир жойда молиявий ҳисоботда кўрсатилмаган ахборотни очиб бериш; молиявий ҳисоботда келтирилмаган, лекин молиявий ҳисоботни аниқ ва тўғри тасаввур этиш учун зарур бўлган қўшимча таҳлилий ахборотни келтириш лозим.

Молиявий ҳисоботларга тушунтиришлар мунтазам равишда тушунтириш хати тарзида бўлиши керак. Тушунтиришлардаги ахборот молиявий ҳисоботда келтирилган тегишли моддаларга боғлиқ равишда тақдим этилиши лозим³¹.

Тушунтириш одатда шундай тузиладики, у фойдаланувчига молиявий ҳисоботларни яхшироқ англаб етишда ва уларни бошқа тижорат банкиларнинг молиявий ҳисоботи билан қуйидагича қиёслашига ёрдам беради: бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларига мувофиқлиги ҳақидаги ҳисобот; ўлчов асоси ва бухгалтерия ҳисобида қўлланилаётган сиёсат тўғрисидаги ҳисобот; молиявий ҳисоботда келтирилган моддалар учун ёрдамчи ахборот.

Қуйидагиларни ўз ичига олган бошқа ахборотлар: шартли мажбуриятлар, оддий мажбуриятлар ва бошқа молиявий ахборотлар; молия билан боғлиқ бўлмаган ахборотлар.

Молиявий ҳисоботларни тайёрлаш асоси ва бухгалтерия ҳисоби бобидаги махсус сиёсат ҳақидаги ахборот молиявий ҳисоботга изоҳлар

³¹ Усатова Л.В., Серотошан М.С., Арская Е.В. Бух учёт в коммерческих банках. – 2-е изд-е. – М.: Изд-ко-торговая корпорация «Дашков и К°», 2006. – 144 с.

олдида алоҳида ҳисобот тарзида келтирилиши керак. Тижорат банклари томонидан тақдим этилаётган ҳисобот шаклларига қуйидаги маълумотлар илова қилинади:

а) 19997-"Бошқа активлар» ҳисобварағи, 29802 - "Бошқа мажбуриятлар» ҳисобварағи, 16505-"Тугалланмаган қурилиш" ҳисобварақларининг қолдиқлари бўйича қайдномаси маълумотномалари;

б) аниқланиши лозим бўлган ўзаро ҳисоб-китоблар бўйича ўтказилган суммалар қайдномаси. Шунингдек, қайдномага 17301- «Транзит ҳисобварағи», 23202 - "Клиринг трансакциялари", 17305 ва 23206-"Аниқланиш жараёнидаги трансакциялар" ҳисобварақлари бўйича қолдиқда турган ҳар бир сумма киритилади. Юқорида айтилган ҳисобварақларда қолдиқ бўлмаса, бу ҳақда баланс ҳисоботиغا ёзиб қўйилади. Ушбу ҳисобот шакли ва қайдномалари банк раҳбари ҳамда бош бухгалтер томонидан имзоланади. Касса операциялари бўйича ҳисоботларга, улардан ташқари катта кассир ёки касса мудирининг имзо чекадилар.

Шундай қилиб, пул маблағлари туғрисидаги ҳисоботда тижорат банклари фаолиятининг амалга ошириш жараёнида содир бўлган пул маблағларининг ҳаракатининг (кирим ва чиқим) маълум санага акс эттиришдир.

2-боб бўйича хулоса

Тижорат банкларининг молиявий ҳисоботлари ва уларни тузишнинг ҳозирги ҳолати таҳлил қилиниб қуйидаги хулосалар шакллантирилди.

1. Тижорат банклари томонидан тузилаётган бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботлари, аввало, ички ва ташқи фойдаланувчиларнинг манфаатлари ҳамда қизиқишларининг қондириши, шунингдек, банкнинг молиявий ҳолатига ҳолисона баҳо бериш мақсадида тузиладиган маълумотлар мажмуаси ҳисобланади. Тижорат банклари томонидан тузилаётган баланс ҳисоботлари консодациялашган баланс шаклида тузилиб, ундаги

маълумотлар банк филиалларининг бир бутун молиявий аҳволини ўзида мужассамлаштиради.

2. Тижорат банкларида балансни тайёрлашда дастлабки бухгалтерия ҳисоби маълумотларининг қанчалик аниқ ва бехато тузилишига боғлиқ деб ҳисоблаймиз. Чунки бехато ва аниқ расмийлаштирилган дастлабки бухгалтерия маълумотлари баланснинг тузилишига ёрдам беради.

3. Фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисобот тижорат банкининг ҳисобот давридаги молиявий фаолиятини кўрсатади ва бу фаолиятнинг турли жиҳатларини тушунишга имкон берадиган усулдан иборат бўлади.

4. “Фойда ва зарарлар тўғрисида”ги ёки “Умумий даромад тўғрисида”ги ҳисобот моддалари тегишли банк даромад ва харажат ҳисобварақларидаги қолдиқлар бўйича тўлдирилади.

5. Бошқа молиявий ҳисоботлар билан бирга фойдаланиш чоғида пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот ахборотлари молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар учун тижорат банкининг пул маблағларини ва уларнинг эквивалентларини жалб этиш қобилиятини баҳолашга база бўлиб хизмат қилиши билан фойдалидир. Пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот пул тушумлари ва тўловларини ўрта асосий тоифага ажратади: операция фаолияти, инвестиция фаолияти ва молиявий фаолият. Ҳар ўч тоифанинг пул маблағига биргаликда таъсири ҳисобот даврида пул маблағининг соф ўзгаришини белгилаб беради.

6. Молиявий ҳисоботларга тушунтиришлар мунтазам равишда тушунтириш хати тарзида бўлиши керак. Тушунтиришлардаги ахборот молиявий ҳисоботда келтирилган тегишли моддаларга боғлиқ равишда тақдим этилиши лозим.

3-боб. Тижорат банкларида молиявий ҳисоботларни тайёрлаш ва уни тузишни такомиллаштириш

3.1. Тижорат банкларида молиявий ҳисоботларни консолидациялаш масаласи ва уни тузиш

Консолидациялашган молиявий ҳисобот молиявий ҳисоботдан фойдаланувчиларни гуруҳнинг молиявий аҳволидаги ўзгаришлар тўғрисидаги маълумотлар билан таъминлаш мақсадида тузилади ва тақдим этилади.

Банклар шуъба хўжалик уюшмалари, боғлиқ хўжалик уюшмалари ва қўшма корхоналар, шунингдек филиаллари ва ваколатхоналаридаги ўз инвестицияларини консолидациялашган молиявий ҳисоботда акс эттиришлари лозим. Консолидациялашган ҳисоботга бош банк, унинг шуъба хўжалик жамиятлари ва ваколатхоналарининг молиявий ҳисоботлари илова қилинади.

Консолидациялашган молиявий ҳисобот назорат остидаги барча шуъба ва боғлиқ хўжалик уюшмалари, филиаллар ва ваколатхоналар, шунингдек, сотиш учун мўлжалланган узок муддатли активлар ҳамда тугалланадиган фаолият сифатида ҳисобга олинadиган инвестициялардан ташқари қўшма корхоналардаги инвестицияларни ўз ичига олиши лозим.

Шуъба хўжалик уюшмаси устидан назоратнинг мавжудлигини аниқлаш қуйидаги тартибда амалга оширилади. Агар бош банк бевосита ёки шуъба хўжалик уюшмалари орқали бошқа хўжалик юритувчи субъектларнинг овоз бериш ҳуқуқига эга акцияларнинг ярмидан кўпига эгалик қилганда назорат мавжуд деб тахмин қилинади, бундай эгалик қилишнинг назоратни таъминланмаслиги яққол кўриниши мумкин бўлган ҳолатлар бундан мустасно. Шундай қилиб, назоратни аниқлаш бош банк бевосита эгалик қилувчи шуъба хўжалик уюшмалари каби билвосита эгалик қилувчи шуъба хўжалик уюшмаларига дахлдордир.

Масалан, А Банк В Банкнинг 60% акцияларига эгалик қилса, А Банк бош банк ҳисобланади, В Банк эса бевосита бош банкка тегишли шуъба хўжалик уюшмаси ҳисобланади. Агар, бундан ташқари, В Банк С хўжалик

юритувчи субъектнинг 100% акцияларига эга бўлса, у ҳолда мазкур хўжалик юритувчи субъект В Банкка бевосита тегишли бўлган шуъба хўжалик уюшмаси ҳамда А Банк учун билвосита шуъба хўжалик уюшмаси ҳисобланади.

Жамлашда шуъба хўжалик уюшмаси ўзининг хўжалик фаолияти бу гуруҳдаги бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятдан фарқ қилганлиги сабабли чиқарилмайди. Бунда муҳим маълумотлар билан таъминлаш мақсадида шуъба хўжалик уюшмасининг хўжалик фаолиятидаги фарқлар тўғрисидаги қўшимча маълумотларни ёритиш зарур.

Банклар боғлиқ хўжалик уюшмалари ва қўшма корхоналардаги инвестицияларни ҳисобга олишда бўйлама иштирок этиш бўйича ҳисобга олиш услубидан фойдаланишлари лозим. Бўйлама иштирок этиш бўйича ҳисобга олиш услубига мувофиқ қўлланиладиган кўпгина чора-тадбирлар жамлаш чора-тадбирларига ўхшашдир.

Бироқ, бўйлама иштирок этиш бўйича ҳисобга олиш услубига кўра инвестор банк (иштирокчи) ҳар бир компонентдаги ўз улушини ўзининг молиявий ҳисоботига киритиш ўрнига боғлиқ хўжалик уюшмаси ёки қўшма корхонанинг соф фойдаси (зарарлари)даги ўз улушини алоҳида сатрда ўзининг фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботига киритиши лозим.

Тижорат банкларида консолидациялашган молиявий ҳисобот тузиш ЎзР АВ томонидан 18.01.2005 й.да 1445-сон билан рўйхатга олинган МБ бошқарувининг 31.12.2004 й.даги 28/12-сон Қарори билан тасдиқланган “Тижорат банклари томонидан жамланма молиявий ҳисоботларни тузиш ва тақдим этиш тартиби тўғрисида” низоми асосида олиб борилади.

Жамланма молиявий ҳисобот молиявий ҳисоботдан фойдаланувчиларни гуруҳнинг молиявий аҳволидаги ўзгаришлар тўғрисидаги маълумотлар билан таъминлаш мақсадида тузилади ва тақдим этилади.

Банклар шуъба хўжалик уюшмалари, боғлиқ хўжалик уюшмалари ва кўшма корхоналар, шунингдек филиаллари ва ваколатхоналаридаги ўз инвестицияларини жамланма молиявий ҳисоботда акс эттиришлари лозим. Жамланма ҳисоботга бош банк, унинг шуъба хўжалик жамиятлари ва ваколатхоналарининг молиявий ҳисоботлари илова қилинади.

Жамланма молиявий ҳисобот назорат остидаги барча шуъба ва боғлиқ хўжалик уюшмалари, филиаллар ва ваколатхоналар, шунингдек, сотиш учун мўлжалланган ўзок муддатли активлар ҳамда тугалланадиган фаолият сифатида ҳисобга олинадиган инвестициялардан ташқари кўшма корхоналардаги инвестицияларни ўз ичига олиши лозим.

Жамлашда шуъба хўжалик уюшмаси ўзининг хўжалик фаолияти бу гуруҳдаги бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятдан фарқ қилганлиги сабабли чиқарилмайди. Бунда муҳим маълумотлар билан таъминлаш мақсадида шуъба хўжалик уюшмасининг хўжалик фаолиятидаги фарқлар тўғрисидаги қўшимча маълумотларни ёритиш зарур.

Банклар боғлиқ хўжалик уюшмалари ва кўшма корхоналардаги инвестицияларни ҳисобга олишда бўйлама иштирок этиш бўйича ҳисобга олиш услубидан фойдаланишлари лозим. Бўйлама иштирок этиш бўйича ҳисобга олиш услубига мувофиқ қўлланиладиган кўпгина чора-тадбирлар жамлаш чора-тадбирларига ўхшашдир.

Бирок, бўйлама иштирок этиш бўйича ҳисобга олиш услубига кўра инвестор банк (иштирокчи) ҳар бир компонентдаги ўз улушини ўзининг молиявий ҳисоботига киритиш ўрнига боғлиқ хўжалик уюшмаси ёки кўшма корхонанинг соф фойдаси (зарарлари)даги ўз улушини алоҳида сатрда ўзининг фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботига киритиши лозим.

Жамланма молиявий ҳисоботни тузишда фойдаланиладиган бош банк ва унинг шуъба хўжалик уюшмаларининг молиявий ҳисоботи битта ҳисобот санасида тузилиши лозим. Бош банк ва унинг шуъба хўжалик уюшмасининг ҳисобот саналари мос тушмаганда бош банк молиявий

ҳисоботларни жамлаш мақсадида улардан молиявий ҳисоботларни бош банкнинг молиявий ҳисоботининг санасига тайёрлаб беришларини талаб этиши лозим, буни бажариб бўлмаслик ҳолатлари бундан мустасно.

Жамланма молиявий ҳисоботни тайёрлашда фойдаланиладиган бош банк ва унинг шуъба ҳамда боғлиқ хўжалик уюшмаси, қўшма корхонанинг молиявий ҳисоботи турли ҳисобот саналарига тўғри келса, у ҳолда уларнинг молиявий ҳисоботи уларнинг ҳисобот санаси ҳамда бош банк (инвестор, иштирокчи)нинг молиявий ҳисоботини тузиш санасидаги вақт давомида содир бўлган муҳим операциялар ёки ҳодисаларнинг таъсирини ҳисобга олган ҳолда тўғриланиши лозим. Исталган ҳолда шуъба хўжалик уюшмаси, боғлиқ хўжалик уюшмаси, қўшма корхонанинг ҳисобот санаси ҳамда бош банкнинг ҳисобот санаси орасидаги фарқ 3 ойдан ошмаслиги лозим. Ҳисобот даврларининг давомийлиги ҳамда ҳисобот саналари орасидаги ҳар қандай фарқ муддатдан муддатгача бир хил бўлиши лозим.

Жамланма молиявий ҳисобот ўхшаш операциялар ҳамда ўхшаш ҳолатлардаги бошқа ҳодисаларга нисбатан ягона ҳисоб сиёсатини қўллаш билан тузилиши лозим.

Агар гуруҳ аъзоси жамланма молиявий ҳисоботда ўхшаш операциялар ҳамда ўхшаш ҳолатлардаги ҳодисаларга нисбатан келтирилган сиёсатдан фарқ қилувчи ҳисоб сиёсатидан фойдаланаётган бўлса, у ҳолда у жамланма молиявий ҳисоботни тузиш учун ўз молиявий ҳисоботида тегишли тузатишларни амалга ошириши лозим.

Шуъба хўжалик уюшмасининг даромадлари ва ҳаражатлари мазкур шуъба хўжалик уюшмасининг юзага келган санасидан бошлаб жамланма молиявий ҳисоботга киритилади. Шуъба хўжалик уюшмасининг даромад ва ҳаражатлари жамланма молиявий ҳисоботга бош банк хўжалик уюшмасини назорат қилишни тўхтатган санага қадар киритиши лозим. Бош банк шуъба хўжалик уюшмасининг фаолиятдан фойда олиш мақсадида унинг молиявий ва хўжалик сиёсатини бошқариш бўйича ваколатлардан маҳрум бўлганда назоратни йўқотган ҳисобланади. Назоратни йўқотиш эга бўлишнинг мутлақ ёки нисбий даражаларида

ўзгаришлар билан ёки ўзгаришларсиз содир бўлиши мумкин. Бу, масалан, шуъба хўжалик уюшмаси устидан назорат қилиш давлат, суд ёки тартибга солувчи органларга ўтганда содир бўлиши мумкин. Назоратнинг йўқолиши шартнома битими натижасида ҳам содир бўлиши мумкин.

Шуъба хўжалик уюшмасини тугатишда тугатиш санасида шуъба хўжалик уюшмасини тугатишдан келган тушум ҳамда унинг баланс қийматн орасидаги фарқ фойда ва зарарлар тўғрисидаги жамланма ҳисоботда акс этади.

Жамланма молиявий ҳисоботни тузишда ўзининг молиявий ҳисоботи ҳамда шуъба хўжалик уюшмаларининг молиявий ҳисоботини активлар, мажбуриятлар, капитал, даромадлар ва харажатларнинг ўхшаш моддаларини йиғиш йўли билан сатрма-сатр бирлаштиради.

Жамланма молиявий ҳисобот гуруҳ тўғрисида унинг ягона хўжалик юритувчи субъект сифатидаги молиявий маълумотини акс эттириши учун қуйидагилар амалга оширилади:

1) ҳар бир шуъба хўжалик уюшмасидаги бош банк инвестицияларининг баланс қиймати ҳамда ҳар бир шуъба хўжалик уюшмасининг капиталида бош банкининг улуши истисно қилинади;

2) ҳисобот даврида жамланма хўжалик уюшмаларининг фойда ва зарарларида озчилик улуши аниқланадн;

3) жамланма шуъба хўжалик уюшмаларининг соф активларидаги озчилик улуши улардаги бош банкнинг улушидан алоҳида равишда аниқланади. Соф активлардаги озчилик улуши қуйидагилардан ташкил топади:

а) дастлабки бирлаштириш санасида хўжалик юритувчи субъектларни бирлаштириш бўйича МХХС талабларига мувофиқ ҳисобланган озчилик улушининг суммаси;

б) бирлаштириш санасидан бошлаб шуъба хўжалик уюшмаси капиталининг ўзгаришларидаги озчилик улуши.

Мазкур амаллар қуйидаги кетма-кетликда амалга оширилади.

Биринчи ҳаракат - инвестициялар ҳамда бош банкнинг капиталидаги улушини чиқариш. Навбатдаги мисол бош банк ва унинг шуъба хўжалик уюшмасининг инвестициялари ва капитал ҳисобварақларини кўрсатади, бунда шуъба хўжалик уюшмасининг барча 100 фоиз акциялари бош банкка тегишлидир. Жамланма молиявий ҳисоботни тузишда бош банкнинг мазкур инвестицияларининг баланс қиймати, шунингдек, бош банкнинг шуъба хўжалик уюшмалари капиталидаги улуши чиқарилиши лозим.

Чиқариш бўйича ёзувларнинг на бошқа банкнинг, на унинг шуъба хўжалик уюшмасининг бухгалтерия ёзувларида қайд этилганлигига эътибор беринг. Жамланма ҳисоботни тузиш мақсадида қоида бўйича қуйида келтирилган форматга биноан ишчи жадвалдан фойдаланилади. Ишчи жадвал чиқариш ва якуний жамланма суммалар бўйича ёзувлар учун мўлжалланган устунлар билан биргаликда бош банк ва шуъба хўжалик уюшмаларининг ҳисобварақларидаги дастлабки қолдиқларни ўз ичига олади.

Қуйида келтирилган ҳисобот молиявий ҳисоботларни жамлашда фойдаланиладиган ишчи жадвалнинг соддалаштирилган намунасидан иборат.

6-жадвал

Молиявий ҳисоботларни жамлашда фойдаланиладиган ишчи жадвалнинг соддалаштирилган намунаси³²

	Бошбанк	Шуъба хўжалик уюшмаси	Чиқариш бўйича ўтказмалар *	Жамланган қолдиқлар
Шуъба хўжалик уюшмасидаги инвестиция	150.000		150.000	
Капитал				
Акциядорлик капитали	300.000	25.000	25.000	300.000
Тақсимланмаган фойда	1.400.000	125.000	125.000	1.400.000

*) Чиқариш бўйича ўтказмалар

Дт - Акциядорлик капитали (шуъба уюшмасининг) 25.000

Дт - Тақсимланмаган фойда (шуъба уюшмасининг) 125.000

³²Муаллиф томонидан тузилди

Кт - Шуъба хўжалик уюшмасидаги инвестиция 150.000

Иккинчи ҳаракат гуруҳ ичидаги қолдиқларни чиқариш. Навбатдаги мисол жамланма молиявий ҳисоботни тузишда гуруҳ ичидаги операциялар ва қолдиқларни чиқариш тартибини кўрсатади. Қуйида бош банк ҳамда барча 100 фоиз акциялари бош банкка тегишли бўлган шуъба хўжалик уюшмасининг муайян ҳисобварақларигина келтирилган.

Мазкур мисолда фараз қиламизки, 2012 йилнинг 31 декабрь (ҳисобот йили) ҳолати бўйича бош банк 85.000 сўмлик баланс қийматига эга асосий воситаларни шуъба хўжалик уюшмасига 100.000 сўмга сотди ҳамда активларни сотишдан олинган 15.000 сўм миқдоридаги фойдани акс эттирди.

Қуйида келтирилган маълумот бош банк ҳамда 100 фоиз акциялари унга тегишли бўлган шуъба хўжалик уюшмасининг муайян ҳисобварақларидаги, шу жумладан гуруҳ ичидаги фаолият жараёнида ҳаракатлантирилган ҳисобварақлардан иборат.

7-жадвал

Жамланма молиявий ҳисоботга бош банк ва унинг хўжалик уюшмаси ўртасидаги операцияларнинг таъсири³³

	Бош банк	Шуъба хўжалик уюшмаси	Чиқариш бўйича ўтказмалар	Жамланган қолдиқлар
Шуъба хўжалик уюшмасига тақдим этилган кредит	100.000		1) 100.000	0
Асосий воситалар		100.000	2) 15.000	85.000
Бош банкка тўланадиган кредит		100.000	1) 100.000	0
Асосий воситаларни сотишдан олинган фойда	15.000		2) 15.000	0

Жамланма молиявий ҳисобот ташқи томонга сотишдаги фойданигина акс эттирар экан, у ҳолда бош банк ва унинг хўжалик уюшмаси ўртасидаги мазкур операцияларнинг таъсири чиқарилиши лозим. Акс ҳолда, баланс ҳисоботининг активлари ва соф фойда оширилади.

Чиқарши бўйича ўтказмалар:

³³Муаллиф томонидан тузилди

Тўлашга ва олишга бўлган гуруҳ ичидаги ҳисобварақларни чиқариш учун:

1) Дт - Бош банкка тўланадиган кредит 100.000

Кт - Шуъба хўжалик уюшмасига тақдим этилган кредит 100.000

Сотиш бўйича гуруҳ ичидаги операциядан олинган фойдани чиқариш учун:

2) Дт - Асосий воситаларнинг сотилишидан олинган фойда 15.000

Кт Асосий восита 15.000

Чиқариш бўйича ўтказмалар на бош банк, на шуъба хўжалик уюшмасининг бухгалтерия ёзувларида кайд этилмайди. Улар жамланма молиявий ҳисоботни тузишда фойдаланиладиган ишчи жадвалга киритилади. 2) чиқариш бўйича ўтказмалар қилинганидан сўнг асосий воситаларнинг ҳисобварағидаги жамланма қолдиқ гуруҳ ичидаги операция содир бўлмагандаги қолдиқ билан бир хил эканлигига эътибор қаратинг. Мазкур мисолда даромад (фойда) солиғи ҳисобга олинмайди. Шунингдек, мазкур оддий мисолдаги сотиш бўйича операцияларнинг 31 декабрда содир бўлгани ва натижада шуъба хўжалик уюшмасининг мазкур актив бўйича ҳеч қандай эскиришни акс эттирмаганлигига эътибор қаратинг.

Агар шуъба хўжалик уюшмаси бош банк томонидан ҳарид қилинган асосий восита бўйича қандайдир эскиришни ҳисоблаб чиққан бўлса, у ҳолда жамланаётган гуруҳ ичида ҳарид қилинган ва сотилган актив билан боғлиқ эскириш суммасини тўғрилаш лозим бўлар эди.

Актив бўйича ҳисобланган эскиришни чиқариш бўйича ўтказма. Мазкур мисолда қуйидагиларни фараз қиламиз:

а) 2012 йилнинг 31 декабрь ҳолати бўйича бош банк 85.000 сўмлик баланс қийматига эга асосий воситаларни ўзининг шуъба хўжалик уюшмасига 100.000 сўмга сотди ҳамда активларни сотишдан олинган 15.000 сўм миқдоридаги фойдани акс эттирди;

б) бошқа танлов ҳисобварақларидаги қолдиқлар билан бир қаторда бош банк ва шуъба хўжалик уюшмасининг тақсимланмаган фойдаси юқорида 2013 йилнинг 31 декабрь ҳолатида кўрсатилган;

в) 2012 йилнинг 31 декабрида содир бўлган активларнинг сотилишига қадар бўлган муддат давомида бош банк мазкур активга нисбатан амортизациянинг тўғри чизиқли услубидан фойдаланди, йил давомидаги эскириш 12.000 сўмни ташкил этди;

г) шуъба хўжалик уюшмаси томонидан ҳисоблаб чиқилган активлар бўйича эскириш 2013 йил учун 20.000 сўмни ташкил этди;

д) 2013 йилда гуруҳ ичида ҳеч қандай операциялар амалга оширилмади, 31/12/04 бўйича гуруҳ ичида тўлов ёки олиш ҳисобварақларида ҳеч бир қолдиқлар мавжуд эмас.

8-жадвал

Жамланма молиявий ҳисоботда бош банк ва унинг хўжалик уюшмаси ўртасидаги харид қилинган асосий восита бўйича эскириш ҳисоб-китоби³⁴

	Бошбанк	Шуъба хўжалик уюшмаси	Чиқариш бўйича ўтказмалар	Жамланган қолдиқлар
Асосий воситалар		100.000	1)15.000	85.000
Жамланган эскириш		(20.000)	2) 8.000	12.000
Тақсимланмаган фойда	200.000	80.000	1)15.000	265.000
Эскириш харажатлари		20.000	2) 8.000	12.000

Чиқариш бўйича ўтказмалар:

а) асосий воситалар ҳисобварағидаги қолдиқни тўғрилиги ва 2000 йилда акс эттирилган тақсимланмаган фойда ҳисобварағидан фойда суммасини чиқариш. Мазкур мисол даромад (фойда) солиғининг таъсирини ҳисобга олмайди.

Дт - Тақсимланмаган фойда 15.000

Кт Асосий воситалар 15.000

б) активларнинг гуруҳ ичидаги сотилишининг таъсирини бартараф этиш мақсадида йиғилган эскириш ва эскириш харажатларини тўғрилаш.

Дт Жамланган эскириш 8.000

Кт - Эскириш харажатлари 8.000

³⁴Муаллиф томонидан тузилди

Чикариш бўйича проводкалар набош банк, на шуъба хўжалик уюшмасининг бухгалтерия ёзувларида қайд этилмайди. Улар жамланма молиявий ҳисоботни тузиш жараёнида фойдаланиладиган ишчи жадвалга киритилган. Чикариш бўйича проводкаларни амалга оширилганидан сўнг 2013 йил учун асосий воситалар ҳисобварақларидаги жамланма қолдиқлар, жамланган эскириш, тақсимланмаган фойда ва зарарлар гуруҳ ичида содир бўлмагандагилар билан бир эканлигига эътибор қаратинг.

9-жадвал

Бош банкнинг баланс ҳисоботи³⁵

Пул маблағлари	1.500.000		Депозитлар	12.100.000
Олинадиган соф кредитлар	12.200.000		Жорий мажбуриятлар	900.000
Шуъба банкдан олинадиган ҳисобварақлар	200.000		Узоқ муддатли мажбуриятлар	5.100.000
Шуъба банкка инвестиция	1.400.000			
Асосий воситалар	7.000.000			
ЖАМИ: Активлар	22.300.000		ЖАМИ: Мажбуриятлар	18.100.000
			Оддий акциялар	1.500.000
			Тақсимланмаган фойда	2.700.000
			Жами: Капитал	4.200.000
			ЖАМИ: Мажбуриятлар ва капитал	22.300.000

Бош банкка бутунлай тегишли бўлган шуъба хўжалик уюшмасини жамлаш. Бош банк шуъба банкка тўлиқ эгалик қилади.

10-жадвал

Шуъба банкнинг баланс ҳисоботи³⁶

Пул маблағлари	600.000		Депозитлар	2.000.000
Олинадиган соф кредитлар	3.000.000		Бош банкка тўланадиган ҳисобварақлар	200.000
Асосий воситалар	700.000		Жорий мажбуриятлар	250.000
			Узоқ муддатли мажбуриятлар	450.000
ЖАМИ: Активлар	4.300.000		ЖАМИ: Мажбуриятлар	2.900.000
			Оддий акциялар	1.000.000
			Тақсимланмаган фойда	400.000
			Жами: Капитал	1.400.000
			ЖАМИ: Мажбуриятлар ва капитал	4.300.000

³⁵Муаллиф томонидан тузилди

³⁶Муаллиф томонидан тузилди

11-жадвал

Жамланма баланс ҳисоботи ва чиқариш бўйича ўтказмаларни жамлаш бўйича ишчи жадвал.³⁷

	Бош банк	Шуъба банки	Чиқариш бўйича ўтказмалар	Жамланган қолдиқлар
Пул маблағлари	1.500.000	600.000		2.100.000
Олинадиган соф кредитлар	12.200.000	3.000.000		15.200.000
Шуъба банкидан олинadиган ҳисобварақлар	200.000		2) 200.000	
Шуъба банкига инвестиция	1.400.000		1) 1.400.000	
Асосий воситалар	7.000.000	700.000		7.700.000
ЖАМИ: Активлар	22.300.000	4.300.000		25.000.000
Депозитлар	12.100.000	2.000.000		14.100.000
Бош банкка тўланadиган ҳисобварақлар		200.000	2) 200.000	
Жорий мажбуриятлар	900.000	250.000		1.150.000
Узоқ муддатли мажбуриятлар	5.100.000	450.000		5.550.000
Жами: Мажбуриятлар	18.100.000	2.900.000		20.800.000
Оддий акциялар	1.500.000	1.000.000	1) 1.000.000	1.500.000
Таксимланмаган фойда	2.700.000	400.000	1) 400.000	2.700.000
Жами: Капитал	4.200.000	1.400.000		4.200.000
ЖАМИ: Мажбуриятлар ва капитал	22.300.000	4.300.000		25.000.000

Чиқариш бўйича ўтказмалар:

а) шуъба банкига инвестициялар ҳисобварағидаги қолдиқлар
чиқарилади

Дт - Оддий акциялар 1.000.000

Дт - Таксимланмаган фойда 400.000

Кт - Шуъба банкига инвестициялар 1.140.000

б) тўланadиган ва олинadиган гуруҳ ичидаги ҳисобварақлар
чиқарилади

Дт - Бош банкка тўланadиган ҳисобварақлар 200.000

Кт - Шуъба банкидан олинadиган ҳисобварақлар 200.000

Бош банк ва озчилик улушига тегишли бўлган фойда ёки зарарлар
ҳамда капитал ўзгаришларидаги мутаносиб улушларни аниқлашда
салоҳиятли овоз ҳуқуқидан иборат бўлган воситаларнинг эҳтимолли

³⁷Муаллиф томонидан тузилди

ижроси ёки конвертирланиши эътиборга олинмайди, балки эгалик қилишдаги ҳозирги улушлардан келиб чиққан ҳолда ҳисобланади.

Гуруҳ ичидаги қолдиқлар ва бош банк ҳамда шуъба хўжалик уюшмаси ўртасидаги ёки шуъба хўжаликлари ўртасидаги операциялар, шу жумладан, даромадлар, харажатлар ва дивидендлар бутунлай чиқарилиши лозим. Шунингдек, товар-моддий захиралари ва асосий воситалар каби активлар билан боғлиқ гуруҳ ичидаги операциялардан келиб чиқадиган фойда ёки зарарлар ҳам бутунлай чиқарилади. Гуруҳ ичидаги зарарлар жамланма ҳисоботда акс этиши талаб қилинган эҳтимолли қадрсизланишини кўрсатиш мумкин.

Инвесторлар (ёки унинг жамланма шуъба хўжалик уюшмалари) ва боғлиқ хўжалик уюшмаси (ёки қўшма корхона) ўртасидаги "пастдан юқорига" ва "юқоридан пастга" операциялари натижасида юзага келган фойда ва зарар инвесторларнинг молиявий ҳисоботида мазкур боғлиқ хўжалик уюшмаси (қўшма корхона)нинг боғлиқ бўлмаган инвесторларига тегишли улуши доирасида акс этади. Масалан, "пастдан юқорига" операцияси активларнинг боғлиқ хўжалик уюшмаси (ёки қўшма корхона) томонидан инвесторга сотилишини ифодалайди. Масалан, "юқоридан пастга" операцияси активларнинг инвестор томонидан боғлиқ хўжалик уюшмасига сотилишини ифодалайди. Бундай операциялар натижасида юзага келадиган боғлиқ хўжалик уюшмаси (ёки қўшма корхона)нинг фойда ва зарарларидаги инвесторнинг улуши чиқарилади.

Озчилик улуши жамланма баланс ҳисоботининг капитал бўлимида бош банкнинг акциядорлик капиталидан алоҳида равишда тақдим этилиши, шунингдек, фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда алоҳида ёритилиши лозим.

Озчилик улуши шуъба хўжалик уюшмасининг 100%дан камига эгалик қилувчи бош банк томонидан ҳисоботларни тузишда фақат жамланма молиявий ҳисоботда акс эттирилади. Соф фойда (зарар) бош банк акциядорларининг улуши ва озчилик улушига тақсимланади.

Жамланаётган шуъба хўжалик уюшмасидаги озчилик улушига тегишли зарарлар мутлақ ифодасида шуъба хўжалик уюшмасининг капиталидаги озчилик улушидан ошиши мумкин. Озчиликка тегишли ошиш ҳамда ҳар қандай кейинги зарарлар суммаси озчиликнинг мазкур зарарларни қоплаш мақсадида қўшимча инвесторларни киритиш мажбурияти ва имкониятига эгаллиги доирасидан мустасно ҳолда кўпчиликнинг улушига тақсимланади. Агар шуъба хўжалик уюшмаси натижасида фойдани акс эттираётган бўлса, олдинроқ уларга тегишли бўлган озчилик зарарларининг улуши қопланмас экан, бундай фойда кўпчилик улушига тақсимланади.

Агар шуъба хўжалик уюшмаси муомалада озчилик улушига тегишли ҳамда капитал сифатида таснифланган кумулятив имтиёзли акцияларга эга бўлса, у ҳолда бош банк дивидендларнинг эълон қилинганлиги ёки эълон қилинмаганлигидан қатъи назар, бундай акциялар бўйича дивидендлар суммасига тузатишлар киритилганидан сўнг ўзининг фойда ва зарарлардаги улушини ҳисоблайди.

Қуйидаги ёритишлар жамланма молиявий ҳисоботда амалга оширилиши лозим:

1) бош банк бевосита ёки билвосита ўзининг шуъба хўжалик уюшмалари орқали овоз бериш ҳуқуқига эга акцияларнинг ярмидан кўпига эгаллик қилмагандаги бош банк ҳамда шуъба хўжалик уюшмаси ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг характери;

2) салоҳиятли овоз ҳуқуқидан иборат воситалар ёки овоз ҳуқуқига эга акцияларнинг ярмидан кўпига бевосита ёки ўзининг шуъба хўжалик уюшмаси орқали билвосита эгаллик қилиши, нима учун инвестициялар объекти устидан назорат қилишга олиб келмаслигининг сабаблари;

3) жамланма молиявий ҳисоботни тузиш учун шуъба хўжалик уюшмаси молиявий ҳисоботидан фондаланилганда, мазкур молиявий ҳисоботнинг ҳисобот санаси ҳамда ушбу молиявий ҳисобот бош банкнинг

ҳисобот санасидан фарқ қилувчи сана ёки даврда тузилганлиги ва бошқа ҳисобот санаси ёки давридан фойдаланишнинг сабаблари.

4) шуъба хўжалик уюшмаларининг маблағлари бош банкка пул дивидендлари кўринишида ёки кредитлар ёки бўнақларни тўлаш учун ўтказиш имкониятига нисбатан ҳар қандай муҳим чекловлар (масалан, қарз келишувлари натижасида юзага келадиган ёки тартибга солувчи талаблар)нинг характери ва миқдори.

Турли ҳисоб тизимларида у ёки бу умумлаштириш методларини қўллаш натижаларини белгилашга ўзига хос ёндошувлар мавжуддир. Натижада, турли давлатларда, ҳисоб ва ҳисобот маълумотларини умумлаштиришнинг турли методлари консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузиш методлари сифатида тан олинмоқда. Шу нуқтаи назардан, турли ҳисоб тизимларини қараб чиқишда молиявий ҳисобот номланишига эмас, балки олинган информациянинг сифат характеристикаларига эътибор бериш лозим.

3.2. Тижорат банкларининг молиявий ҳисоботларини тузишни такомиллаштириш ва уларни таҳлил қилиш йўллари

Тижорат банкларининг молиявий ҳисоботини кенг миқёсда ўрганишда иқтисодий таҳлил усулларида фойдаланилади. Кўпинча иқтисодий таҳлил деганда, кўрсаткичларни алоқаси ва ўзаро боғлиқлигини ўрганиш йўли билан ҳисоб ва бошқа иқтисодий ахборотга баҳо бериш тушунилади. Молиявий ҳисобот таҳлилининг мақсади бўлиб, молиявий хўжалик фаолиятига баҳо бериш тушунилади³⁸. Молиявий ҳисоботни такомиллаштириш жараёнидаги қўлланиладиган таҳлилнинг таркибий элементларини кўриб чиқамиз. Мижознинг молиявий хўжалик фаолиятини келажагини баҳолаш, одатда келажакда банкда юзага келиши мумкин бўлган молиявий қийинчиликларни аниқлаш имконини беради. Масалан, агар ўз капиталининг узок муддатли қарзга нисбатан коэффициенти

³⁸ Муругова И.А. Операционная техника и учет в банках. Учебный пособие. –Т.: ТФИ, 2004. -68 стр

одатдагидан юқори бўлиб, фойдани активларга нисбатан коэффиценти ўртадан паст бўлса, у ҳолда банкни молиявий фаолиятида турғунлик йўқлигини таваккали юқори бўлади.

Ҳисоботни хатолари бўлиши мумкин бўлган моддалари банкнинг олдиндан ҳисобланган кўрсаткичлари билан олдинги йилларни маълумотларини таққослаш орқали аниқланади³⁹. Нотабий фарқларни вужудга келишини бир сабаби бўлиб, онгли равишда ҳисоб ва ҳисоботда хатоларга йўл қуйиш ҳисобланади. Чет мамлакатларда таҳлилнинг қўлланиладиган усул ва услубларини айримларини кўриб чиқамиз. Ташқи ҳисоботни ўқиш усули. Бу усул ташқи ҳисобот асосида банкларни фойдаси, маблағлари ва уларни манбаларини аниқлаш учун фойдаланилади. Ҳисоботдаги нотабий кўрсаткичларга, ахборотларга эътибор берилади.

Тармоқ таққослаш таҳлили усули. Тармоқ бўйича кўрсаткичларни таққослаб ўртача кўрсаткичларни аниқлаш учун фойдаланилади. Бу усулни ижобий томони унинг ёрдамида банк бизнесини манбасини аниқлаб, молиявий ҳолатни турғунлигини, тўлов қобилияти ва кредит қобилиятини баҳолайди.

Банкни ҳисоб ва ҳисобот кўрсаткичларини бир нечта муддат бўйича таққослаш усули. Бу усул ёрдамида оралик ва якуний кўрсаткичларни нисбати аниқланиб ўрганилади.

Режа ва ҳақиқий кўрсаткичларни таққослаш усули. Бу усул ёрдамида белгиланган режани бажарилиши, ҳақиқий кўрсаткичларни аниқлиги аниқланади.

Таҳлилни коэффицент усули. Айрим кўрсаткичлар орасидаги нисбийликни аниқлашда зарур бўладиган усул. Коэффицент таҳлили икки йўналишда қўлланилиши мумкин: ички ва ташқи. Масалан, акционер ва потенциал инвестор учун акция учун фойда, дивидент тўловлари,

³⁹ Банк В.Р. Организация и бухгалтерский учет банковских операций: Учеб. пос. - М.: Ф и С, 2004. - 231 с

дивидент даромадлилиги, мулкни тақсимлаш ва бошқа коэффициентлар муҳим аҳамиятга эга.

Таҳлилни юқорида келтирилган усулларидадан фойдаланганда фойдага, муомала харажатлари ва бошқаларга кўпроқ эътиборини қаратади. Таҳлил мобайнида харажатлар элементлари ва калькуляция моддалари ҳам ўрганилади. Моддий ва меҳнат харажатлари бўйича барча дастлабки ҳужжатларни расмийлаштирилиши ва улардаги кўрсаткичларни реаллиги текширилади. Харажатларни ҳисобдан чиқаришни тўғрилигига эътиборни қаратиш лозим бўлади. Фойдани текширишда уни балансда аниқ ва тўғри акс эттирилганига, тақсимлашнинг қонунийлиги ва бошқаларга аҳамият берилади.

Бухгалтерия ҳисоботи кўрсаткичлари бўйича молиявий-хўжалик фаолияти таҳлилининг мазмуни ва асосий процедуралари бошқариш қарорларини қабул қилиш, фойда динамикасини ва унинг ўзгаришини келажагини белгилаш мумкин: банкдаги ресурсларни баҳолаш ва уларни ўзгариши, ҳамда улардан фойдаланиш самарадорлигини аниқлаш.

Бухгалтерия балансини таҳлил этиш турли даражадаги деталлаштириш орқали амалга ошириш мумкин. Экспресс-таҳлил доирасида асосининг кам миқдорини кўрсаткичларнинг ҳисоб-китоби, назорати ва динамикаси таҳлили ташкил қилади. Чуқурлаштирилган молиявий таҳлил мумкинроқ бўлиб, унда кўп кўрсаткичларни динамикаси ўзаро боғлиқ бўлган аналитик жадвалларни тузиш орқали амалга оширилади.

Амалиётда таҳлилнинг қуйидаги аналитик усулларида фойдаланилади: ўзаро боғлиқ аналитик жадваллар тизимини тузиш; балансни айрим моддаларини деталлаштирилган таҳлили; омиллар таҳлили.

Ўзаро боғлиқ аналитик жадваллар тизимини тузиш ўз ичига қуйидагиларни олади: молиявий режа бажарилишини баҳолаш; корхона ихтиёрида бўлган хўжалик маблағларини ҳисоб-китоби;

хўжалик маблағларини, уларнинг манбаларини, айланма ўз маблағларини жойлашишини, таркибини ва улардан фойдаланишнинг таҳлили; дебиторлик ва кредиторлик қарзларини таҳлили; айланма маблағларнинг айланишини таҳлили; банкнинг тўлов қобилиятини таҳлили.

Баланснинг айрим моддаларини деталлаштирилган таҳлилида жорий бухгалтерия ҳисоби оператив кўрсаткичлари ўрганилади. Хусусан, асосий воситалар, арзон баҳоли ва тез тузувчан буюмлар, фойдадан фойдаланиш, тугалланмаган ишлаб чиқариш, товар захиралари; дебиторлик қарзлари таҳлил қилиниши мумкин. Омилар бўйича таҳлилдан айланма маблағлар, уларнинг айланиши ва самарадорликни ўзгаришларини аниқлашда қўлланилади.

Бухгалтерия ҳисоботини экспресс таҳлилинини мақсади бўлиб, банкнинг ривожланишини динамикаси ва молиявий барқарорлигини баҳолаш ҳисобланади⁴⁰. Таҳлил ўтказиш мобайнида кўпгина кўрсаткичларни аниқлаш мумкин. **Экспресс-таҳлил уч босқичда** амалга оширилиши мумкин: тайёргарлик босқичи; бухгалтерия ҳисоботини олдиндан ўрганиш; баланс ва ҳисобот шакллари иқтисодий ўқиш ва таҳлил қилиш.

Биринчи босқичда бухгалтерия ҳисоботи расмийлаштирилиши жиҳатидан ўрганишлари, яъни ҳисобот шакллари тўлиқлиги, тўғри расмийлаштирилиши, тегишли имзоларни мавжудлиги, кўрсаткичларни оралиқда жамлангани ва бошқаларга эътибор берилади.

Иккинчи босқичда ҳисоботга тушунча берилган ёзув билан танишиб чиқилади, ҳисобот даврида банкни фаолияти билан боғлиқ шароитлар баҳоланади, фаолиятни асосий кўрсаткичлари молиявий ва мулк ҳолатидаги сифат ўзгаришларини тафовутлари аниқланади.

⁴⁰ Рожнова О.В. Международные стандарты бухгалтерского учета и финансовой отчетности: Учеб. пос. - М.: ЭКЗАМЕН, 2003. - 64 с.

Учинчи босқичда кўпгина аналитик коэффициентларни ҳисоби бажарилади ва аниқланади. Бу кўрсаткичларни мажмуаси корхона фаолиятини вақт мобайнида таққосланган кўрсаткичларни ифодалайди. Бухгалтерия баланси ва ҳисоботини экспресс-таҳлилни асосий натижалари турли тарзда расмийлаштирилиши мумкин: кўрсаткичларни мажмуаси, қисқа саволлар ҳисоботи ва аналитик жадваллар кўринишида. Экспресс-таҳлил жараёнларини реализация қилишда дастурлар пакетидан фойдаланиш мумкин.

Молиявий ҳолатни баҳолашни келажаги бўйича кўпгина чет мамлакатлар етарли тажрибага эга ва улардан андоза олиш фойдадан ҳоли эмас. Бу кўрсаткичлар икки гуруҳга бўлинган.

Биринчи гуруҳда келажакда банкротликка олиб келадиган молиявий қийинчиликларни мезон ва кўрсаткичлари олиб борилади. Улар қуйидагилар: асосий фаолиятда такрорланиб туриладиган салмоқли йўқотишлар; муддати ўтиб кетган кредиторлик қарзлари даражасини юқорилиги; ликвидлик коэффициенти кўрсаткичларини пастлиги; айланма маблағларни етарли эмаслиги; жалб этилган маблағлар улушини кўпайиб кетиши; нотўғри реинвестиция сиёсати; қарз маблағларининг белгиланган лимитдан юқорилиги; кредитор ва акционерлар олдидаги мажбуриятларни бажарилмаётганлиги; муддати ўтган дебиторлик қарзларини мавжудлиги.

Иккинчи гуруҳга маълум вазиятда хўжалик фаолиятини кескин салбий ўзгаришга олиб келувчи мезон ва кўрсаткичлар киритилган. Улар қуйидагилар: бошқарув аппаратидаги етакчи ходимларни йўқотиш; узоқ муддатли битим; сиёсий таваккал.

Экспресс-таҳлил процедураларига чуқурлаштирилган таҳлил аниқлик киритади ва кенгайтиради. Чуқурлаштирилган таҳлилнинг дастури қуйидаги процедураларни ўз ичига олади: банкни иқтисодий ва молиявий ҳолатини дастлабки шарҳи; молиявий хўжалик фаолиятини умумий йуналишини тавсифи; баланснинг "бемор" моддаларини аниқлаш; банкни иқтисодий имкониятини баҳолаш ва таҳлил қилиш; мулк ҳолатини

баҳолаш;аналитик баланс-неттони тузиш;балансни вертикал таҳлили;балансни горизонтал таҳлили;банкни мулкӣ ҳолатидаги сифат силжишларини таҳлили;молиявий ҳолатни баҳолаш;ликвидликни баҳолаш;молиявий баркарорликни баҳолаш;ишбилармон фаоллигини баҳолаш;самарадорликни таҳлили;бозор ва инвестицион фаолликни баҳолаш.Дастурни ахборот базаси бўлиб, йиллик молиявий ҳисобот ҳисобланади.

Тижорат банкларида молиявий ҳисоботларни такомиллаштириш бўйича қуйидаги ишлар амалга ошириш мақсадга мувофиқдир: тижорат банклари молиявий ҳисоботларини ўзига хос томонлари очиқ бериш; тижорат банклари молиявий ҳисоботлари орқали активлар тузилиши ва сифатини атрофлича таҳлил қилиш асосида уларнинг ҳозирги кунда мавжуд бўлган камчилик ва ютуқлари аниқлаш.

Тижорат банкларида молиявий ҳисоботларни тузишда 0-сонли «Ҳисоботларни тузиш ва тайёрлаш тамойиллари» МҲҲСдаги эҳтиёткорлик, активлар ва мажбуриятларни ҳақиқӣ баҳолаш, ҳамда ҳисобот давридаги даромадлар ва харажатларнинг бир-бирига мувофиқлиги тамойилларига асосан тузиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботнинг «Чет Эл валютасидаги операциялардан олинган соф фойда» моддасига валютадаги актив ва пассив ҳисобварақлар қолдиқларини қайта баҳолашдан кўрилган даромадларни киритмасдан, алоҳида моддада акс эттирилиши мақсадга мувофиқдир.

Шундай қилиб, тижорат банкларида молиявий ҳисоботлар таҳлил этилиб, даромадлар манбаларига таъсир этувчи омилларнинг ўзига хос хусусиятлари, фоизли даромадларининг ялпи даромадидаги салмоғининг кичиклиги, банкларнинг ресурс базаси заифлиги, ликвидли активларнинг юқори даражада сақланиб қолишлиги, қимматли қоғозлардан келадиган банк даромадлари пастлиги аниқланади.

3-боб бўйича хулоса

Тижорат банкларида молиявий ҳисоботларни тайёрлаш ва уни тузишни такомиллаштириш бўйича қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди.

1. Банklar шуъба хўжалик уюшмалари, боғлиқ хўжалик уюшмалари ва қўшма корхоналар, шунингдек филиаллари ва ваколатхоналаридаги ўз инвестицияларини консолидациялашган молиявий ҳисоботда акс эттиришлари лозим. Консолидациялашган ҳисоботга бош банк, унинг шуъба хўжалик жамиятлари ва ваколатхоналарининг молиявий ҳисоботлари илова қилинади.

2. Тижорат банклари молиявий ҳисоботларини ўзига хос томонлари очиб бериш; тижорат банклари молиявий ҳисоботлари орқали активлар тузилиши ва сифатини атрафлича таҳлил қилиш асосида уларнинг ҳозирги кунда мавжуд бўлган камчилик ва ютуқлари аниқланади.

3. Тижорат банкларида молиявий ҳисоботларни тузишда 0-сонли «Ҳисоботларни тузиш ва тайёрлаш тамойиллари» МҲХСдаги эҳтиёткорлик, активлар ва мажбуриятларни ҳақиқий баҳолаш, ҳамда ҳисобот давридаги даромадлар ва харажатларнинг бир-бирига мувофиқлиги тамойилларига асосан тузиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

4. Пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботнинг «Чет Эл валютасидаги операциялардан олинган соф фойда» моддасига валютадаги актив ва пассив ҳисобварақлар қолдиқларини қайта баҳолашдан кўрилган даромадларни киритмасдан, алоҳида моддада акс эттирилиши мақсадга мувофиқдир.

Хулоса

Республикамызда банк тизимининг узлуксиз ривожланиши иктисодиётни эркинлаштириш шароитида объектив зарурият бўлиб, бу ўз навбатида тижорат банклари фаолиятини узлуксиз назорат қилишни ва уларни самарали бошқариш учун зарур ахборотлар базасини вужудга келтирувчи тизим сифатида бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини, унинг услубий асосларини такомиллаштиришни талаб этади.

Тадқиқотлар натижасида, банк ҳисоботларининг тузилиши ва уларнинг таҳлилини такомиллаштириш, ҳамда банк фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Банк ҳисоботларини тузиш тартиби ва бу жараён билан боғлиқ мавжуд муаммолар аниқланди, мазмуни ва моҳияти таҳлил этилди ҳамда улар назарий ва амалий жиҳатдан ўрганилди. Шунингдек, уларга иктисодчи олимлар томонидан берилган иктисодий таърифлар мазмунан ва шаклдан бир-бирини тўлдириб боради.

2. Илмий тадқиқотлар натижасида банк ҳисоботида қуйидагича янги таъриф берилди: «Банк ҳисоботлари - бу ҳисобот даврига бўлган банкнинг молиявий ва мулкӣ ҳолатини уларнинг иктисодий мазмунига қараб маълум тартибда гуруҳлаштирадиган ва ўзаро алоқадорлигини таъминлайдиган шаклларда акс эттирадиган миқдорӣ характеристика ва кўрсаткичлар ягона тизимидир».

3. Молиявий ҳисоботлар бухгалтерия ҳисоби маълумотлари асосида тузилади ва қуйидагиларни ўз ичига олади, яъни бухгалтерия баланси ёки молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот, фойда ва зарарлар тўғрисида ёки умумий даромад тўғрисидаги ҳисобот, пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот, капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисобот ва изоҳлар. Бухгалтерия ҳисобини гуруҳларга ажратиш ва ҳўжалик фаолияти фактларига баҳо бериш, активлар қийматини тўлаш, ҳужжатлар айланмасини, мол-мулкни рўйхатга олишни ташкил этиш усуллари, бухгалтерия ҳисобида ҳисоботларни қўлланиш усуллари, ҳисоб

регистрлари тизими, ахборотларни ишлаб чиқиш ва ўзга тегишли усуллар, услубиятлар бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи усулларига киради.

4. Молиявий ҳисоботлар молиявий натижаларни ва бошқа банк операцияларини акс эттиради, уларни молиявий ҳисоботларнинг элементлари деб аталувчи иқтисодий тавсифларига мувофиқ алоҳида моддаларга гуруҳлайди. Активлар, хусусий капитал ва мажбуриятлар бухгалтерия балансида банкнинг молиявий ҳолатини аниқлаш билан бевосита боғлиқ бўлган элементларидир. Даромадлар ва харажатлар фаолият натижалари тўғрисидаги ҳисоботда банкнинг молиявий натижалари кўрсаткичларини аниқлаш билан бевосита боғлиқ бўлган элементларидир. Пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот фаолият натижалари ва бухгалтерия баланси элементларидаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисоботнинг элементларидир.

5. Тижорат банкларида балансни тайёрлашда дастлабки бухгалтерия ҳисоби маълумотларининг қанчалик аниқ ва беҳато тузилишига боғлиқ деб ҳисоблаймиз. Чунки беҳато ва аниқ расмийлаштирилган дастлабки бухгалтерия маълумотлари баланснинг тузилишига ёрдам беради.

6. Фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисобот тижорат банкининг ҳисобот давридаги молиявий фаолиятини кўрсатади ва бу фаолиятнинг турли жиҳатларини тушунишга имкон берадиган усулдан иборат бўлади.

7. Бошқа молиявий ҳисоботлар билан бирга фойдаланиш чоғида пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот ахборотлари молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар учун тижорат банкининг пул маблағларини ва уларнинг эквивалентларини жалб этиш қобилиятини баҳолашга база бўлиб хизмат қилиши билан фойдалидир.

Тижорат банкларида молиявий ҳисоботи ва уни тузиш тартибини такомиллаштириш бўйича қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди.

1. Молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларга мос келиши ва қўлланилган усулнинг фойдаланувчиларга тушунарли бўлишини таъминлаш учун қуйидагиларга нисбатан ҳисоб сиёсатини ёритиш керак бўлади: даромаднинг асосий турларини тан олиш; инвестицион ва тижорат

мақсадида сотиб олинган қимматли қоғозларни баҳолаш;кредитлар ва аванслар бўйича зарарларни аниқлаш ва уларни ҳисобдан чиқариш усули;банк умумий таваккалчиликларига ҳисобланган фоизларни аниқлаш ва уларни бухгалтерия ҳисобида акс эттириш усули.

2. Тижорат банкларида молиявий ҳисоботларни тузишда 0-сонли «Ҳисоботларни тузиш ва тайёрлаш тамойиллари» МҲҲСдаги эҳтиёткорлик, активлар ва мажбуриятларни ҳақиқий баҳолаш, ҳамда ҳисобот давридаги даромадлар ва харажатларнинг бир-бирига мувофиқлиги тамойилларига асосан тузиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

3. Фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботнинг «Бошқа фоизли даромад» бўлимидаги сумма «Умумий фоизли даромад» суммасининг 5 фоизидан ошиб кетмаслиги лозим. «Бошқа фоизли харажатлар» бўлимидаги сумма «Умумий фоизли харажатлар» суммасининг 5 фоизидан ошиб кетмаслиги лозим. Ушбу чегарадан ошиб кетидан ҳолларда, тижорат банклари ҳисоботга қўшимча сатр қўшиб, катта миқдордаги суммани алоҳида акс эттириши лозим. Бу ҳисоботдан фойдаланувчилар учун тўлиқ маълумот олиш имконини беради.

4. Пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботнинг«Чет Эл валютасидаги операциялардан олинган соф фойда» моддасига валютадаги актив ва пассив ҳисобварақлар қолдиқларини қайта баҳолашдан кўрилган даромадларни киритмасдан, алоҳида моддада акс эттирилиши мақсадга мувофиқдир.

Шундай қилиб, мазкур мавзу юзасидан олиб борилган илмий изланишлар натижалари тижорат банклари ҳисоботларини тузишда услубий кўрсатма сифатида фойдаланиш, шунингдек,уларни таҳлил қилиш усуллари борасидаги фикрлар банк фаолиятини бошқаришда ижобий самарадорликка эришишига ёрдам беради деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. -Тошкент, Ўзбекистон. 2001 й.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги қонуни.- Т.: 2000й.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги қонуни. –Т.: 1996й.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Банк ва банклар фаолияти тўғрисида»ги қонуни.-Т.: 1996 й.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Марказий банк тўғрисида»ги қонуни. –Т.: 1995й.

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш чора–тадбирлари тўғрисида» 2005 йил 15 апрелдаги ПҚ–56 сонли Қарори.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тижорат банкларининг инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришга йўналтириладиган узоқ муддатли кредитлари улушини кўпайтиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора–тадбирлар тўғрисида» 2009 йил 28 июлдаги ПҚ–1166–сонли Қарори
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 6 апрелдаги «Банк тизимининг молиявий барқарорлигини янада ошириш ва инвестициявий фаоллигини кучайтириш чора–тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ–1317–сонли Қарори
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрдаги “2011-2015 йилларда республика банк тизимини янада ислоҳ қилиш, унинг барқарорлигини ошириш ва юқори халқаро рейтинг

кўрсаткичларига эришиш бўйича чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ 1438-сонли Қарори

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 7 апрелдаги "Ўзбекистон Республикасида инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-4609-сонли Фармони.

III. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг асарлари

11. Каримов И.А. 2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади. – Т.: Халқ сўзи газетаси 2014 йил

12. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. – Тошкент: - “Ўзбекистон”, 2013. -64 б.

13. Каримов И.А. 2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади. – Т.: “Ўзбекистон”, 2012. – 36 б.

14. Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. – Т.: “Ўзбекистон”, 2011. – 48 б.

15. Каримов И.А. «Асосий вазифамиз - ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир» –Тошкент: «Ўзбекистон», 2010.

16. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилидир. – Т.: “Ўзбекистон”, 2010. 5-32б.

17. Каримов И.А. Жаҳон молиявий иктисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни баратараф этишнинг йуллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон- 2009.

18. Каримов И.А. Банк тизими, пул муомаласи, кредит, инвестиция ва молиявий барқарорлик тугрисида. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005.

IV. Ўзбекистон Республикаси вазирликларининг ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар

19. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан «Тижорат банкларининг чоп этиладиган йиллик молиявий ҳисоботларига қўйиладиган талаблар тўғрисида»ги низом. –Т.: 2004й

20. Тижорат банкларида фоизларни ҳисоблаш тўғрисидаги низом. ЎЗР АВ 1306-сон билан рўйхатга олинган. –Т.: 2004 й.

21. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг «Ўзбекистон Республикаси банкларида бухгалтерия ҳисобини юритиш ва бухгалтерия ишларини ташкил қилиш тартиби тўғрисида»ги 1834–сон йўриқнома 2008 йил 11 июл.

22. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг «Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлари режаси» № 773–17–сон 2004 йил 13 август.

23. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг “Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан тижорат банкларининг чоп этиладиган йиллик молиявий ҳисоботларига қўйиладиган талаблар тўғрисида”ги 1419-сонли низом 2004 йил 25 октябр.

24. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг «Тижорат банклари капиталининг етарлилигига қўйиладиган талаблар тўғрисида»ги 949–сонли Низом, 2000 йил 25 июл.

25. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг “Тижорат банклари ва уларнинг филиаллари томонидан активлар сифатини таснифлаш, ссудалар бўйича юзага келиши мумкин бўлган йўқотишлар ўрнини қоплаш учун ташкил этиладиган заҳирани шакллантириш ва ундан фойдаланиш тартиби”ги 632-сонли Низом 09.11.1998 йил

26. Банкларнинг ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисоботлари тўғрисидаги Низом.-Т.: 2003, 4 –бет

V. Асосий адабиётлар

27. Абдувахидов Ф.Т., Умаров З.А., Джураев К.Н. Банкларда бухгалтерия ҳисоби. Ўқув қўлланма. –Т.: ТДИУ, 2010. –224 б.
28. Анализ финансовой отчетности: учебное пособие / Под ред. О.В. Ефимовой, М.В. Мельник. – М.: Омега-Л, 2004. – 408 с.
29. Бабаев Ю.А. Теория бухгалтерского учета: Учебник для вузов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 126 с.
30. Банк В.Р., Семенов С.К. “Организация и бухгалтерский учет банковских операций” Москва. 2004 г. 326с.
31. Банковское дело: Учебник / под.ред. д.э.н. проф. Г.Г. Коробовой. – М.: Экономистъ, 2004. – 751 с.
32. Банковское дело: Учебник. перераб. и доп./ Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: КНОРУС, 2008. – 768 с.
33. Батракова Л.Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка: учебник для вузов. – изд. 2-е перераб. и доп. – М.: Университетская книга, Логос, 2007. – 368 с.
34. Белоцерковский В.И., Федорова Е.А. Бухгалтерский учет и аудит в коммерческом банке. Учебник. –М.: Издательство: экономика. 2005. - 185с
35. Вахабов А.В., Ибрагимов А.К., Ризаев Н.К. Тижорат банклари таъқиқ аудитида халқаро молиявий ҳисобот стандартларини жорий этиш методикаси. Монография. Тошкент: молия, 2011. -188б.
36. Вешкин Ю.Г., Авагян Г.Л. Экономический анализ деятельности коммерческого банка: учеб. пособие: – М.: Магистр, 2007. – 350 с.
37. Ибрагимов А.К ва бошқ. Халқаро молиявий ҳисобот стандартлари асосида банкларда бухгалтерия ҳисоби. Ўқув қўлланма. Тошкент, Молия. – 2010, 272б.
38. Камышанов П.И., Камышанов А.П. Бухгалтерская финансовая отчетность: составление и анализ. – 5-е издание. – М.: Омега-Л, 2006. – 167 с.

39. Козлова Е.П., Николаевна Е.Н. Бухгалтерский учет в коммерческих банках. –М.: Финансы и статистика. 2003. -152 с
40. Курсова В.Н. Яковлев Г.А. Бухгалтерский учет в коммерческом банке Москва, 2010 г.167 с.
41. Муллажонов Ф.М. Ўзбекистон Республикаси банк тизими –Т.: Ўзбекистон, 2001.–224 б.
42. Муругова И.А. Операционная техника и учет в банках. - Т.: Молия – Иқтисод 2010г.
43. Наврузова К.Н. Банкларда бухгалтерия ҳисоби Т., MOLIYA – IQTISOD 2010 й.
44. Наврузова К.Н., Каримов Н.Ғ., Ортиқов У.Д. Банкларда бухгалтерия ҳисоби Т.: Давр нашриёти, 2012.
45. Палий В.Ф. Международные стандарты учета и финансовой отчетности. Учебник. М.: Инфра–М, 2004. – 472 с.
46. Пещанская И.В. Организация деятельности коммерческого банка. Учебное пособие – М.: ИНФРА–М, 2001. – 320 с.
47. Рожнова О.В. Международные стандарты бухгалтерского учета и финансовой отчетности: Учеб. пос. -М.: ЭКЗАМЕН, 2003. - 127 с.
48. Соколов Я.В. «Основы теории бухгалтерского учёта» – М.: Финансы и статистика, 2000. – 496 с.
49. Усатова Л.В., Сероситан М.С., Арская Е.В. Бухгалтерский учёт в коммерческих банках: Учебное пособие. 3–е изд. перераб. и доп. –М.: Издательско–торговая корпорация Дашков и К°, 2007. –404 с.
50. Финансовый анализ в коммерческом банке / А.Д. Шеремет, Г.Н. Щербакова. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 256 с.
51. Шпаков Л. В., Барулина Е. В. Бухгалтерский учет как пользоваться МФСО. «Альфа-Пресс». –М.: 2006. -308 с
- VI. Қўшимча адабиётлар**
52. Абдуллаев Ё., Қоралиев Т., Тошмуродов Ш., Абдуллаева С. Банк иши. Ўқув қўлланма. – Т.: “IQTISOD – MOLIYA ”, 2009 й. – 548 бет.

53. Абдуллаева Ш.З. Банк иши. Ўқув қўлланма. –Т.: ТМИ, 2003.–305 б.

54. Абдуллаева Ш.З. Пул кредит ва банклар. –Т.: IQTISOD-MOLIYA. 2007й.

55. Банковское дело. Организация деятельности коммерческого банка: учебник / Г.Н. Белоглазова, Л.П. Кроливецкая, – М.: Высшее образование, 2009. – 422 с.

56. Бердияров Б.Т. Тижорат банклари актив операцияларининг даромадлилиги. и.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. –Т.: 2002. – 21 б.

57. Деньги, кредит, банки. Учебник. Под ред. проф. Лаврушина О.И. – М.: КНОРУС, 2009. – С. 452.

58. Маҳмудалиева Ё.А. Тижорат банкларининг молиявий барқарорлиги ва уни баҳолаш. и.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: 2001. – 22 б.

59. Нотон Д.М., Карлсон Д.Д., Дитд Д.Д. и др. Организация работы в банках: в 2–х томах. Том 2. Интерпретирование финансовой отчетности. Пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 240 с.

60. Фраст Стивен М. Настольная книга банковского аналитика. – Дн.: Баланс Бизнес Букс, 2006. – 672 с.

VI. Даврий нашрлар, статистик тўпламлар ва ҳисоботлар

61. “Ahbor Reyting” рейтинг компаниясининг №30, №34 таҳлилий шарҳи

62. «Ипотекабанк» АТИБнинг ҳисобот маълумотлари

63. «Бозор, пул ва кредит» журнали

64. Банк ахборотномаси газетаси

VII. Интернет сайтлари

65. www.cbu.uz

66. www.lex.uz

67. www.stat.uz

**ПУЛ МАБЛАҒЛАРИНИНГ ХАРАКАТИ ТЎҒРИСИДАГИ
ЙИҒМА БАЛАНС ҲИСОБОТИ
(бевосита усул)**

№	Моддалар	Қайд лар	Ҳисоб от даври	Бундан олдинги ҳисобот даври
	Операцион фаолиятга оид пул оқимлари			
020	Олинган фоизлар			
030	Тўланган фоизлар			
040	Воситачилик тўлови ва хизматлар ҳақи сифатида олинган пул маблағлари			
050	Воситачилик тўлови ва хизматлар ҳақи сифатида тўланган пул маблағлари			
060	Дилинг операциялари бўйича олинган соф фойда (зарар)			
070	Чет эл валютасидаги операциялар бўйича олинган соф фойда (зарар)			
080	Олинган дивидендлар			
090	Ҳисобдан чиқарилган кредитлар ўрнини қоплаш			
100	Бошқа операцион даромадлар			
110	Маҳсулот етказиб берувчилар ва ходимларга тўланган пул маблағлари			
120	Тўланган даромад (фойда) солиғи			
130	Инфляциянинг операцион фаолиятга таъсири			
140	Операцион активлар ва мажбуриятлардаги ўзгаришларгача бўлган операцион фаолиятга оид пул оқимлари			
150	Операцион активларнинг соф камайиши (ортиши):			
151	Марказий банкнинг мажбурий захираси бўйича соф камайиш (ортиш)			
152	Савдо қимматли қоғозларидаги соф камайиш (ортиш)			
153	Сотиб олинган ва сотилган опционларнинг соф камайиши (ортиши)			
154	Банкларга берилган кредитлар ва авансларнинг соф камайиши (ортиши)			
155	Мижозларга берилган кредитлар ва авансларнинг соф камайиши (ортиши)			
156	Бошқа активлардаги соф камайиш (ортиш)			
160	Операцион мажбуриятларнинг соф камайиши (ортиши):			
161	Депозитлардаги соф камайиш (ортиш)			
162	Ўзбекистон Республикаси Марказий банкига ва ҳукуматга тўланадиган ҳисобварақлар бўйича соф ортиш (камайиш)			
163	Бошқа банкларга тўланадиган ҳисобварақлар бўйича соф ортиш (камайиш)			

164	Савдо мажбуриятлари бўйича соф ортиш (камайиш)			
165	Бошқа мажбуриятлар бўйича соф ортиш (камайиш)			
170	Операцион фаолиятдан олинган соф пул маблағлари			
	Инвестиция фаолиятдан олинган пул оқимлари			
190	Молиявий ижарага оид тушумлар			
200	Операцион фаолият сифатида таснифланган қимматли қўғозлардан бошқа қимматли қўғозларни сотиб олиш			
210	Операцион фаолият сифатида таснифланадиган қимматли қўғозлардан бошқа қимматли қўғозларни сотиш			
220	Шўъба, қарам хўжалик жамиятлари ва қўшма корхоналарни сотиб олиш (сотиб олинган пул маблағларидан ташқари)			
230	Шўъба, қарам хўжалик жамиятлари ва қўшма корхоналарнинг тасарруфдан чиқарилиши (ҳисобдан чиқарилган пул маблағларидан ташқари)			
240	Асосий воситалар, номоддий активлар ва бошқа узок муддатли активларни сотиб олиш			
250	Асосий воситалар, номоддий активлар ва бошқа узок муддатли активларни сотиш			
260	Инфляциянинг инвестиция фаолиятига таъсири			
270	Инвестиция фаолиятдан олинган соф пул маблағлари			
	Молиявий фаолиятга оид пул оқимлари			
290	Қарз маблағлари ва қарз қимматли қўғозларидан келган тушумлар			
300	Қарз маблағлари ва қарз қимматли қўғозлари бўйича тўловлар			
310	Молиявий ижара бўйича тўловлар			
320	Акциялар чиқариш			
330	Акцияларни бекор қилиш			
340	Ўз акцияларини қайта сотиб олиш			
350	Қайта сотиб олинган ўз акцияларини сотиш			
360	Пулли дивидендларни тўлаш			
370	Инфляциянинг молиявий фаолиятга таъсири			
380	Молиявий фаолиятдан олинган соф пул маблағлари			
390	Валюта курси ўзгаришларининг пул маблағлари ва пул эквивалентларига таъсири			
400	Инфляциянинг пул маблағлари ва пул эквивалентларига таъсири			
410	Пул маблағлари ва пул эквивалентларининг соф ортиши (камайиши)			
420	Йил бошидаги пул маблағлари ва пул эквивалентлари			
430	Йил охиридаги пул маблағлари ва пул эквивалентлари			

Б шакл

**ПУЛ МАБЛАҒЛАРИНИНГ ХАРАКАТИ ТЎҒРИСИДАГИ
ЙИҒМА БАЛАНС ҲИСОБОТИ
(билвосита усул)**

(минг сўмда)

№	Моддалар	Қайдлар	Ҳисобот даври	Бундан олдинги ҳисобот даври
	Операцион фаолиятга оид пул оқимлари			
020	Даромад (фойда) солиғи айириб ташлангунга қадар бўлган соф фойда (зарар)			
030	Соф фойдани операцион фаолиятга оид соф пул оқимлари билан таққослаш учун киритиладиган тузатишлар			
040	Эскириш			
050	Кредитлар бўйича кўрилиши мумкин бўлган зарарларни баҳолаш			
060	Бошқа активлар бўйича кўрилиши мумкин бўлган зарарларни баҳолаш			
070	Инвестиция фаолиятдан олинган (фойда)/зарарлар			
080	Инвестиция фаолиятдан олинмаган (фойда)/зарарлар			
090	Мукофот ва дисконтларнинг соф амортизацияси			
100	Олинмаган бошқа (фойда) зарарлар			
120	Инфляциянинг операцион фаолиятга таъсири			
130	Операцион активлардаги ўзгаришларгача олинган фойда/зарарлар			
140	Активларнинг (ортиши)/камайтиши			
141	Марказий банкнинг мажбурий заҳираси бўйича соф (ортиш) камайтиш			
142	Савдога мўлжалланган қимматли қоғозлар			
143	Кредитлар			
144	Олиниши лозим бўлган ҳисобланган фоизлар			
145	Бошқа активлар			
150	Мажбуриятларнинг ортиши / (камайтиши)			
151	Депозитлар			
152	Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва ҳукумат ҳисобварақлари			
153	Бошқа банкларнинг ҳисобварақлари			
154	Ҳосила инструментлар			
155	Тўланиши лозим бўлган ҳисобланган мажбуриятлар			
156	Бошқа мажбуриятлар			
160	(Тўланган даромад (фойда) солиғи)			
170	Операцион фаолиятдан олинган соф пул маблағлари			

	Инвестиция фаолиятига оид пул оқимлари			
190	Молиявий ижара бўйича келган тушумлар			
200	Операцион фаолият сифатида таснифланган қимматли қоғозлардан бошқа қимматли қоғозларни сотиб олиш			
210	Операцион фаолият сифатида таснифланган қимматли қоғозлардан бошқа қимматли қоғозларни сотиш			
220	Шўъба, қарам хўжалик жамиятлари ва қўшма корхоналарни сотиб олиш (сотиб олинган пул маблағларидан ташқари)			
230	Шўъба, қарам хўжалик жамиятлари ва қўшма корхоналарнинг тасарруфдан чиқарилиши (ҳисобдан чиқарилган пул маблағларидан ташқари)			
240	Асосий воситалар, номоддий активлар ва бошқа узоқ муддатли активларни сотиб олиш			
250	Асосий воситалар, номоддий активлар ва бошқа узоқ муддатли активларни сотиш			
260	Инфляциянинг инвестиция фаолиятига таъсири			
270	Инвестиция фаолиятидан олинган соф пул маблағлари			
	Молиявий фаолиятга оид пул оқимлари			
290	Қарз маблағлари ва қарз қимматли қоғозларидан келган тушумлар			
300	Қарз маблағлари ва қарз қимматли қоғозлари бўйича тўловлар			
310	Молиявий ижара бўйича тўловлар			
320	Акциялар чиқариш			
330	Акцияларни бекор қилиш			
340	Ўз акцияларини қайта сотиб олиш			
350	Қайта сотиб олинган ўз акцияларини сотиш			
360	Пулли дивидендларни тўлаш			
370	Инфляциянинг молиявий фаолиятга таъсири			
380	Молиявий фаолиятдан олинган соф пул маблағлари			
390	Валюта курси ўзгаришларининг пул маблағлари ва пул эквивалентларига таъсири			
400	Инфляциянинг пул маблағлари ва пул эквивалентларига таъсири			
410	Пул маблағлари ва пул эквивалентларининг соф ортиши (камайтиши)			
420	Йил бошидаги пул маблағлари ва пул эквивалентлари			
430	Йил охиридаги пул маблағлари ва пул эквивалентлари			